

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**KIRSAL KALKINMADA KOOPERATİFLERİN ETKİLERİ: ÜRETİCİ
KOOPERATİFLERİ YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRMALAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Can KÜCCÜK

Şehir Planlama Anabilim Dalı

Kentsel Planlama Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hürriyet ÖĞDÜL

EKİM 2022

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

KIRSAL KALKINMADA KOOPERATİFLERİN ETKİLERİ: ÜRETİCİ
KOOPERATİFLERİ YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRMALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Can KÜCCÜK

Şehir Planlama Anabilim Dalı

Kentsel Planlama Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hürriyet ÖĞDÜL

EKİM 2022

Can KÜCCÜK tarafından hazırlanan KIRSAL KALKINMADA KOOPERATİFLERİN ETKİLERİ: ÜRETİCİ KOOPERATİFLERİ YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRMALAR adlı bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Hürriyet ÖĞDÜL

Tez Danışmanı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Şehir Planlama Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Prof. Dr. Hürriyet ÖĞDÜL (MSGSÜ)

Üye: Doç. Dr. Seher Demet KAP YÜCEL (MSGSÜ)

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Uygur Dursun YILDIRIM (Gaziantep Üniversitesi)

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak yazılmıştır.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

Can KÜCCÜK

KIRSAL KALKINMADA KOOPERATİFLERİN ETKİLERİ: ÜRETİCİ KOOPERATİFLERİ YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRMALAR

ÖZET

Bu çalışmanın amacı kırsal alanda yaşanan güncel sorunların çözümünde örgütlenme boyutunun öneminden yola çıkarak, üretici kooperatiflerinin kırsal kalkınmadaki rolünün araştırılmasıdır. Öncelikle kırsal alanın temel sorunları üzerine Türkiye ve Dünya’da çeşitli kurum ve kuruluşların kalkınma hedefi ile ürettikleri politikalar incelenmiştir. Dünya’da kırsal kalkınma üzerine politikalar üreten kurumların başında gelen Avrupa Birliği, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler ve OECD amaç ve hedefleri incelenmiş ve bu hedef ve amaçların benzer nitelikler taşıdığı sonucuna varılmıştır. OECD’nin kırsal kalkınma için belirlediği sekiz ana başlık kooperatifler bağlamında incelemelerde parametre olarak belirlenmiştir. Kırsal kalkınmanın bağlamı olan kırsal alanda, örgütlenme modelleri incelenmiş ve kırsal alanda örgütlenen kooperatifler üzerine araştırma genişletilmiştir. Kooperatifçiliğin dünyada ve Türkiye’deki tarihi gelişim süreçleri incelenmiştir ve kooperatif çeşitleri detaylandırılmıştır. Kooperatifçilik ilkeleri bağlamında Uluslararası Kooperatifler Birliği’nin (ICA) yayınladığı kooperatiflerin temel ilkeleri detaylandırmaya değer bulunmuştur.

Kırsal kalkınmadaki en önemli sorunlardan biri olan “kırsal yoksulluk” ile başa çıkabilmek için katma değeri yüksek ürünler üzerinden ilerlenmesi gerektiği düşünülmüştür. Süt ve süt ürünlerinin kırsal alanda yaygın olarak üretilen ve katma değeri yüksek ürünler olması sebebi ile araştırma süt ve süt ürünleri ekseninde genişletilmeye uygun görülmüştür. Uluslararası ve ulusal düzeyde faaliyet gösteren kooperatiflerin karşılaştırılması amacıyla ilk önce Uluslararası Kooperatifler Birliği’nin (ICA) her sene yayınladığı raporları incelenmiştir. Dünyadaki en büyük süt ve süt ürünleri kooperatiflerinden bir olan Yeni Zelanda’da faaliyet gösteren Fonterra Kooperatifi uluslararası ölçekte faaliyet gösteren bir kooperatif olarak karşılaştırmada detaylı ele alınmıştır. Ulusal ölçekte faaliyet gösteren Tire Süt Kooperatifi ve bölgesel ölçekte faaliyetlerine devam eden İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifinin seçilmesi uygun görülmüştür. Kooperatiflerin seçiminde Uluslararası Kooperatifler Birliği’nin (ICA) kooperatif kriterleri etkili rol oynamıştır.

Fonterra Kooperatifi, Tire Süt Kooperatifi ve İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi OECD’nin kırsal kalkınma hedefleri kapsamında detaylıca incelenmiş ve karşılaştırılmıştır. Faaliyet sınırlarının genişlemesinin kırsal alanın kalkınma sürecine olan etkisi, belirlenen kriterler kullanılarak incelenmiş ve üç kooperatif için bir karşılaştırma yapılmıştır. Küreselleşme süreci ile neo-liberal politikaların baskın etkileri ile kooperatiflerin asıl kuruluş amaçlarından uzaklaşması, üreticinin etkin rolünün zayıflaması eğilimi olduğu görülmüş, kırsal kalkınmanın yerel boyutunun önemi bağlamında incelenmesinin önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırsal Kalkınma, Kırsal Kalkınma Politikaları, Kırsal Kalkınmada Üretici Kooperatifleri, Fonterra Kooperatifi, Tire Süt Kooperatifi, İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi

EFFECTS OF COOPERATIVES IN RURAL DEVELOPMENT: COMPARISONS IN TERMS OF PRODUCER COOPERATIVES

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the role of producer cooperatives in rural development, based on the importance of the organizational dimension in solving current problems in rural areas. First of all, the policies produced by various institutions and organizations in Turkey and in the world on the basic problems of rural areas with the goal of development were examined. The European Union, World Bank, United Nations and OECD goals and objectives, which are among the leading institutions producing policies on rural development in the world, have been examined and it has been concluded that these goals and objectives have similar characteristics. The eight main headings determined by the OECD for rural development were determined as parameters in the studies in the context of cooperatives. In the rural area, which is the context of rural development, organizational models have been examined and research on cooperatives organized in rural areas has been expanded. The historical development processes of cooperatives in the world and in Turkey have been examined and the types of cooperatives have been detailed. In the context of the principles of cooperatives, the basic principles of cooperatives published by the International Cooperative Alliance (ICA) were found worth detailing.

In order to cope with "rural poverty", which is one of the most important problems in rural development, it is thought that it is necessary to proceed through products with high added value. Due to the fact that milk and dairy products are widely produced in rural areas and have high added value, the research was deemed appropriate to be expanded on the axis of milk and dairy products. To compare the cooperatives operating at the international and national level, the annual reports of the International Cooperative Alliance (ICA) were first examined. Fonterra Cooperative, operating in New Zealand, one of the largest milk and dairy products cooperatives in the world, is discussed in detail in the comparison as an internationally operating cooperative. Tire Dairy Cooperative, which operates on a national scale, and İğdeli Surrounding Villages Development Cooperative, which continues its activities on a regional scale, were deemed appropriate. The cooperative criteria of the International Cooperative Alliance (ICA) played an effective role in the selection of cooperatives.

Fonterra Cooperative, Tire Dairy Cooperative and İğdeli Surrounding Villages Development Cooperative were examined and compared in detail within the scope of OECD's rural development goals. The effect of the expansion of the activity limits on the development process of the rural area was examined using the determined criteria and a comparison was made for these three cooperatives. With the globalization process and the dominant effects of neo-liberal policies, it has been seen that there is a tendency for the cooperatives to move away from their main establishment purposes, to weaken the effective role of the producer, and it has been concluded that it is important to examine the local dimension of rural development in the context of its importance.

Keywords: Rural Development, Rural Development Policies, Producer Cooperatives in Rural Development, Fonterra Cooperative, Tire Dairy Cooperative, İğdeli Peripheral Villages Development Cooperative

ÖNSÖZ

“Türkiye’nin kalkınması” amacı ile başladığım araştırma süreci beni “kırsal kalkınma” kavramını araştırmaya yönlendirdi. Kırsal kalkınma kavramı üzerine yaptığım araştırmalar eğitilmiş ve bilinçli üreten toplumun gerekliliği üzerine yoğunlaşmama neden oldu. Bu uzun ve meşakkatli araştırma maratonunun sonunda vardığım nokta beni hayrete düşürdü. Bundan tam 91 yıl önce 1 Şubat 1931 yılında İzmir Ticaret Odası’nda Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün yapmış olduğu konuşması varılması gereken nihai durumu özetler gibiydi.

“Kanaatim odur ki; muhakkak surette birleşmede kuvvet vardır. Kooperatif yapmak; maddi ve manevi kuvvetleri, zekâ ve maharetleri birleştirmektir. Yoksa bir zayıf ile bir kuvvetlinin birleşmesinden bahsetmiyorum. Birleşmenin böylesi zayıf olanın kuvvetliye esir olması demektir. “ 1 Şubat 1931

Birçok yaptığının yanı sıra açtığın yol ve gösterdiğin hedef için teşekkürü bir borç bilirim, büyük ATATÜRK...

Kırsal alana bakışımında ufkumu açan, bu kavrama bağlanmamı pekiştiren ve desteklerini hiçbir tarih ve saatte esirgemeyen, tez danışmanım Prof. Dr. Hürriyet ÖĞDÜL’e teşekkür ederim.

Yüksek lisans serüvenimin mimari olan canım kardeşim Alp KÜCCÜK’e, desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen hep yanımda olan canım annem ve canım babama, yüksek lisansımın başında kız arkadaşım olan ve tezimin bu aşamasını yazarken yanımda olan canım eşim Cansın ÇELEBİ KÜCCÜK’e sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
TABLO LİSTESİ.....	X
ŞEKİL LİSTESİ.....	XI
GRAFİK LİSTESİ.....	XII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XIII
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Amacı ve Temel Soruları:.....	2
1.2. Çalışmanın Kapsamı	3
1.3. Çalışmanın Yöntemi	3
2. KIRSAL ALANIN TEMEL SORUNLARI.....	6
2.1. Kırsal Alanın Tanımı	6
2.2. Kırsal Alanın Sorunları.....	8
2.3. Bölüm Değerlendirmesi.....	14
3. KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARI	15
3.1. Dünya’da Kırsal Kalkınma Politikaları	16
3.1.1. Dünya Bankası.....	16
3.1.2. OECD.....	17
3.1.3. Avrupa Birliği.....	19
3.2. Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları	22
3.2.1. Beş Yıllık Kalkınma Planları	22
3.2.2. Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi – III (UKKS).....	26
3.2.3. KÖYDES	26
3.2.4. Kırsal Kalkınma Yatırımları Destekleme Programı (KKYDP).....	27
3.2.5. İPARD	27
3.2.6. Tarımsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK)	28
3.3. Neo-liberalizm ve kooperatifçilik.....	29
3.4. Bölüm Değerlendirmesi.....	31
4. TÜRKİYE’DE KIRSAL KALKINMANIN ÖRGÜTLENME BOYUTU..	32

4.1.	Mesleki örgütler	33
4.1.1.	Çiftçi Sendikaları Konfederasyonu.....	33
4.1.2.	Türkiye Ziraat Odaları Birliği.....	34
4.1.3.	Türk Veteriner Hekimleri Birliği.....	34
4.2.	Gönüllü kuruluşlar	35
4.2.1.	Dernek ve Vakıflar.....	35
4.2.2.	Topluluk Destekli Tarım.....	36
4.2.3.	Tarım Kooperatifleri.....	36
5.	KOOPERATİFÇİLİK GELİŞİMİ ve İLKELERİ.....	37
5.1.	Kooperatifçiliğin Tanımı ve Kapsamı	38
5.2.	Kooperatifçiliğin Tarihi ve Gelişimi.....	39
5.2.1.	Dünya’da kooperatifçiliğin tarihi.....	39
5.2.2.	Türkiye’de kooperatifçiliğin tarihi ve gelişimi.....	43
5.3.	Kooperatif Çeşitleri.....	49
5.4.	Yeni nesil kooperatifler ve geleneksel kooperatifler	51
5.5.	Kooperatiflerin Amacı ve İlkeleri.....	53
5.5.1.	Kooperatiflerin amacı	53
5.5.2.	Kooperatiflerin Evrensel İlkeleri	62
5.6.	Bölüm Sonu Değerlendirmesi.....	67
6.	DÜNYA’DA ve TÜRKİYE’DE SÜT KOOPERATİFİ ÖRNEKLERİ.....	68
6.1.	Dünya’da Kooperatif Önekleri	70
6.1.1.	Fonterra süt kooperatifi.....	72
6.2.	Türkiye’de Süt Kooperatifi Örnekleri.....	84
6.2.1.	Tire Süt Kooperatifi	84
6.2.2.	İğdeli Süt Kooperatifi	91
6.3.	Kooperatiflerin Kırsal Kalkınma Hedefleri Yönünden Değerlendirmesi..	95
7.	SONUÇ	103
8.	KAYNAKÇA.....	108

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Kırsal Alanda Altyapı İstatistikleri.....	13
Tablo 2: Eğitim Seviyelerine Göre Şehir ve Köy Okul Sayıları.....	14
Tablo 3: Türkiye’deki Tarım ve Kalkınma Politikalarının Özeti	30
Tablo 4: Türkiye’de Tarım Kooperatifleri Çeşitleri.....	37
Tablo 5: Türkiye Geneli Kooperatif ve Birlik Raporu’na göre Kooperatif Türleri ve Özellikleri.....	46
Tablo 6: Geleneksel Kooperatifler ile Yeni Nesil Kooperatiflerin Karşılaştırma Tablosu	52
Tablo 7: Global Kooperatifler (Genel) ve İstihdam Verileri	58
Tablo 8: En Büyük 300 Kooperatifin Dolar Bazlı Cirolarının Sektörel Dağılımları	70
Tablo 9: ICA 300 Sıralamasına Göre İlk 10 Üretici Kooperatifi.....	71
Tablo 10: Küresel Süt Ürünleri İlk 20 Kuruluşu	74
Tablo 11: Fonterra Kooperatifi Küresel Çalışan Sayısı Dağılımı	81
Tablo 12: Fonterra Kooperatifi Yaş Dağılımı.....	82

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: TKDK'nın Faaliyet Gösterdiği İller	28
Şekil 2: Yeni Zelanda Fonterra Oluşum Süreci.....	73
Şekil 3: Fonterra İlişkiler Ağı Diyagramı.....	97
Şekil 4: Tire Süt Kooperatifi İlişkiler Ağı Diyagramı.....	98
Şekil 5: İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi İlişkiler Ağı Diyagramı ...	100

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: 5'er Yıllık ve Günümüz İstihdamın Sektörel Dağılımı..... 12

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
CAP	: Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası
CECOTA	: İspanya İşçi Kooperatifleri Konfederasyonu
COGECA	: General Confederation of Agricultural Cooperatives in the European Union
ÇAY-SEN	: Çay Üreticileri Sendikası
ÇİFTÇİ-SEN	: Çiftçi Sendikası
DB	: Dünya Bankası
DPA	: Dairy Partners America
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EAFRD	: Avrupa Kırsal Kalkınma Tarım Fonu
EAGF	: Avrupa Birliği Tarımsal Garanti Fonu
FINDIK-SEN	: Fındık Üreticileri Sendikası
HUBUBAT-SEN	: Hububat Üreticileri Sendikası
IBRD	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
ICA	: International Cooperative Alliance
IDA	: Uluslararası Kalkınma Birliği
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: International Money Fund
IPARD	: Katılım Öncesi Destke Programı
KIRDES	: Kırsal Altyapı Desteleme Projesi
KKYDP	: Kırsal Kalkınma Yatırımları Destekleme Programı
KÖYDES	: Köylerin Altyapısını Destekleme Projesi
LEADER	: Liason Entre Actions pour le Développement de L'Economie Rurale
MAKS	: Mekansal Adres Kayıt Sistemi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
NACF	: National Agriculture Cooperative Federation
NZDG	: Yeni Zelanda Süt Ürünleri Grubu
OECD	: Ekonomik İş birliği ve Gelişme Teşkilatı
OSB	: Organize Sanayi Bölgesi
ÖİK	: Özel İhtisas Komisyonu

STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TDT	: Topluluk Destekli Tarım
TKDK	: Tarımsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜTÜN-SEN	: Tütün Üreticileri Sendikası
UKKS	: Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi
UNRISD	: Birleşmiş Milletler Sosyal Kalkınma Araştırmaları Enstitüsü
ÜZÜM-SEN	: Üzüm Üreticileri Sendikası
ZEYTİN-SEN	: Zeytin Üreticileri Sendikası

GİRİŞ

Kırın tanımı, bölgesel farklılıklara ve yorumlara göre değişiklik gösterse de dünya üzerinde genellikle kır kavramı temiz gıda ve tarım ile ilişkilendirilmektedir. Liberal ekonomi sisteminin yaygınlaştırılması ve üretilen politikalar sonucu kırdan kente yönelim dikkat çekicidir. Bu durum öncelikli olarak kır üzerindeki nüfus baskısını azaltsa da artan tüketici nüfusu ve gıda spekülasyonları kır üzerinde yeni üretim baskıları kurmaktadır. Gelişen teknolojinin kırsal toplum tarafından takip edilememesi ve birkaç kuşak kırdan uzak kalan nüfusun tecrübe aktarım zincirinin kırılması nedeni ile kırdaki yapılan üretimin performansının düştüğü bilinmektedir. Üretilen gıda arzının talebi karşılamama nedenleri sadece kırdan kente olan göç ve gıda spekülasyonları gibi nedenler değil, çok daha fazlasıdır.

Gelişen teknoloji ve ulaşım araçları ile küreselleşmenin artarak yaşandığı günümüzde kırsal alanda üretim yapan aile çiftçileri, küçük ve orta tarım üreticilerinin küreselleşen dünyada rekabet gücü giderek azalmaktadır. Bu rekabeti zorlaştıran önemli nedenlerden bazıları da kırsal alanın sorunlarıdır. Kırsal alanın temel sorunları; kırsal yoksulluk, cinsiyet eşitsizliği, işsizlik, altyapı eksikliği olarak sayılabilir (Kaplan, 2017). Kırsal alanın bu temel sorunları ve daha fazlası ile başa çıkmak, münferit yapılan üretim yöntemleri ile yeterince etkili olamamaktadır. Bu sorunlarla başa çıkabilmek için benzer amaçla bir araya gelen üretici veya tüketicilerin oluşturdukları örgütlere gereksinim duyulmaktadır. Bu örgütlenme modelinde birlikteliğin getirdiği güç ile yerel ve genel yönetimlerde temsiliyet, maddi olumsuzluklardan payları oranında etkilenme, pazarlama gibi birçok konuda fayda sağlamaktadır. Dilimize yerleşmiş atasözü “birlikten kuvvet doğar” kavramı örgütlenme kavramının değerini bizlere göstermektedir. Kırsal kalkınmayı dışarıdan yapılacak hamlelerle sağlamak sürdürülebilir bir yöntem olmaktan uzaktır. Kırsal kalkınmanın sürdürülebilir olması ve kırsal nüfusa yayılabilmesi için kırsal nüfusun doğrudan aktör olduğu yöntemler geliştirilmesi gerekmektedir. Zira kırın dışından oluşturulabilecek bir politika kırsal alanın iç dinamiklerine uymayabileceği için kırsal nüfus tarafından benimsenmesi güç hatta imkânsız olacaktır. Bu nedenle dışarıdan sadece bir yöntem olarak sunulabilecek

ve örgütlenmenin içeriden kendi kendine sağlanması şeklinde bir oluşum daha sürdürülebilir olabilecektir.

En yaygın örgütlenme yöntemlerinden birisi kooperatiflerdir. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Şubat 1931 yılında İzmir'de yapmış olduğu konuşmasında "Muhakkak suretle birleşmede kuvvet vardır. Kooperatif yapmak, maddi ve manevi kuvvetleri, zekâ ve maharetlerini birleştirmektir. Yoksa bir zayıf ile bir kuvvetlinin birleşmesinden bahsetmiyorum. Birleşmenin böylesi zayıf olanın kuvvetliye esir olması demektir." Diyerek birleşmelerin, örgütlenmelerin öneminden bahsetmiştir. Örgütlenmenin kooperatifler yolu ile olması gerektiği ve benzer büyüklüklerdeki kişi veya kurumların temsil edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

İnsanlık topluluk halinde yaşamaya başladığı günden beri birlikte zorlukların üstesinde gelmek için örgütlenme biçimleri oluşmuştur. Ancak modern anlamda kooperatifler sanayi devriminin ardından Avrupa'da ortaya çıkmış ve Dünya'ya yayılmıştır. Ülkemizde kooperatifler 1800'lü yılların sonlarına doğru kurulmaya başlanmış ve günümüzdeki konumuna kadar gelmiştir. 1980'li yılların sonlarına doğru konut kooperatifçiliğindeki artış ve bu kooperatiflerin hedeflenen şekilde sonuçlanamaması nedeni ile Türkiye'de kooperatifçilik bir süre olumsuz anılmıştır. Bu durum tarımsal amaçlı kurulan kooperatifler için geçerli değildir ve yıllardır kurulduğu amaçlara hizmet eden kooperatiflerin varlığı bilinmektedir.

1.1. Çalışmanın Amacı ve Temel Soruları:

Kırsal kalkınmanın sürdürülebilir ve adil bir şekilde sağlanabilmesi yöntemi, örgütlenme ile mümkündür. Örgütlenme sistemi açısından bakıldığında gerek gönüllü kuruluşlar gerekse de devlet tarafından organize edilen kuruluşlar karar alma aşamasında aksaklıklar yaşayabilmektedir. Doğru bir karar alma ve uygulama mekanizması için yönetim kavramı önemlidir. Çalışmanın amacı, sadece üyelerinin değil aynı zamanda toplumun tüm kesiminin de menfaatini gözeten, üreticilerin kırsal alanın temel sorunları ile başa çıkabilmeleri için bir örgütlenme çatısı olan kooperatiflerin, Türkiye ve Dünya'da faaliyet gösterdiği bölgelerdeki kırsal alanın temel sorunlarına etkisini araştırmaktır.

İşlenmemiş şekilde piyasa değeri düşük olan sütün işlenerek katma değeri yüksek ürünlere (yoğurt, peynir, tereyağı vb.) dönüştürülmesini geniş çapta sadece şirketler

yapmaktaydı. Neo liberalizm ile kooperatiflerin de üretim tesisleri kurarak, bu katma değere sahip olma isteği kooperatifleri de şirketler gibi yatırımlar yapmaya itmiştir. Bu bakımdan süt kooperatifleri katma değeri yüksek olan bir üretim alanında güçsüz kalan küçük çiftçilerin güçlendirilmesi için önemli görülmektedir. Bu çalışmada süt kooperatifleri ele alınmış ve farklı coğrafyalarda ve farklı ölçeklerde örgütlenmiş olan süt kooperatifleri incelenerek karşılaştırma yapılmıştır. Kooperatifler örgütlenme/yönetim biçimleri ve kırsal kalkınmaya etkileri bakımından karşılaştırılmıştır. Çalışmanın alt soruları şu şekildedir;

Kırsal Alanın temel sorunları nelerdir? Kooperatifler kırsal alanın sorunlarına ne kadar çözüm üretmektedir? Dünya’da ve Türkiye’de kırsal kalkınma politikaları nelerdir? Kırsal kalkınma örgütlenme modelleri nelerdir? Kooperatifçiliğin temel ilkeleri ve hedefleri bağlamında seçilen örneklerin kırsal kalkınmaya etkileri nelerdir? Seçilen Türkiye ve Dünya örneklerinin kooperatifçiliğin hedefleri ve ilkeleri bağlamında benzer ve farklı olduğu yönler nelerdir? Kooperatifler üye, üretim miktarı, çalışan sayısı gibi parametreler bakımından büyüdükçe faaliyet gösterdiği kırsal alanın kalkınmasına etkisi artmakta mıdır? Sorularına cevap aramaktadır.

1.2. Çalışmanın Kapsamı

Çalışma, kırsal alanın sorunlarını, kırsal kalkınmayı destekleyen örgütlenme yöntemlerini, kırsal kalkınma amaçlı yapılan kooperatifçilik faaliyetlerini, ülkemizdeki Tire Süt Kooperatifi ve İğdeli Süt Kooperatifi ile Dünya’daki en büyük süt kooperatifi örneklerinden biri olan Yeni Zelanda Fonterra Süt Kooperatifi ile detaylandırarak karşılaştırmalı bir şekilde incelemektedir. Bu karşılaştırmayı uluslararası etkinliğe ve ağa sahip olan Yeni Zelanda Fonterra Kooperatifi ile ülkemizde ulusal ağa sahip olan Tire Süt Kooperatifi yanı sıra yerel ölçekte bulunan İğdeli Süt Kooperatifi’ni kırsal kalkınmaya etkileri açısından karşılaştırmaktır.

1.3. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada kırsal alanın temel kavramsal çerçevesi çizilerek, kırsal alanın sorunları belirlenmiştir. Bu sorunların çözümü için üretilen politikaların yanında, doğrudan veya dolaylı şekilde katkıda bulunan örgütlenme modelleri belirtilmiştir. Kooperatifçilik kavramı, Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) tarafından 1995 yılında kabul edilen

kooperatifçiliğin evrensel ilkeleri ve Birleşmiş Milletler (BM) in 2030 yılı hedefleri kapsamında hazırladığı 12 kooperatif hedefi temel alınmıştır.

Euro News'in Haziran 2022 haberine göre Süt'ün pazardaki litre değeri 10,40₺ olarak belirtilmektedir. Süt işlendiği takdirde, beyaz peynirin kilosu 50₺, tereyağın kilo fiyatı 100₺ civarında seyretmektedir(Euro News, 2022). Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) tarafından her sene yayınlanan en büyük 300 kooperatif raporu kapsamında tarımsal üretim yapan ilk 10 kooperatif ele alınmıştır. Bu bağlamdan bakıldığında sütü işleyerek pazara sürmek katma değeri yaklaşık 7-10 kat arasındadır. Bu nedenle süt kooperatifleri üzerinden ilerlenmesi katma değer in kırsal alanda oluşturulacağına ve istihdama destek olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda en geniş alanda hizmet sağlayan süt kooperatifi olan Fonterra dikkat çekmektedir. Ülkemizde aynı alanda faaliyet gösteren ve ulusal çerçevede hizmet sağlayan Tire Süt Kooperatifi ile karşılaştırılmaktadır. Büyük ölçekli global bir kooperatif olan Fonterra Kooperatifi ile ulusal ölçekteki Tire Süt Kooperatifi'nin yanı sıra yerel ölçekte hizmet gösteren bir kooperatif olması gerektiği sonucuna varılmıştır. Doğru bir karşılaştırma yapılabilmesi için Tire Süt Kooperatifi ile aynı şehirden bir örnek seçilmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu bağlamda Tarım Bakanlığı İzmir Müdürlüğü ile yapılan telefon görüşmesi sonucunda İzmir'de faaliyet gösteren süt ürünleri üreten kooperatiflerin listesi edinilmiştir. Bu bilgilere göre; İğdeli Tarımsal Kalkınma Kooperatifi, Tire Süt Kooperatifi, Bademli Süt Kooperatifi, Gereli Köyü Kalkınma Kooperatifi bilgilerine erişilmiştir. Bu kooperatiflerden Tire ve İğdeli Süt kooperatifleri doğrudan süt üzerine odaklanmıştır ve diğerleri daha geniş etkinlik alanları olan, tarımsal kalkınma kooperatifleridir. Bu nedenle Gereli Köyü Kalkınma Kooperatifi, Bademli Köyü Kalkınma Kooperatifi'ne tezin ilerleyen kısımlarında yer verilmemiştir.

Uluslararası ve ulusal çapta hizmet sağlama kapasitesindeki Fonterra ve Tire Süt Kooperatifi yanı sıra, yerel olarak ölçeklenmiş İğdeli Kooperatifi de bu karşılaştırılmaya dahil edilmiştir. Türkiye ve Dünya örnekleri, İCA kooperatifçilik ilkeleri açısından incelenerek;

1. Gönüllü ve Serbest Giriş İlkesi
2. Ortaklığın Ekonomik Katılım İlkesi
3. Ortaklığın Demokratik Yönetimi İlkesi
4. Ortaklığın Ekonomik Katılımı İlkesi
5. Özerklik ve Bağımsızlık İlkesi

6. Eğitim, Öğretim ve Bilgilendirme İlkesi

7. Kooperatifler Arası İş birliği İlkesi başlıklarında değerlendirme yapılmıştır.

“Gönüllü Serbest Giriş İlkesi” ve “Ortaklığın Ekonomik Katılım İlkesi” benzer soruların cevaplarını kapsayabileceği için aynı başlık altında incelenmiştir.

Ayrıca ele alınan kooperatiflerin, BM 2030 ve OECD 2016 hedefleri bağlamında kırsal kalkınmaya ne derece faydalı oldukları aşağıdaki başlıklarda incelenmiştir.

1. Yönetişim

2. Çoklu sektör

3. Altyapı

4. Kır kent bağlantısı

5. Kapsayıcılık

6. Toplumsal cinsiyet dengesi

7. Demografik yapı

8. Sürdürülebilirlik

OECD'nin kırsal kalkınma hedefleri ile ICA'nın belirlediği kooperatif kriterleri birbirini karşılamaktadır ancak OECD daha detaya indirerek kırsal kalkınma bağlamına odaklanmıştır. Bu kriter ve hedeflerin seçilen örnekler nezdinde incelenmesi farklı yöntemler ile gelişmiştir. Fonterra için yapılan araştırmada, önceden yazılmış makaleler, haberler ve Fonterra'nın yıllık olarak yayınladığı 10'dan fazla rapor detaylı incelenerek bilgilere edinilmiştir. Tire Süt Kooperatifi ile ilgili araştırma yaparken, önceden yazılmış makaleler, kitaplar ve haberlerin yanı sıra saha incelemesi yaparak Tire Organize Sanayi Fabrikası ziyaret edilmiş, aynı fabrikanın üretim müdürü ve Tire Süt Kooperatifi Üretimlerden Sorumlu Genel Müdür Yardımcısı Fatih Karataş ile mülakat yapılmış teze eklenmiştir. İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi ile ilgili yazılı makaleye rastlanamamıştır. Yerel kurumlarda alınan bilgiler ve İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi Üretim Müdürü Deniz Bozkurt ve Kooperatif Başkanı Süleyman Top ile görüşmeler yapılmış, kooperatifin hazırladığı faaliyet videosu verilerinden yararlanılmıştır.

Çalışmanın sonunda Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) kriterleri bağlamında ele alınan örnekler bu kriterler yönünden karşılaştırılmış ve kırsal kalkınmaya etkisi “*OECD'nin kırsal kalkınma hedefleri*” yönünden bir değerlendirme yapılmıştır.

KIRSAL ALANIN TEMEL SORUNLARI

Kırsal alanın temel sorunları tartışmasının kapsayıcı ve bütüncül olabilmesi için öncelikle kırsal alanın tanımının yapılması gerekmektedir. Bölgesel olarak kırsal alanın sorunları çeşitlenerek genişlemektedir. Bu sorunlar bağlamın karakterine göre farklılaşabilmektedir. Ancak kapsayıcı şekilde ele alınabilmesi için kırsal alanın sorunların belirli başlıklar altında toplanması gerekmektedir.

1.4. Kırsal Alanın Tanımı

Kırsal alan genellikle şehir ve kentlerin dışında bulunan coğrafi bölgelerdir. Kırsal alan nüfus yoğunluğu düşük ve küçük yerleşimlere sahiptir. Tarımsal alanlar ve orman alanları olarak da tanımlanmaktadır.

Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisine göre kırsal alan, mekânsal bir kavram olmasının ötesinde, üzerinde sosyolojik ve demografik çeşitlilikleri de barındıran çok boyutlu bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Çoğunlukla baskın ekonomik gelir modelinin tarıma dayandığı, nüfusu düşük ve çevrenin doğal olduğu bölgeler geniş kapsamdan bakıldığında kırsal alan olarak tanımlanmaktadır. Fakat “kırsalı” tanımlamak için çeşitlenen temel kavramlar üzerine tam anlamıyla fikir birliği sağlanamamıştır. Ülkeler ve bölgeler değiştikçe kırsal alan kavramının tanımı da değişiklik göstermektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021).

Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü (OECD)'nün kırsal alan tanımı km^2 başına 150 de az kişinin yaşadığı bölgeler şeklindedir. Nüfusun %50'den fazlasının kırsal alanlarda yaşadığı bölgeler kırsallığı baskın bölgeler olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, nüfusun %15'inden az kesimi kırsal alanlarda yaşayan bölgeler ise kentselliği baskın bölgeler olarak sınıflandırılmaktadır. Ayrıca OECD Kırsal alan tanımını

detaylandırılan bir sınıflandırma yöntemi daha sunduğu görülmektedir. Bu yöntem ile kırsal ve kentsel alan kavramlarını 3 farklı ana başlıkta toplamıştır. Bunlar;

- **Baskın Kırsal Alanlar:** IBBS 3 seviyesinde, bir ilde bulunan nüfusun toplamının %50'den fazlasının, km² başına 150 kişiden az nüfus yoğunluğuna sahip olduğu alanlardır.
- **Orta ya da Önemli Kırsal Alanlar:** IBBS 3 seviyesinde, bir ilde bulunan nüfusun %15 ile %49,9'unun, km² başına 150 kişiden az nüfus yoğunluğuna sahip olduğu alanlardır.
- **Baskın Kentsel Alanlar:** IBBS 3 seviyesinde, toplam nüfusun %15'inden daha azının, km² başına 150 kişiden az nüfus yoğunluğuna sahip olduğu alanlardır (OECD, 2011).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından kırsal alan istatistikleri ile ilgili kapsam belirlenirken iki farklı tanım üzerinden veriler işlenmektedir. Buna göre;

Öncelikli olarak temel ölçüt, yerleşim alanının idari statüsüdür. Bu tanım kapsamında incelendiğinde, il ve ilçe merkezleri dışında kalan tüm yerleşim alanları (köy ve beldeler dahil) kırsal alan kabul edilmektedir. Bu tanım çerçevesinde TÜİK kır-kent arasındaki istatistiksel farklılıkları ortaya koymaktadır.

Diğer temel ölçüt ise nüfus eşiğidir. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) himayesinde çalıştırılan ve 1982 yılında sonuçlanan Kent Eşiği Araştırması'na göre minimum kentsel fonksiyon sağlayan yerleşim alanlarının nüfusu 20 bin olarak kabul edilmiştir. Bu tanıma göre TÜİK, 1988 yılı sonrasında kır-kent ayrımını bu veriler çerçevesinde üretmiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021).

Tekeli 2016 yılında kırsal alan ile ilgili olarak; kırın konumu kent tarafından belirlenmektedir. Yani bir başka deyişle kırsal alan, kentin dışında kalan tüm alanları tanımlamaktadır. Tüm bu alanları kapsayan kırsal mekân ise kentin ekonomik faaliyetlerinin (hizmetler ve sanayi sektörü gibi) dışında kalan alanlar olarak tanımlanmıştır (Tekeli, 2016).

Kırsal alan olarak tanımlanan bölgelerin genellikle kentsel alanlara göre farklı sorunları vardır. Kırsal alanın sorun alanları, coğrafi noktalara göre farklılık gösterse de ortak noktaları olduğu söylenebilir. Kırsal alanın bu sorunları birbiri ile ilişkilidir ve biri diğerinin nedeni olduğu gibi başka bir temel sorunun da sonucu haline gelebilmektedir.

1982 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından yayınlanan “Kent Eşiği Araştırması” 20.001 ve daha fazla nüfuslu yerleşim alanlarını “Kent”, 20.000 ve daha az nüfusa sahip yerleşim alanlarını “Kır” olarak adlandırmaktaydı (Çezik, 1982). TÜİK 2014 yılı Mart ayına kadar bu sınıflandırmayı kullanarak istatistikler oluşturmuştur. 2014 yılı Mart ayında yürürlüğe giren 6360 sayılı kanun çerçevesinde 30 il için, il sınırları içerisinde yer alan köyler mahalle statüsü kazanmıştır. 20.000 kişi esas alınarak yapılan kır-kent tanımına göre kır oranı %21’den %3’e düşmüştür. Kır-Kent tartışmasının sonuçlanması için yeni bir tanım gerekmektedir. TÜİK’e göre Türkiye’de Kır-Kent tanımının tam anlamıyla yapılabilmesi için İçişleri Bakanlığı tarafından yürütülen Mekânsal Adres Kayıt Sistemi (MAKS) projesinin sonuçlanması gerekmektedir. MAKS projesinin tamamlandığı illerde adres noktaları ile eleştirilen gerçek nüfus bilgisi ışığında nüfus yoğunluğu gridleri üretilmesi planlanmaktadır. MAKS projesi kapsamı dışında kalan alanlar için de geçmiş yıllar için yapılan grid ayrıştırma yöntemi kullanarak üretilmesi planlanmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2018).

1.5. Kırsal Alanın Sorunları

Kırsal alanın her ne kadar farklı bölgelerde farklı tanımları olsa da kırsal alanın sorunları genellikle benzer niteliktedir. Kırsal alanlar, nüfus kaybı, yatırım eksikliği, cinsiyet eşitsizliği, coğrafi problemler, işsizlik, kırsal yoksulluk, güvenlik gibi birçok sorunsalı içerisinde barındırmaktadır. Kırsal alanın sorunlarının tümünün incelenmesi mümkün olmadığı için, en belirgin ve yaygın sorunlar ele alınacaktır. Bu sorunlar şu şekildedir (Kaplan, 2017);

- Kırsal Yoksulluk,
- Cinsiyet Eşitsizliği,
- İşsizlik,
- Altyapı eksikliği olarak sıralanabilir.

Kırsal Alanın tüm dünyada anlaşılmiş bir tanımı olmasa da kırsal alanın sorunları tüm dünyada kırsal alanlarda karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle kırsal alanın tanımını bağlamdan bağımsız olarak, kırsal alan sorunsalları ekseninde belirlenebilir. Kırsal alanın sorunları birbiri içerisine geçmiş ve birbirinin nedeni haline gelmiş girift bir

yapıya sahiptir. Bu nedenle öncelikli olarak bu sorunlardan birin çözüme ulaştırılması birçok yönden diğerlerinin sonucunu etkileyebilecektir.

Kırsal Yoksulluk

Tarımsal amaca uygun topraklar bitkisel ve hayvansal üretimin gerçekleştirilmesi için ve işletme sermayesi oluşturabilmek açısından en önemli unsurlardan birisidir. Tarım sektörünün ekonomiye istihdam, ihracat ve gelir gibi konularında olumlu etkileri bulunmaktadır. Tarımsal faaliyet gösterilecek topraklarda gerçekleştirilecek sosyal, çevre ve ekonomik sorunların giderilmesinde toprak politikası başlıca unsurdur. Toprak politikası geliştirmekte olan ve gelişmemiş ülkelerde ekonomik kalkınmanın ve sosyal adaletin sağlanabilmesi yani kırsal yoksulluğun önüne geçilebilmesi için ulusal çapta üretilen politikaların bir bölümünü oluşturmalıdır.

Türkiye’de bulunan tarımsal amaçlı faaliyet gösteren veya tarımsal amaca uygun topraklarının tasarruf ve mülkiyet durumuna ilişkin sağlıklı ve kesin bilgiler bulunmamaktadır. Tarımsal amaçlı kullanılan alanların tapu ve kadastro verileri güncel değildir ve eksik durumdadır. (Dellal, Gün ve Ünüvar, 2012)

Toprak mülkiyeti kavramına bakacak olursak; toprağın üretim amacı olarak kullanılış biçimine karar verme yetisini belirli kural ve yasalara bağlayan yönetsel, hukuksal ve toplumsal sınır çizgisi gibi görülmelidir. Yoksulluğun azaltılmasında aileler ve tarımsal üretim yapan kişiler için başlıca ve en güçlü araçlardan biri toprak mülkiyetini elinde tutmaktır. Toprak mülkiyetini elinde tutmak, tarımsal verimliliği arttırmak için de önemlidir. (Kabubo, 2022)

Geliştirmekte olan ülkelerde yaşayan yoksul kesimin genellikle çoğu için, toprak mülkiyetine sahip olmanın karşılığı öncelikle gelir kaynağı ve geçim aracı anlamına gelmektedir. Bunu yanı sıra kuşaklar boyunca aktarabilen ve biriktirilen bir servet olması anlamına da gelmektedir. Bu nedenle belirlenecek tarım politikalarının önceliği tarımsal amaçlı işletmeleri desteklemek ve yoksulluğu azaltmak yönünde iyileştirmelere yer vermelidir. (Dellal ve diğerleri, 2012)

Dünyada yoksulluk kavramının tanımı ile ilgili bir görüş birliği olduğu söylenemez. Tanımlar, insanoğlunun yoksullara olan bakış açısındaki değişim nedeniyle zaman içerisinde farklılaşmaktadır. Ancak yoksulluğun genel bir çerçeveden tanımı yapılması gerekirse “insanların genel ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli kaynağa sahip olmaması halidir”(Şenses, 2013)

Dünyadaki farklı bölgeler incelendiğinde, yoksulluğun genellikle kırsal kesimlere doğru artış gösterdiği dikkat çekmektedir. Dünya üzerinde 1,2 milyar yoksul insan bulunmaktadır. Bu yoksul insanların %75'i yaklaşık 900 milyonu buldukları ülkelerin kırsal alanlarında yaşamaktadır. Neredeyse tamamının temel geçim kaynağı ise tarımsal faaliyetlerdir (Öztürk, 2008).

Kırsal alanda yaşanan ve çözüm bulunamayan yoksulluğun sorunun öncelikle aynı coğrafyada daha sonra farklı coğrafyalarda neden olduğu sonuçlar incelendiğinde; “göç”, bölgeler arası dengesizlik”, “kentsel yoksulluk”, “beyin göçü”, “çarpık kentleşme”, “gayri meşru ve gayri hukuki işler”, “kentlerde sefalet bölgeleri”, “kamuyu ilgilendiren ve sürekli artan sosyal yardım giderleri” gibi ve daha birçok probleme sebep olduğu bilinmektedir (Kartal and Yılmaz Demirhan, 2014).

Kırsal yoksulluk farklı neden ve bileşenlerden oluşmaktadır. Birçok nedenin yanında kültür, iklim, cinsiyet, pazarlar ve kamusal politikalar sayılabilir (Khan, 2001). Kırsal yoksulluğun sebepleri ile kırsal alanın sorunlarını birbirinden ayrı tutmamak gerekmektedir. Altyapı eksikliği, sağlık ve eğitim eksikliği ve işsizlik kırsal yoksulluğu da beraberinde getirmektedir.

Kırsal yoksulluğun yaygın olduğu yerleşimlerin sosyo-ekonomik durumları incelediğinde genellikle tarım işçilerinin, topraksız köylülerin ve küçük toprak sahibi köylülerin çoğunlukta görülmektedir (Öztürk, 2008). Ayrıca küçük toprak mülkiyetine sahip olan ve ek gelire de sahip olmadan başkasına bağlı çalışanlar da gelirlerinin yeterli olmaması ve düzeninin sağlanamamasından dolayı kırsal alandaki yoksulların önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Topraksız olma durumu çiftçileri yaşadıkları coğrafyaya bağlı olma durumunu zayıflatmakta ve bu durum göç eğilimini ve yoksulluğuna artmasını kolay hale getirmektedir (Kartal and Yılmaz Demirhan, 2014).

Kentsel ve kırsal yoksulluk karşılaştırıldığında kavramsal olarak aralarında önemli farklılıklar bulunmamaktadır. Ancak kırsal yoksulluğun gerek yoksunluk içindeki değerlerin türü, boyutu ve yoksul kişiler üzerindeki etki bağlamında gerekse de sonuçları bağlamında kentsel yoksulluktan farklılaştığı görülmektedir. “Yoksunluk” kavramı çerçevesinden incelendiğinde kır yoksullarının kent yoksunlarına göre yoksun oldukları konuların daha çok olduğu dikkat çekmektedir. Benzer noktalara bakıldığında kır yoksullarının da kent yoksulları gibi belirli bir seviyenin üzerinde gelirleri ya da varlıkları, barınma ihtiyacını giderebilecekleri konutları, yeterli kıyafet

ve yeterli beslenme olanakları vb. yoktur. Ancak farklılıklarına bakıldığında kır yoksulu, yeterli sağlık, eğitim, teknoloji, kültürel faaliyetler ve birçok kamu hizmetinden kent yoksuluna göre daha yoksundur ya da uzaktır (Tekeli, 2000).

Cinsiyet eşitsizliği

Kırsal bölgelerde kadın evin içinde ve dışında üreten, ürettiğini tüketiciye ulaştıracak pazarı oluşturan ve tüketen rolündedir. Çalışma alanı ve mesai saati fark etmeksizin sürekli yoğun biçimde çalışma içerisinde olmasına rağmen kadınlar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, erkeklerle aynı düzeyde kırsal yaşama etkin olarak katılım olanağı sağlayamamaktadır. Bu duruma neden olarak tarımsal, sosyokültürel engeller ve yasal eksiklikler görülmektedir.

Türkiye’de kadınların toplumsal açıdan eşitsizliğe uğramalarının nedenlerinden biri de eğitimidir. İşlevsel eğitime ulaşma konusunda Türkiye’de bölgeler, gelir grupları ve cinsiyetler arasında bulunan sosyal adalet eksikliği ülkenin kuzey batısından güney doğusuna doğru artmaktadır. Türkiye’nin güney doğusundaki kadınlar eğitime ulaşma konusunda en dezavantajlı grubu oluşturmaktadır. (Herkes İçin Kaliteli Eğitim, 2003). Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan işgücü istatistiklerine göre istihdam edilenlerin %28’ini kadınlar oluşturmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022a).

İşsizlik

Türkiye’de istihdam 2005-2022 yılları arasında artış göstermesine rağmen, tarım sektöründe azalma görülmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022a). Tarım sektöründeki bu azalma doğrudan ve dolaylı olarak tarım sektörünü ilgilendiren iş kollarını da etkilemektedir.

Grafik 1: 5'er Yıllık ve Günümüz İstihdamın Sektörel Dağılımı

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022b).

TÜİK verilerine göre 2005-2022 yılları arasında 5'er yıllık ve günümüz istihdam sayıları (bin kişi) toplam istihdamın 2005 yılında 19.633, 2010 yılında 21.858, 2015 yılında 26.621, 2020 yılında 26.699, 2022 yılında 29.418 olduğu görülmektedir. Toplam istihdam değerleri bakımından istihdamın sürekli olarak artış gösterdiği dikkat çekmektedir. Ancak tarım sektörünün istihdam sayısına bakacak olursak; 2005 yılında 5.015, 2010 yılında 5.084, 2015 yılında 5.483, 2020 yılında 4362, 2022 yılında ise 4.362 olduğu görülmektedir. 5 yıllık istatistiklere bakıldığında 2020 yılına kadar azaldığı 2022 yılında arttığı görülse de artan istihdamın içerisindeki oranı azalmaktadır. Tarım sektörünün yıllara göre toplam istihdama oranı dağılımı incelendiğinde ise; 2005 yılında %25,5, 2010 yılında %23,3, 2015 yılında %20,6, 2020 yılında %15,5, 2022 yılında %14,8 olduğu görülmektedir. 2005 yılı ile 2022 yılları karşılaştırıldığında tarım sektöründe istihdamın %58 oranında azaldığı dikkat çekmektedir. (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022a) İş olanaklarının azalması nedeniyle, iş gücüne katılım amacıyla genç nüfus kentlere göç etmektedir. Bunun sonucunda ise kırsal nüfusun giderek yaşlanması sorunu ortaya çıkmaktadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021).

Altyapı eksikliği

2019 yılı itibari ile Türkiye’de kırsal alanda bulunan yerleşim sayısı 18.280’dir. (TÜİK, 2021) 2019 yılı itibari ile atık suyu arıtılan köy sayısı 2.024 (kırsal yerleşim sayısının %11.07’si), içme suyu arıtılan köy sayısı 284 (kırsal yerleşim sayısının %1.55’i), kanalizasyon şebekesi olan köy sayısı 10.324 (kırsal yerleşim sayısının %57.01’i) , katı atığı toplanan köy sayısı 9.977 (kırsal yerleşim sayısının %54.57’si), şebekeli içme suyuna sahip köy sayısı 17.941 (kırsal yerleşim sayısının %98.14’ü)’tir. (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021) Oranlar incelendiğinde kırsal alanların altyapı eksikliğinin olduğu dikkat çekmektedir. 2019 verileri ışığında kent yaşamında zorunlu ihtiyaç ve yaşam standardı haline gelen altyapılar köy statüsünde olan yerleşim yerlerinde, yöre halkının hizmetine sunulamamaktadır.

Tablo 1: Kırsal Alanda Altyapı İstatistikleri

ALTYAPI TÜRÜ	ALTYAPININ BULUNDUĞU KÖY SAYISI	KIRSAL YERLEŞİME GÖRE ORANI
ATIK SU ARITMA	2024	%11,07
İÇME SUYU ARITMA	284	%1,55
KANALİZASYON ŞEBEKESİ	10.324	%57,01
KATI ATIK TOPLAMA	9977	%54,57
ŞEBEKELİ İÇME	17.941	%98,14

Kaynak: (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021)

Kırsal alanda eğitim ve sağlık

Kırsal alanlardaki nüfus eksikliği ile yerleşimin görece dağınık olması, eğitim ve sağlık hizmetlerin aksamasına ve ilgili bölgelere yatırımların gecikmesine neden olmaktadır. Gerek nüfusun yetersizliği gerekse altyapı eksikliği, işsizlik, cinsiyet eşitsizliği gibi diğer tüm sorunlar nedeni ile yatırımlar yapılamamaktadır. Bu nedenle hem sağlık hem de eğitim ihtiyaçları, kırsal alanlarda doğrudan çözüme ulaşamamaktadır. Bölgeye en yakın noktada çözümün sağlanmaya çalışılması sonucunu doğurmaktadır. Sağlık açısından bu durum sağlık personelinin barındırılması ve gerekli teçhizatın muhafaza edilmesi gibi sorunları beraberinde getirdiği için sağlık hizmetleri bölgesel olarak dağıtılmıştır.

2019 yılı itibari ile Türkiye’de köy statüsünde bulunan yerleşim sayısı 18.280’dir (TÜİK, 2021). 2019 yılı itibari ile köy okulu (ilkokul- 4 yıllık) 5.574, köy okulu (ortaokul- 4 yıllık) 2.781’dir. TÜİK’e göre Türkiye’de köy statüsünde bulunan yerleşim alanlarının %30,5’inde ilk okul, %15,2’sinde ortaokul bulunmaktadır. Kırsal alanda taşınmalı eğitim nedeniyle kırsal yerleşimlerin %69,5’inde eğitim hizmeti yerleşme sınırları içerisinde sunulamamaktadır.

Millî Eğitim Bakanlığı’nın 2021 yılında yayınladığı bir rapora göre, Şehir statüsündeki yerleşim alanlarında 10.346 okul öncesi okulu bulunurken köy statüsündeki yerleşim alanlarında 206 adet okul öncesi okulu bulunmaktadır. Ayrıca şehir statüsündeki yerleşim alanlarında 19.213 adet ilk okul seviyesinde eğitim sağlayan okul bulunurken köy statüsündeki yerleşim alanlarında 5.363 adet ilk okul seviyesinde eğitim sağlayan okul bulunmaktadır. Orta okul seviyesine baktığımızda şehir statüsündeki yerleşim alanlarında 16.363 adet okul hizmet verirken, köy statüsündeki yerleşim alanlarında 2.672 adet okul hizmet vermektedir. (MEB, 2021)

Tablo 2: Eğitim Seviyelerine Göre Şehir ve Köy Okul Sayıları

Okul Sayısı	Okul Öncesi	İlk Okul	Orta Okul	Toplam
Şehir	10.346	19.213	16.353	45.912
Köy	206	5.363	2.672	8.241

Kaynak: (MEB,2021)

1.6. Bölüm Değerlendirmesi

“Kır ve Kırsal Alan” kavramları kullanıldıkları dönem ve coğrafya açısından farklılık göstermektedir. Kır’ın uluslararası literatürde anlaşılmiş bir kır tanımı bulunmamaktadır. Kırsal alan kapitalizm ve liberal politikaların etkisini arttırması ile yatırım konusunda geri plana itilmiştir. Bu durum beraberinde göç dalgalarını ve Kır’ın içinin boşalması sonuçlarını doğurmuştur. Dünya’da uygulanan neo liberal politikalar da gerek göç gerekse de tarımsal üretimden elde edilen gelirin adaletli dağılmaması sonucu tarımsal üreticiyi zor durumda bırakmaktadır. Bu nedenlerden dolayı kırsal alan içerisinde birçok sorunu barındırmaktadır. Kırsal yoksulluk, İşsizlik, Altyapı Eksikliği, Kırsal Alanda Eğitim ve Sağlık gibi ve daha fazla birçok sorun

sayılabilir. Tüm bu sorunlar ve dahası diğerlerinden ayrılamaz niteliktedir. Genellikle bu sorunlar birbirinin nedeni ve sonucu şeklindedir. İş olanaklarının az olması nüfusu göçe sürüklemektedir. Nüfus az olunca altyapı olanakları sağlanamamaktadır, altyapı olanağı sağlanmadığı için kırsal alan, yatırım alamamaktadır. Altyapı yatırımı olmayan bölgelerde istihdam olanakları yeterince bulunmamaktadır, bu durum işsizlik ve yoksulluğu beraberinde getirmektedir.

Türkiye’de her ne kadar kırsal/tarımsal dönüşüm son dönemlerde çok tartışılrsa da en az tartışılan konuların başında ise son yıllarda tarımda mülksüzleşme süreçlerine bağlı olarak güvencesiz, sigortasız ve düşük ücretlerle çalışma şekillerinin toplumun geneline yayılması dikkat çekmektedir. Uluslararası göçmenlerin de son dönemlerde iş gücüne katılımıyla beraber Türkiye’nin hemen her bölgesinde küçük koloniler şeklinde mevsimsel işçi olarak sezona göre 1-2,5 milyon arasında değiştiği tahmin edilen mülteci/işçiler ortaya çıkmıştır. Bu durum kırsal alandaki emek gücünün değerini düşürmektedir ve kırsal alanda yaşayan nüfusu olumsuz etkilemektedir.

KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARI

Kırsal alanlar için geliştirilen politikaların günümüzde oluşturulma şekli, kurumsal ve politik yapıların özgünlüğüne göre değişim gösterdiği bilinmektedir. Geliştirilen bu politikalar, bölgelerini karakterize eden “kırsallık” türüne de ülkeler arasında büyük farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar, kırsal alanlarda yaşayan nüfusun yaşam standartlarını etkilemektedir. Fakat kırsal çeşitliliği ve rekabeti teşvik edebilen çok sektörü kapsayan bir politika geliştirmek ülkeler için zorlu olmaktadır (OECD, 2005).

Kırsal kalkınmanın yanı sıra yoksulluğun azaltılması ve sürdürülebilir çevreci politikaları konusunda, etkili oldukları coğrafyalarda projeler yürüten

- Dünya Bankası
- OECD
- Avrupa Birliği

gibi uluslararası kuruluşların öncelikli amaçları, projeleri ve çalışmalarını bu bölümde ele alınmaktadır.

1.7. Dünya’da Kırsal Kalkınma Politikaları

Dünya çapında kırsal alanların sorunlarına çözüm üreterek, sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen başlıca aktörlere bakılacak olursa; Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, OECD ve Avrupa Birliği (AB) dikkat çekmektedir. Etkili oldukları coğrafyalarda hem uluslararası hem de ulus üstü projeler gerçekleştirilmesine destek olarak hükümetler ve yerel yönetimler başta olmak üzere sivil örgütlenmelerin de kırsal kalkınmaya katılabilmeleri için uygun zemini oluşturmayı hedeflemektedirler. Bu kuruluşlar üyesi olan ülkeler ve diğer birçok ülke tarafından resmi olarak tanınmaktadır ve kendi meşru zeminlerini sağlamışlardır. Her birinin kuruluşunda birçok ülkenin aktif olarak rol aldığı görülmektedir.

1.7.1. Dünya Bankası

İsmine bakıldığında finansal amaçlı kurulmuş olan bir kurum gibi gözükse de Dünya Bankası, çağımız bankacılık sistemi paydaşlarından çok daha farklı bir oluşum içindedir. (Agah, 2012).

Dünya Bankası 2003 yılında “Yeni Kırsal Kalkınma Stratejisi” adı altında birtakım çalışmalar yaptığı görülmektedir. Yeni geliştirilmeye çalışılan bu stratejinin öncelikli odak noktası yoksulluğun azaltılması ve kırsal alan toplumunun kent toplumu düzeyinde refah içerisinde yaşamasını sağlamaktır. Kır ve kent arasındaki sosyo-ekonomik uçurumun kapanması ve eşitlenmesi sürdürülebilir şartların sağlanması hedeflenmektedir. Tüm bunların yanında kırsal çevreleri teknolojik, kültüre, sosyal ve ekonomik değişikliklere uyum sağlayabilecek her türlü kaynağa erişimin sorunlarını azaltmak da hedefler içerisinde sayılmaktadır (Kaplan, 2017).

Bünyesinde 3 adet uluslararası kuruluş bulunmaktadır ve faaliyetleri bu kuruluşlar üzerinden yürütmektedir. Bu kuruluşların faaliyet ve etki alanları farklı gibi gözükse de temelde amaçları ortak olarak tayin edilmiştir. Bu kuruluşlar, Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA), dünya üzerindeki en yoksul bölgelere ve ülkelere politikalar üreterek faaliyet göstermektedir. Bu kuruluşlardan bir diğeri, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) finansal güvenilirliği olan yoksul ülkeler ve orta gelir seviyesindeki ülkelere çalışmalar yürütmektedir. Ayrıca Dünya Bankası, gelişmekte olan ülkeler için altyapı, eğitim, sağlık ve tarım gibi alanlarda düşük faizli ya da faizsiz kredi programları yürüterek kırsal kalkınmaya destek olmaktadır. Dünya Bankası

belirli konu başlıklarındaki projelere hibeler vererek kırsal kalkınma projeleri desteklemektedir (Agah, 2012).

1.7.2. OECD

2016 yılında OECD, kırsal kalkınmaya yaklaşım için yeni bir paradigma oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. Bu paradigmanın geçmişten edinilen deneyimlerin derslerini içermesi ve iklim değişikliği, demografik baskı, uluslararası rekabet ve hızla değişen teknolojik değişim dahil olmak üzere 21. yüzyılın zorluklarını karşılaması ve fırsatlarından yararlanması gerektiği düşünülmüştür (Dahlman, 2016).

OECD 2016 yılında kırsal kalkınma kavramını 8 ana başlıkta toplamıştır. Bu yeni paradigmanın hedefleri BM 2030 yılı sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile benzer niteliktedirler. OECD 2016 temaları şu şekildedir.

Yönetişim

Kurumun bünyesinde projeleri gerçekleştirme becerisi yeterli değilse tutarlı ve güçlü bir strateji yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda oluşturulması planlanan stratejinin ilgili kişilere veya kurumlara etki edebilmesi için vatandaşların, paydaşların ya da üyelerin kendi aralarında etkileşimde buldukları bir yönetime katılma biçimidir.

Çoklu sektör

Tarım her ne kadar gelişmekte olan ülkelerde temel sektör olsa da kırsal kalkınma stratejilerinin katma değer üretebilecek diğer sektörlerle ilişki hedefleri olmalıdır. Bunun için kırsal kalkınma stratejileri, tarım dışı sektörü de istihdama katılmaya teşvik edecek şekilde konumlanmalıdır. Gerek sanayi gerekse de hizmet sektörleri tarım ile entegre olabilecek çözümler üretebilmektedir.

Altyapı

Üretim, pazarlama, kır-kent arasındaki bağlantının güçlenmesi ve kapasite oluşturmak için altyapının güçlendirilmesi gelişmekte olan ülkelerdeki herhangi bir kalkınma stratejisinin ilk ve en önemli parçasını oluşturmaktadır. Sadece kırsal alanın küçük ve orta boyuttaki şehirlerin arasında bağlantıyı sağlamak değil bununla birlikte sağlık ve eğitim gibi hizmetlerin ulaştırılması da önemlidir.

Kır-kent bağlantısı

Kırsal alanda yaşayan haneler, kent merkezleri ile güçlü bağlara sahiptirler. Kent merkezleri kırsal haneler için istihdam alanı sağlamak, ürünlere ulaşmak farklı ve benzer hizmetlere ve güncel teknolojilere erişmek için önemli noktalar. Hedefine ulaşabilen kırsal kalkınma stratejilerinin, kırsal alanları şehir merkezlerinden soyutlanmış alanlar olarak görmek yerine bütünleşmiş bir bütünün ayrılmaz parçaları olarak görmeleri gerekmektedir.

Kapsayıcılık

Kırsal kalkınma stratejileri sadece yoksulluk ve eşitsizlikle mücadele etmeyi değil, demografik dağılımları ve demografik yönelimi de düşünerek tüm kesimlere en etkin şekilde katkı sağlamaya çalışmalıdır.

Toplumsal cinsiyet dengesi

Kırsal alanın en büyük sorunların biri olan cinsiyet eşitsizliğinin çözümü için toplumun tüm kesimlerini ortak ve aynı paydada buluşturacak politikalar üretilmelidir. Toplumlar için her ne kadar kırsal alanda cinsiyete dayalı bir ayrışma algısı bulunsa da kırsal alanda kadın ve erkeğin eşit miktarda üretime katkıda bulunduğu sektörler ve politikalar geliştirilmelidir.

Demografik yapı

Hızla yaşlanan toplumlar ve doğurganlık oranının düşmesi gelişmekte olan ülkelerin güncel problemlerinden ikisidir. Bu iki farklı sorunun çözümü de çok farklı iki politikayı gerektirmektedir ancak aynı çatı altında çözüm üretebilecek konu başlıkları incelendiğinde sağlık, sosyal güvenlik ve eğitim dikkat çekmektedir.

Sürdürülebilirlik:

Son olarak OECD, kırsal kalkınma stratejilerinin sürdürülebilirlik çerçevesinden okunmasının kırsal nüfusun plansız hareketlerini önleyeceği gibi, kırsal hanelerin geçinebilmek ve ekonomik istikrar için sadece doğal kaynaklara bağlı değil enerji, gıda ve su kıtlığına karşı da hassasiyet gösterilmesi gerektiğinden bahsetmiştir (OECD, 2016).

1.7.3. Avrupa Birliği

Avrupa Birliği gerek sınırları içerisinde gerekse sınırları dışında üye ülkeler ve entegrasyon sürecindeki ülkelerin kırsal alanlarının geliştirilmesi ile ilgili politikalar üretmektedir.

1.7.3.1. Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası (CAP)

Ortak Tarım Politikası, II. Dünya Savaşı sonrası gıda üretiminin talebi karşılamaması zerine Avrupa'da yürürlüğe girmiştir. Giderek artan gıda talebine karşın yetersiz kalan gıda üretimini güvenceye alıp dışa bağımlılık azaltılmak istenmiştir. Avrupa, toplumun gıda gereksinimlerinin yine topluluk içinden karşılanması için tarımsal üretimi arttırıp bu düzeyin yeterli seviyede tutulabilmesi için ortak bir tarım politikası Şeklinde ilerlemeye karar vermiştir (Kilit, 2012).

CAP 1962 yılında, Avrupa Birliği'nin 6 kurucu ülkesinin ilgili bakanlıkları tarafından imzalanmış ve uygulamaya alınmıştır.

Anlaşmanın kuruluş hedefleri;

- Verimliliği arttırmak ve pazarları istikrara kavuşturmak,
- Makul fiyatlara gıda erişimini sağlamak,
- Çiftçilere adil yaşam standartları sağlamaktır (Avrupa Birliği, 2022).

Ortak Tarım Politikası'nın tarihsel gelişimini inceleyecek olursak; 1970'li yıllara gelindiğinde, Avrupa'da tarım sektörünün reformunu hızlandırmak amacıyla teşvik edici politikalara odaklanıldı. 1972'de tarımın ağdaşlaştırılmasını hedefleyen yasal dayanak oluşturuldu ve yürürlüğe girdi. 1980'li yıllarda Avrupa Birliği hedeflediğini gerçekleştirdi ve kendi kendine yetebilen bir topluluk haline geldi. Üretim fazlası sorunlarına çözüm üretmesi gereken Avrupa Birliği'nde tarımın çevresel sürdürülebilirliği de tartışılmaya başlandı. Arzı dengeleyebilmek için 1984 yılında süt kotaları getirilmiştir. 1988 yılına gelindiğinde ise, üretimi azaltarak ürün yelpazesini ihtiyaa Şekil verecek biçimde değiştirmeye ve tarım harcamaların da mali kalemlerini düzene sokacak düzenlemeler yapılmıştır. 1992 yılına kadar üreticiye yapılan destekler ürünler üzerinden gerçekleştiriliyordu. 1992 yılından itibaren bu teşvikler doğrudan üreticiye vermeye başlandı. 1995 yılında Dünya Ticaret rgt ile bir anlaşma imzalandı ve uygulana vergiler azaltılarak dış ticaretteki gümrük tarifelerinde indirime gidildi. İlk başlarda olumsuz bir anlaşma olarak gözükse de sonuçları zamanla

düzelmiştir. 2008 yılında çiftçilere yapılan sınırlandırmaların kaldırılması, sektörün arza daha iyi cevap verebilmesi sağlanmıştır. Bu değişiklik ile değişen iklim, su sorunu, bio-enerji gibi çevresel sorunlar da gündem maddelerine eklenmiştir (Kilit, 2012).

Öncelikle pandemi ile gelen gıda eksenli krizler, Rusya-Ukrayna arasındaki gerilim Avrupa'nın gıda güvenliğini olumsuz etkilemiş olsa da CAP nakit akışı problemi yaşayan çiftçileri, kırsal kalkınma fonu kullanıcıları için maaşlarını almalarına destek sağlamıştır. İstisnai olarak ise, özellikle bu süreçlerden etkilenenler için doğrudan kırsal kalkınmaya destek olmasa da geçici yardım fonu da sağlanmıştır (Avrupa Birliği, 2022).

1.7.3.2. Avrupa Birliği Tarımsal Garanti Fonu (EAGF)

1962 yılında CAP kuruluşunda alınan karar ile CAP'ın finansal destek ayağını oluşturmak için ilgili paydaş ülkeler tarafından kurulmuştur. Avrupa Birliği'ndeki 4 ana fondan biri olan EAGF, CAP'ın iki ana odak noktasından ilkidir. EAGF, belirli hayvan sağlığı giderleri, kırsal önlemler, tarımsal pazar düzenleme giderleri ile bilgi, iletişim ve teknoloji önlemlerinde finansal araç olarak kullanılmaktadır.(Atay, 2004).

EAGF, Avrupa Birliği'ne uygun olarak üye devletler ve topluluk arasındaki ortak yönetim giderlerini finanse etmesi hedeflenmiştir. Avrupa Birliği tarımsal garanti fonunun bazı maddeleri şu şekildedir;

- Tarım piyasalarını desteklemeye ve düzenlemeye yönetim adımlar,
- Ortak Tarım Politikası (CAP) kapsamında çiftçilere doğrudan hibelerin yapılması,
- İlgili Avrupa Birliği Komisyonu tarafından uluslararası kuruluşlar aracılığı ile ya da doğrudan tarımın teşvik edilmesi,
- Tarımsal kaynakların genetik değerlerinin korunması, özelliklerine ayrılarak tanımlanması, toplanması ve kullanılması için uygun tedbirlerin alınması,
- Tarımsal teknolojinin oluşturulması ve bakımı,
- Tarımsal işletme, zirai altyapı vb. konularda anket sistemlerinin kurulması (Gut, 2022).

1.7.3.3. Avrupa Kırsal Kalkınma Tarım Fonu (EAFRD)

Avrupa Birliği 2013 yılında almış olduğu kararla birlikte Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası (CAP) hakkında, CAP'ın öncelikli odağı (Avrupa Birliği Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu EAGF) ve ikinci öncelikli odak noktası Avrupa Kırsal Kalkınma Tarım Fonu (EAFRD) için yönetim ve kontrol kurallarını uyumlaştırarak önemli birliktelikler elde edilmiştir. EAGF ve EAFRD arasındaki güçlü bağ bu nedenle sürdürülmesi ve üye Devletlerde mevcut olan yapılar korunması üzerine karar almıştır (Avrupa Birliği, 2013).

Avrupa Kırsal Kalkınma Tarım Fonu (EAFRD)'nun hedefleri 3 ayrı başlık altında toplanmıştır ve sadeleştirilmiştir.

- Ormanlık ve tarım sektörünün rekabetinin artırılması,
- Kırsal alan ve kırsal nüfusun geliştirilmesi,
- Kırsal geliri sağlayacak girdilerin çeşitlendirilmesi ve kırsal nüfusun yaşam kalitesini artırılması şeklindedir. Bir başka değişle hedef, kırsal ekonomilerin, mesleki eğitimler (çeşitli sektörler) ve sektörlerin farklılaştırılmasını teşvik etmek suretiyle rekabet ortamının sağlanması şeklinde de ifade edilebilmektedir (Elçi, 2007).

1.7.3.4.LEADER

LEADER (Liason Entre Actions pour le Développement de L'Economie Rurale) kelime topluluğunun baş harflerinin kısaltılmasıyla oluşmuştur. Türkçesi, kırsal ekonominin kalkındırılması için faaliyetler arasındaki bağlantılar” olarak çevrilmiştir. LEADER yaklaşımı, hali hazırda var olan ve bilinen tedbirlerin uygulanmasına odaklanmaktan çok kırsal kalkınmanın kırsal alandaki nüfus ve birlikler vasıtasıyla gerçekleştirilmesi ve harekete geçirilmesi için bir yöntem olarak ortaya çıkmıştır. Bu zamana kadar edinilmiş tecrübeler ışığında LEADER yaklaşımının uygulandığı bölgelerdeki nüfusun günlük yaşamlarında ciddi değişiklikler oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca bu yaklaşım, yerel nüfusun ihtiyaçlarının giderilmesinde ve yeni önerilerin test edilmesi aşamasında ‘laboratuvar’ işlevi görmektedir. Ayrıca LEADER, yeni ve eski kırsal alan problemleri için yenilikçi çözümler üretilmesini teşvik etmektedir (Altundağ, 2008).

LEADER, kırsal alanda yerel katılımı ön planda tutarak ve ortaklık kavramını teşvik ederken kırsal alan için gerekli politikaları şekillendirmek için düzenlenmiş bir

yaklaşım şeklidir. Bu yaklaşımın çerçevesini oluşturan kavramların başında sürdürülebilirlik ilkesi gelmektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019a).

1.8. Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları

1923 yılında Cumhuriyetin ilan edilmesinden günümüze gelinceye kadar, kırsal alan sorunlarına çözüm üretilmesi amacıyla birçok politika üretilmiş ve uygulamaya konulmuştur. Fakat bu politikalar dağınık ve eşgüdümsüz şekilde uygulanmıştır. Bu politikalar, kentleşme, yerleşme kademelenmesi gibi mekânsal politikalar ve sosyo-ekonomik politikalar ile bağdaştırılmamış ve katılımcılık ilkesi göz ardı edilmiştir. Bu politikalar, sosyo-ekonomik politikalar ile bağdaştırılmamış ve katılımcılık ilkesi göz ardı edilmiştir. Üretilen politikalarda kır ve kent ayrı tutulmuş bütüncül bir yöntem izlenmemiştir. Bu nedenle, kırsal alanın kalkındırılması amacı ile üretilen politikalar ve bunların uygulamaları ekonomik ve sosyal gelişmeyi oluşturmada yeterli olamamıştır. (Çelik, 2006) Kırsal kalkınma politikalarının Türkiye’de oluşturulmaya başlanması planlı dönem ile başlamıştır. Oluşturulan politikalarda beş yıllık kalkınma planları önemli rol oynamaktadır.

1.8.1. Beş Yıllık Kalkınma Planları

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (2001-2005) kırsal kalkınmanın sürdürülebilirliğinin altı çizilerek gelir ve istihdamın artırılması başlıca hedef haline getirilmiştir. Bu hedefler ışığında;

- Kırsal alandaki istihdamı arttırarak kırsal nüfusun da gelirinin arttırılabileceği olanaklar oluşturmak.
- Kırsal alanda altyapı faaliyetlerini daha fazla kişiye ulaştırmak ve etki seviyesini arttırmak için kamu kuruluşları, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütlerinin birlikte etkin aktör olarak sağlamak.
- Tarım odaklı sanayi üretimini geliştirerek pazarlamaya uygun hale gelene kadarki süreçlerde teknik destek sağlamak.
- Kırsal kalkınmaya tarımın yanı sıra, turizm, el sanatları, hayvancılık ve dokumacılık gibi faaliyetlerde destek sağlanması (DPT, 2000).

Avrupa Birliği uyum sürecinde oluşturulan Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013) kapsamında kırsal kalkınma kavramları ile ilgili farklı hedefler belirlenmiştir. Bu hedefler;

- Gıda ve tarım sektörlerini iç ve dış piyasada rekabet sağlayabilecek bir duruma ulaştırmak,
- Kırsal alanda üretilen gelirin kaynağını çeşitlendirmek,
- Orman kaynaklarını sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde kullanılmasını sağlamak,
- Eğitim ve sağlık hizmetlerini arttırmak,
- Yoksullukla mücadele etmek,
- Dezavantajlı grupların istihdama katılma oranını arttırmak,
- Kırsal alandaki alt yapıyı arttırmak,
- Çevreye duyarlı tarımsal faaliyetleri desteklemek,

şeklinde söylenebilir (TKB, 2009).

2014-2018 yıllarını kapsayan Onuncu Kalkınma Planı incelendiğinde “Kırsal Kalkınma” ile ilgili oluşturulan politikalarda kırsalda yaşayan nüfusun yine kırsalda istihdama kazandırılması amacı ile çeşitli hedefler belirtilmiştir. Bu hedefler;

- Kırsal alanda üretilen ekonomi tarım dışındaki farklı sektörlerle çeşitlendirilecektir,
- Gerek ulusal gerekse de uluslararası kalkınma destekleri ve hibeleri, tarımda rekabeti destekleyecek şekilde konumlandırılacaktır,
- Sosyal hizmet ve destekler kırsal yerleşimlere talepten bağımsız şekilde öncelik en uzak nokta olacak şekilde oluşturulacaktır,
- Kırsal alanda yaşayan nüfusun bilişim hizmetlerine erişimini desteklemek için Evrensel Hizmet Fonu bağlamında bilişim altyapısı güçlendirilecektir,
- İlçe bazlı benzer sektör programları bir arada oluşturulacak, ilçe bazlı kalkınma programları hazırlanacaktır,
- Öncelikli olarak büyükşehir kapsamına giren iller olmak kaydı ile, ilçe düzeyinde kırsal alana hizmet götürme kapasitesi geliştirilerek kurumsallaşmanın altyapısı sağlanacaktır,
- Kırsal alan tanımı yeniden düzenlenecektir. Temel nitelikteki ulusal verilerin kır-kent ve il ölçeğinde gelişmesi desteklenecektir (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

2019 yılında hazırlanan ve 2021-2023 yıllarını kapsayan On Birinci Kalkınma planında kırsal kalkınma sürdürülebilirlik çerçevesinde değerlendirmiş ve üretici

birlikleri ile aile işletmelerinin üretim kapasitesini arttırılması amaçlanmıştır. Bununla birlikte kırsal nüfusun istihdam edilebilirliğini arttırmak, yaşam kalitesini geliştirmek yoksullukla mücadele hedeflenmiştir. Kırsal alanda refah sağlanarak nüfusun kırsal alanda tutunmasına destek olmak On Birinci Kalkınma Planının önemli başlıklarındandır. On Birinci Kalkınma Planı politika ve tedbirleri incelendiğinde ise;

- KÖYDES kapsamında büyükşehir olmayan illerde bulunan köylerin nitelikli altyapı ve üstyapı ihtiyaçlarının giderilmesini, büyükşehir olan illerde bulunan kırsal alanların ise Kırsal Altyapısı Projesi (KIRDES) kapsamında kaliteli ve erişilebilir içme suyu, atık su tesisi, yol ağı, küçük sulama tesisi yapım işlerine finansal destek sağlanacaktır.
- Kırsal kalkınma destekleri öncelikli olarak çifti ve çevre odaklı hazırlanacaktır. Kırsal Kalkınma amacıyla oluşturulan desteklerin faaliyete geçirilmesinde mevcut çok başlılığı gidermek için düzenlemeler yapılacaktır.
- Kırsal Kalkınma Yatırımları Destekleme Programı (KKYDP), Katılım Öncesi Destek Programı (IPARD) ve diğer destek programları, tamamlayıcılığın sağlanabilmesi için yine bu desteklerin faaliyete geçirilmesi için genel esas ve usuller gözden geçirilecektir.
- Kırsal alanda icra edilen tarım faaliyetlerinin desteklenmesi dışında, kırsal turizm, kırsalda bilişim ve el sanatları gibi konulara destekler devam ettirilecektir.
- Kırsal alanda refahın oluşturulabilmek için kadınlara ve genç çiftçilere pozitif ayrımcılık uygulanarak iş birliği, finansman ve sosyal dayanışma konuları kapsamında öncü kurumlar oluşturulması sağlanacaktır.
- Aile işletmeleri ile küçük ve orta ölçekli üreticilerin ölçek ekonomilerinden faydalanarak markalaşma ve pazarlama faaliyetlerinin geliştirilmesine destek sağlanacaktır.
- Kırsal alanda yaşam kalitesini iyileştirmeye ve üreten alanlar haline getirmeye destekler ve teşvikler çoğaltılacaktır.
- Kırsal alanda oluşturulan üretim ve yaşam biçimlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla tabiat ve kültür varlıklarının korunmasının yanı sıra kırsal mirasın yaşatılması hedeflenmektedir.
- Kırsal alana yönelik oluşturulan politikaların veri temelli oluşturulması güçlendirilerek kırsal istatistikler idari değişikliklerden bağımsız olarak

oluşturulması amaçlanmaktadır. Kırsal alanın tanımı yeniden yenilenerek, istatistiklerin kır-kent perspektifinden yayınlanması sağlanacak ve köy envanterinin güçlendirilmesi hedeflenmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

Dokuzuncu, Onuncu ve On Birinci Kalkınma Planları ile yürürlüğe girmiş olan Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (UKKS), kırsal alanda yaşayan toplumun ekonomisine katkıda bulunmak, bölgeler arası farklılık gösteren ekonomik düzeyleri ve çeşitliliği azaltırken üretilen ürünlerde çeşitlilik sağlanarak ekonomik refah seviyesinin artırılması amacı ile konumlandırılmıştır. Ayrıca 2021-2023 yıllarını kapsayacak şekilde hazırlanan Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisinde öncelik verilen konuların bir kısmı şu şekildedir;

- Üretici örgütlerinin kurumsal kapasitesini güçlendirilmesine destek olmak,
- Tarım-gıda ürünlerinin üretilmesinin yanı sıra, işlenmesi ve pazarlanması gibi konularda da üreticilerin gelişmesine destek olmak,
- Üreticilere ve üretici örgütlerine kurumsal danışmanlık hizmeti ve eğitim sunulması,
- Tarım ve gıda işletmelerinin üretim metotlarını çağdaşlaştırılmasına destek olmak gibi konulardır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021).

On Birinci Kalkınma Planı'nda üretici birliklerinin ve aile işletmelerinin kırsal alanlarda yaptıkları üretimlerin kapasitesini geliştirmek, kırsalda bulunan nüfusun iş gücüne dahil edilerek istihdamı sağlamak, yaşam olanaklarını geliştirmek, yoksulluk ile mücadele etmek ve yeterli gelir seviyesine ulaştırılmasını sağlamak hedeflenmektedir. Böylece kırsal nüfusun yaşadıkları bölgelerde tutunarak istihdama katılımlarını sağlamak en önemli amaçtır.

KÖYDES ve KIRDES gibi yöntemlerle kırsal alanların altyapı ihtiyaçlarının giderilmesi için finans sağlanacağı belirtilmiştir. Bu kaynakların doğru kullanıldığını incelemek için KÖYDES izleme sistemi oluşturulması planlanmıştır. IPARD ve KKYDP programları kapsamında kırsal alanda yapılabilecek tarımsal icraatlar, el sanatları, turizm ve kırsal alanda uygulanacak bilişim altyapıları desteklenecektir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

1.8.2. Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi – III (UKKS)

Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) ile yürürlüğe girmiş olan UKKS-I (2007-2013), Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) döneminde yürürlüğe giren UKKS-II 2014-2020 yıllarını kapsamaktadır. 2019-2023 yıllarını kapsayan On Birinci Kalkınma Planı'nı kapsamında hazırlanan UKKS-III 2021-2023 yıllarını kapsamaktadır. Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejileri kırsalda yaşayan nüfusun ekonomilerine katkı sağlamak, bölgeler arasındaki farklılaşan ekonomik düzey ve çeşitliliği azaltarak gelişmişlik düzeylerini eşitleyerek kırsal kalkınmayı güçlendirmeyi hedeflemiştir.

2021-2023 yıllarını kapsayan şekilde projeksiyonu yapılan UKKS-III ve 2019-2023 yıllarını kapsayan On Birinci Kalkınma Planı'nda, sürdürülebilir kırsal kalkınma kavramı çerçevesinde, aile işletmelerinin ve üretici gruplarının üretim kapasitesi ve kırsal iş gücü ile istihdamın artırılması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca UKKS-III yoksullukla mücadele ile kırsal toplumun düzenli ve yeterli gelir imkanlarına ulaştırılmasıyla refah seviyesinin artırılarak kırsaldaki beşerî hareketlerin önüne geçilerek nüfusun kırsalda tutunmasının sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca UKKS-III'de hayata geçirilen projelerde sivil toplum kuruluşları, üretici örgütü birlikleri ve kooperatifleri ile genç ve kadın nüfusun katılımlarının sağlandığı, yerel kaynakların harekete geçirildiği, kalkınma politikalarıyla uyum içerisinde olan uygulamalara odaklanılmaya çalışılmıştır.

1.8.3. KÖYDES

Köyler düzenli gelire sahip değildirler. Köy yönetimlerinin çoğunlukla yardım ve desteklere dayalı finansman yöntemleri bulunmaktadır. Bu yardımların baskın bağışçısı rolünde İl Özel İdareleri bulunmaktadır (Gündüz, 2011). Köylerin bağışlarla ayakta kalma durumları tüm altyapı ve yatırım faaliyetlerine ihtiyacının bir göstergesidir. Bu nedenle 60. Hükümet Programı Eylem Planı kapsamında KÖYDES ile ilgili olarak “2005 yılından beri uygulanmakta olan KÖYDES projesine, köy yolları ve içme suyu bileşenlerine ilave olarak tarımsal sulama ve elektrifikasyon gibi yeni bileşenlerin de eklenmesiyle öncelikli konulardaki altyapı sorunları giderilecektir.” ifadeleri ile bahsetmiştir (TC Başbakanlık, 2008).

Çevre Şehircilik Bakanlığı'nın KÖYDES açıklamasında ise; Vali ve Kaymakamlar önderliğinde İl Özel İdareleri ve Köylere Hizmet Götürme Birlikleri aracılığı ile

mahalli imkân ve kabiliyetlerin verimli bir şekilde kullanılarak kısa sürede düşük maliyetle çözülmesi olarak adlandırılmıştır. KÖYDES Projesinin kırsal altyapının önemli unsurları olan yol, su ve kanalizasyon sorunlarının aşılmasında önemli katkıda bulunulması hedeflenmiştir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019).

1.8.4. Kırsal Kalkınma Yatırımları Destekleme Programı (KKYDP)

Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı (KKYDP) öncelikli amacı kırsal alandaki sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamaktır. Bireysel veya grup halinde başvurulara açık olan program tüzel ve gerçek kişilerin ekonomik faaliyet yürütmek için sağlamaya çalıştığı yatırımları mevcut altyapı tesislerinin rehabilitasyonuna yönelik yatırımları desteklemek ve teşvik etmeyi hedeflemektedir. Öncelikle 2005 yılında 16 pilot ilde (Adıyaman, Ardahan, Artvin, Batman, Bolu, Burdur, Çanakkale, Denizli, Gümüşhane, Hatay, Karaman, Konya, Malatya, Niğde, Rize, Tokat) uygulanmıştır. Pilot uygulama süreci 2008 yılına kadar devam etmiştir ve 2008 yılında sona ermiştir. KKYDP, özellikle sivil toplum örgütleri ve kamu sektörünün belirlemiş olduğu kriterlere uygun harcama ve yatırımların belirli oranda finansman yoluyla katılımı ile gerçekleşmektedir. Bu program Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım politikasının bir parçası olarak uygulamaya geçirilmiştir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019b).

1.8.5. İPARD

Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile ilişkileri incelendiğinde geçmişten günümüze kadar uzanan adaylık süreci ve daha öncesi dönemde ekonomik ve mali iş birlikleri dikkat çekmektedir. AB'nin aday ülkeler için uyguladığı Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı'ndan biri olan "Kırsal Kalkınma" bileşeni Türkiye için de uygulanmıştır ve bu süreç hale devam etmektedir. Kırsal alanların ve tarım sektörünün sürdürülebilir ilişkisine katkıda bulunmayı amaçlayan IPARD (Katılım Öncesi Kırsal Kalkınma Aracı) AB Ortak Tarım Politikasının üyelik sürecindeki ülkelerde desteklediği ve uygulamaya geçen bir programdır. Bu politika kapsamında tarım, hayvancılık ve gıda alanlarında üreticilerin sunduğu projelere hibeler sunulmaktadır. Bu hibeler belirli şartlara göre %50 ve %65 olarak sunulmaktadır. Verilen desteğin %75 AB fonlarından %25'i ise Türkiye'nin öz kaynakları tarafından karşılanmaktadır (Gülçubuk, Köksal, Ataseven, Gül ve Kan, 2016).

1.9.Neo-liberalizm ve kooperatifçilik

Neo-liberalizm yalnızca piyasa ve devlet bağlamında değil, toplumsal ortak değer yargılarında büyük dönüşümler sağlamasının yanı sıra, hukuk alanında da ciddi değişikliklere sebep olmuştur. Neo-liberalizm bu değişimlerin yanı sıra devlet yönetimini, piyasaları ve en önemlisi kültürle birlikte toplumsal değer yargılarını da dönüştürmüştür (Kars Kaynar, 2017). Neo-liberalizmin sağladığı dönüşümlerin sonucunda “yaratıcı yıkımı” da birlikte getirmiştir. Bu süreci yalnızca iktidarlar ve önceki kurumsal çerçeveler değil; yaşam şekilleri, toprakla olan bağ, üreme aktiviteleri, düşünce yönelimleri, sosyal ilişkiler ve kalıplaşmış alışkanlıklar da yıkılmıştır (Harvey, 2015).

1980’li yıllar itibariyle hızla yayılan neoliberal ekonomi anlayışı ulusal ve uluslararası çapta büyük ekonomik yıkımlar yarattığı görülmektedir. Neoliberal politikaların yarattığı ekonomik büyüme beraberinde adil olmayan bir ekonomik dağılıma neden olmaktadır. Kapitalin dağıtımında yaşanan adaletsiz durum neoliberal kalkınma faaliyetler aracılığıyla dengelenmeye çalışılsa da bu durum negatif yönde sonuç verdiği görülmektedir (Çetin ve Yalçın, 2021). Modernist dönemde tarımsal dönüşümün daha iyi algılanabilmesini sağlayacak en önemli husus, değişimin ve kapitalizmin daha detaylı incelenmesidir (Bernstein, 2010). Neoliberal kalkınma anlayışı, kapitalist üretim modelinin yaratmış olduğu dengesiz dağılıma karşı bir güç gösterememiştir (Sen, 1997).

Türkiye’de neoliberalizm 1980’li yılların sonrasında uygulamaya başlamıştır. 1994, 2001 ve 2008 krizleri ile eş zamanlı olarak her alanda farklı bir işleyişe geçilmiştir. Neoliberalizm literatürü hizmet sektörü ve gerçekleşen krizlerin analizleri üzerine yoğunlaşmıştır. (BSB, 2015) Bu koşullarda kırsal kesimde eski örgütlenme modelleri de değişim göstermektedir. Kooperatifçilik alanında da bu değişim izlenmekte, yeni nesil kooperatifler yaygınlaşmaktadır. Yeni nesil kooperatif 1994 yılında Egerstrom’a göre Amerika’nın belirli eyaletlerinde oluşan çeşitli katma değerli işleme, seçilmiş üyelik kooperatiflerine uygulanan bir terimdir.(Egerstorm, 1994) Bölgedeki tarımsal üretimin neredeyse her sektöründe yeni kooperatifler kurulmaya başladı. Hayvansal gıda işleme, organik öğütme ve özel peynir işleme gibi gelişmekte olan niş pazarlarda yer alan üreticiler ile mısır tatlandırıcı üretimi, şeker pancarı işleme, makarna gibi daha

geleneksel ve katma değeri yüksek olan faaliyetlerde bulunan üreticiler tarafından kooperatifler kurulmaktaydı. (Harris, Stefansın ve Fulton, 1996)

Yeni nesil kooperatiflerin oluşunun ortak nedeni, yeni katma değerli ürünler geliştirmek ve üreticileri artan gıda fiyatlarından bir paya sahip olma isteği olduğu söylenebilir. Yeni nesil kooperatifler; kuralsızlaştırılmış pazarların, uzmanlaşmış pazar nişlerinin ve artan koordinasyon ve entegrasyon zorluklarıyla başa çıkmaya hazırlanan yeni nesil genç çiftçileri temsil eder. (Drabenstott, 1994)

Neoliberalizm ile kooperatifler şirket gibi işleyerek yeni üyelerini ve mevcut üyelerini halka açık bir şirketin pay ortağı olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle kooperatiflerin en önemli ortak noktalarından biri olan “toplumsal fayda” öncelikli olarak gözetilmekten çok pay ortaklarının ve kooperatiflerin çıkarları ön plana alınmaktadır.

Kırsal alanda tarımsal üretim olan bölgelere ilk müdahale, meraların etkisiz hale getirilerek ortadan kaldırılmıştır ve bu durum hayvan yetiştiriciliğini etkilemiştir. Daha sonra, tütün, ayçiçeği, şeker pancarı ve pamuk gibi pazara yönlendirilen ürünlere çeşitli süreçlerle etkide bulunulmuştur. Ancak sonuç olarak devletin savunmacı politikaları etkisiz hale getirilmiş ve sanayi altyapısı özelleştirme politikaları ile devre dışı bırakılmıştır. Üreticiler, üretimde kullandıkları girdilerin fiyat istikrarsızlığı, ürettikleri ürünlerin miktarını ve bu ürünlerin fiyatlarını belirleyemez hale gelmişlerdir. Bu durum üreticileri uluslararası gıda kuruluşlarının kısılcasına sıkışmıştır (Kaynar, 2019).

Tablo 3: Türkiye’deki Tarım ve Kalkınma Politikalarının Özeti

1940-1960	Tarımsal kalkınmaya dayalı, tarımsal ürünlerden girdiler edilerek sanayileşmeyi amaçlayan ithal ikameci ekonomik model benimsenmiştir. Modernist, teknolojik gelişme ve tarımsal kalkınmaya öncelik verilmiştir.
1960-1980	Kırda kırsal gelişme bölgeleri amaçlayan, bölgesel ve bütünlük kalkınma modeli benimsenmiştir. Yerel ve bölgesel gelişmeye öncelik veren, tarım dışı sektörel gelişmeye ve yerel sosyo-ekonomik ilişkilere öncelik verilmiştir.
1980’ler	Tarımsal ürün ve girdi desteklerinin kaldırılması, devlet iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi, tarımsal gümrük vergilerinin azaltılması şeklinde makro ekonomik yönelime geçilmiştir.

1990-2010	Devlet iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesine hız verilmesi ve 2010 senelerin sonuna kadar tamamlanmıştır.
-----------	---

Kaynak: (Furat, 2013)

Tablo 4’te görüldüğü gibi ekonomik ve iktisadi makro kararlar ve yönelimler üreticiyi yalnız bırakmış ve örgütlenme ihtiyacına sürüklemiştir.

1.10.Bölüm Değerlendirmesi

Dünya Bankası, Avrupa Birliği başta olmak üzere dünyada birçok kırsal kalkınma politikası üreten birlik ve kurum bulunmaktadır. Bu politika üretiminin nedenlerinden bazıları göçü engellemek, istihdam sağlamak, güvenli gıdaya ulaşmak, daha uygun fiyatlı gıdaya ulaşmak olarak sayılabilir. Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası gibi birçok kurum ile kuruluşundan bu yana yakın ilişkiler içerisinde olan Türkiye, bahsi geçen konularda politikalar üretmektedir. Geçilen bu süreç dikkate alındığında beş yıllık kalkınma planları veya uluslararası kalkınma fonlarında kırsal kalkınma kavramına yer vermenin yanı sıra kırsal kalkınmayı ileri taşıyacak proje ortamlarının altyapısını sağlamak daha etkili olacaktır. Yabancı kuruluşların yapmış olduğu yayınlar incelendiğinde “kırsal kalkınmaya destek sağlanacaktır” gibi genel ifadeler kullanmak yerine odak noktaları belirlenmekte ve bu odak noktaları üzerine nasıl ilerlenmesi gerektiği açıkça yazmaktadır. Bu bölümde bahsedilen kırsal kalkınma politika hedeflerinin kırsal alanın temel sorunları olan; kırsal yoksulluk, cinsiyet eşitsizliği, işsizlik, altyapı eksikliğine yönelik çözümler üretmek için uygulamaya yönelik olarak tanımlandığı görülmektedir. Türkiye özelinde hazırlanan kırsal kalkınma destekleri incelendiğinde, yabancı kaynaklı fonların yanına kısmı destek sağlanarak yapılan fonlar olduğu dikkat çekicidir. İncelemeler sonucu kırsal kalkınma kavramına hangi başlıklar altında ve hangi bölgelere ayrılarak destek olunması gerektiği, teşvik yöntemlerinin çeşitlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Türkiye’de tarım ve kırsal kalkınma politikaları, cumhuriyetin ilanından bugüne kadar özellikle 1940 sonrası dünyada az gelişmiş ülkelerin uyguladığı kırsal kalkınma söylemi ve politikalarına paralel bir şekilde gelişmiştir. Değişen ekonomik ve iktisadi makro kararlar, üreticiyi yalnız bırakmış ve örgütlenmeye zorunlu hale getirmiştir.

TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMANIN ÖRGÜTLENME BOYUTU

Örgütlenme, benzer idealler ve amaca sahip, ortak hak ve özürlüklerin edinilmesi ve bu konulardaki sorunların çözümü için birlik olma gereksinimlerinden gelmektedir. İlk olarak örgütlenme statüsü sağlayan birliktelikler çeşitli ülkeler ve bölgelerde farklı adlandırılmasına karşın, genellikle dini, ideal ve sosyal amaçlı gerçekleşmiştir. II. Dünya savaşı ardından global olarak politik ve sosyoekonomik yeniliklerle beraber siyaset ve ticaret ekseninde kurulan örgütlenmelere dikkati çekmektedir. Farklı coğrafi bölgelerde kurulan çeşitli örgütlenmelerde dernek ve sendika isimlerinin ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bu açıdan incelendiğinde örgütlenme çalışmalarının farklı bir şekli olan sendikalar, hali hazırda kazanılmış hakların koruyucusu olsalar da bununla birlikte kanılmamış hakların savunucusu ve öncüsü olmaktadır (Koç, 1991).

Türkiye'de tarımsal üretimde yapısal değişim ve kırsalın kentsel etkiler altında dönüşümü süreçlerinin giderek güçlendiği ve kırsal alanların özelliğine göre farklılaştığı görülmektedir. Ayrıca son zamanlarda daha da dikkat çeken temel gıda ürünlerinde yaşanan fiyat istikrarsızlığı, beslenme sorunları ve organik gıdaya ulaşma talebi ile artan gıda krizi ulusal kamuoyunda sıklıkla tartışılan konulardan biri haline gelmektedir. Tarım ve kır kavramlarını yalnızca “sağlıklı beslenme” açısından algılamak eksik olacaktır. Bununla birlikte kıra yerleşmek ve tarımla uğraşmak son dönemde genellikle büyük kentlerde yaşanan stres, gerilim, kalabalık ve risklerinden uzaklaşmak isteyen kitleler açısından “yeni” bir umut olarak da görülmeye başlanmıştır (Yıldırım, 2020). Bu ve buna benzer nedenlerden dolayı kırsal alanda bulunan nüfus ve dışarıdan gelen nüfusun kırsal alana tutunabilmeleri doğru örgütlenme modelleri ile mümkündür.

Ülke çapında geniş bir alanda ve dağınık şekilde olan kırsal yerleşim alanları, küçük üreticilerin pazarda ürün fiyatı belirlenmesi konusunda söz sahibi olmasının önüne geçmektedir. Bu nedenle pazar koşullarına dayanamayan üreticiler, ürünlerini düşük fiyattan piyasaya sunmak zorunda kalmaktadır. Ayrıca üreticiden tüketiciye kadar giden zincirin uzaması ürünün tüketiciye ulaşana kadar fiyatlarını attırmakta ve bu fiyat artışından aracılar faydalanmaktadır. Pazar payının büyük bir bölümünün aracılara kaldığı ve üreticilerin bu payda düşük bir oranı temsil ettiği bilinmektedir (Kızılaslan ve Doğan, 2013).

Kırsal alanın sunmuş olduğu bu olumsuz özelliklere çözüm olması için, tarımda kalitenin, verimin ve üretimin artırılması ve bununla eş zamanlı olarak, ürünlerin satış olanaklarının ve pazarlama yöntemlerini geliştirerek yüksek kazancın elde edilebilmesi için iyi bir örgütlenmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Kırsal alandaki üreticinin üretim kalemindeki girdileri, makine ve araç-gereçleri sağlamak, ürünleri pazarlamak bir diğer deyişle ortak çıkarları korumak için ülkemizde üretici örgütlenmesinin en yaygın biçimi olan kooperatifleşmeye gitmeleri gerekmektedir (Ayanoğlu İpek, 2008).

Kırsal alanda bulunan üretici örgütleri mesleki örgütlenmeler ve gönüllü kuruluşlar olarak iki başlıkta incelenmiştir. Mesleki örgütlenmeler olarak, sendikalar ve birlikler, gönüllü kuruluşlar olarak dernekler ve vakıflar, topluluk destekli tarım ve kooperatifler ele alınmıştır.

1.11. Mesleki örgütler

Türkiye tarımında başlıca mesleki örgütler; dernekler, çiftçi birlikleri ve ziraat odalarıdır. Kamu faydasına faaliyet gösteren ve tüzel kişiliğe sahip ziraat odalarında örgütlenme ilçe, il ve merkez seviyelerindedir.

1.11.1. Çiftçi Sendikaları Konfederasyonu

Çiftçi Sendikaları Konfederasyonu 2008 yılında Üzüm Üreticileri Sendikası (ÜZÜM-SEN), Tütün Üreticileri Sendikası (TÜTÜN-SEN), Ayçiçeği Üreticileri Sendikası (AYÇİÇEK-SEN), Fındık Üreticileri Sendikası (FINDIK-SEN), Hububat Üreticileri Sendikası (HUBUBAT-SEN), Çay Üreticileri Sendikası (ÇAY-SEN), Zeytin Üreticileri Sendikası'nın (ZEYTİN-SEN) birleşmesi ile ÇİFTÇİ-SEN kısa adı ile kurulmuştur. Neoliberal politikaların kırsal alanda etkin olduğu Türkiye'de tarımın tahrip edilmesi, çiftçiliğin ortadan kaldırılma aşamasına engel olmak için kurulan ÇİFTÇİ-SEN, tarımın şirket tarımcılığı yerine çiftçiler üzerinden ilerletilmesi gerektiğini savunmaktadır. Çiftçi Sendikaları Konfederasyonu'nun öncelikli hedefi;

- Üretilen politikalarda çiftçilerin hakları yönünde belirlenmesine yön vermek,
- Destekleme fiyatlarının belirlenmesinde etkin rol sahibi olmak,
- Tarımın en önemli girdisi olan tohumun, şirketlerin egemenliğine geçmesini ve doğal toprak, su ile insan sağlığını riske atan endüstriyel tarım modellerine karşı toplumu bilinçlendirmek ve buna karşı savunmak,

- Çiftçilerin tam anlamıyla sosyal güvenceye ulaşabilmesini sağlamak,
- Tarımsal üretim yapan çiftçilerin çıkarlarını güden politikalar geliştirmek, gibi amaçları bulunan sendika faaliyetlerini ülke çapında ilerletmektedir. (Sendika.org, 2008)

1.11.2. Türkiye Ziraat Odaları Birliği

Tarım faaliyetlerinin önemli olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonominin tarımsal yönden gelişebilmesin için tarım ile ilgili çıkmış veya çıkabilecek problemlere çözüm üretecek bir mekanizma ihtiyacı doğmuştur. Bu sorunları kurumsal anlamdan birlik şeklinde karar alabilmek, sorumluluk üstlenebilmek ve tarım faaliyetlerini üreten kişilerin de temsil yetisinin olabilmesi ciddi öneme sahipti (Kayademir, 2007).

Ziraat Odaları ilk kez 1881 yılında çıkarılmış olan resmi kararlarla kurulmuştur. 1881 yılında kurulma süreci başlayan Ziraat Odaları, 1987 yılına gelindiğinde ülke çapında sayısı 99'a yükselmiştir. Bu dönemde danışma kurulu vasfıyla görev yapan ziraat odalarından beklenen hizmetler yeterli görülmemiştir. Bunun nedenlerinin başında odalara yeterli kaynağın sağmamış olması gösterilebilir. Cumhuriyet ile birçok kez Ziraat Odaları'nın da içine alındığı yasa çıkarılmıştır (Ziraat Odaları Birliği, 2022).

Kırsal kalkınmanın en önemli yapı taşı tarım için her ne kadar emek gücü önemli olsa da arkasında ziraat bilimini almadan ilerlemesi sürdürülebilirlik ilkesine aykırı olacaktır. Bu nedenle ziraat odaları kırsal kalkınmanın en önemli ayağı olan tarımı destekleyen branştır.

Ziraat Odaları Türkiye'de 81 ilde ve 768 ilde örgütlenmiştir. (Türkiye Ziraat Odaları Birliği, 2022) Ziraat odaları Türkiye'deki 81'ilin %100'ünde, 922 ilin %83'ünde faaliyet göstermektedir.

1.11.3. Türk Veteriner Hekimleri Birliği

Veteriner Hekimleri Odaları doğrudan kırsal kalkınmayı desteklemese dahi özellikle hayvancılık faaliyetlerinde önemli bir role sahiptirler. Türkiye Veteriner Hekimleri Birliği bünyesinde 56 Veteriner Hekimler Odası bulunmaktadır. Ülkenin genelinde hayvancılık altyapısının olmasına karşı 81 ilde Veteriner Hekim Odası olmaması dolaylı yönden hayvancılığı sekteye uğratabilmektedir.

1.12. Gönüllü kuruluşlar

1.12.1. Dernek ve Vakıflar

Gönüllü kuruluşların en önemli örneği Sivil Toplum Kuruluşlarıdır (STK). STK'lar kâr amacı gütmeyen, toplumun faydası için faaliyet gösteren, demokrasinin gelişmesine için katkı sağlayan, hükümetten bağımsız kuruluşlardır (Tosun, 2007). STK'lar siyasi erkten ve yapıdan azade, hukuk sınırları içerisinde temellenmiş ve faaliyette bulunan, gönüllülük ve kişinin hür iradesine dayalı olarak belirli uzmanlık alanlarında kamusal faaliyetler sunan organizasyonlar olarak da tanımlanabilmektedir. (Özdaşlı, 2009)

Vakıflara örnek olarak; TEMA Vakfı, Girişimcilik Vakfı, Türkiye Kalkınma Vakfı örnek olarak verilebilir. Derneklere örnek olarak; Tarım ve Gıda Etiği Derneği, Tarım Bilincini Geliştirme Derneği, Tarım Hukuku Derneği, Gıda Kurtarma Derneği, Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği, İş Dünyası ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği, Gıda Güvenliği Derneği, vb örnek olarak verilebilir (O. İnan, 2021).

1969 yılında kurulan Türkiye Kalkınma Vakfı kuruluşundan günümüze kırsal haneleri hedefleyen, ev içi üretimden tarımsal sanayi işletmelerini destekleyen birçok proje geliştirmiştir. Bugüne kadar yaptıkları projelerden birkaçı;

- Kümes hayvancılığı, süt inekçiliği, besicilik ve arıcılık gibi faaliyetlerde, kırsal küçük üreticiyi desteklemek amaçlı “sözleşmeli üretim modeli” nin tanıtılması ve yayınlştırılması,
- Ülkemizde ilk olarak gerçekleşen ve küçük üreticiye bütünleşmiş tavukçuluk sisteminin oluşturulması, hijyenik ve ticari bakımdan modern piliç üretiminin desteklenmesi,
- Ülkemizdeki kırsal küçük üretici için arıcılığın modern tekniklerinin tanıtılarak bütünleşmiş arıcılık faaliyetlerinin eğitiminin verilmesi gibi.

Ülkemizde kırsal alanda faaliyet gösteren gönüllü kuruluşlara örnek olarak, Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı (ÇEKÜL) ve Türkiye Çevre Eğitimi Vakfı (TURÇEV) gibi kuruluşlar kültür ve tabiat varlıklarını koruma ve turizm ile ilgili konularda faaliyetler göstermektedir. (Aydın ve Selvi, 2012)

1.12.2. Topluluk Destekli Tarım

Topluluk Destekli Tarım (TDT)'ı tek bir tanım çatısı altında toplamak kolay değildir. Bunun nedeni ise bu tanımın bir araya gelen insanlara ve bölgeden bölgeye farklılık gösteren karakteristik değişkenler olmasıdır. Ancak TDT'nin en ayırt edici kavramsal özelliği ise; iyi, temiz ve adil gıdanın üretimi ve tüketimi çerperindeki üretici ve tüketicisi arasında kurulan doğrudan ilişkiler olduğu bilinmektedir. Bu ilişkinin biçimleri bağlam, aktörler vs. birçok değişkene bağlıdır. Öncelikle Fransa'da 2004 yılında başlayan ve dünyanın çeşitli ülkelerinde benimsenerek geliştirilen TDK grupları üretici ve tüketicisi doğrudan bir araya getirerek temiz, görece daha ucuz ve doğrudan gıdaya erişimi sağlamaktadır. Bu etkileşimin karşılıklı menfaat güdülenerek yapılması nedeni ile sürdürülebilirlik bakımından umut vadettiği düşünülmektedir. Uluslararası Topluluk Destekli Tarım Ağı (The International Community Supported Agriculture Network) topluluk destekli tarımı; küçük aile çiftliklerinin doğrutusunda agroekolojik (doğa-dostu) üretim temelinde, üreticiler ve tüketicileri doğrudan bir araya getirerek olası riskleri paylaşmalarını ve ticari kaygıdan olabildiğince sıyrılmış bir sistem haline getirdiğini düşünülmektedir (Özden, 2020).

Topluluk destekli tarıma örnek olarak; Bakırköy Ekolojik Pazarı, Doğal Besin Bilinçli Beslenme Ağı, Kemerburgaz Organik Pazarı, Şişli Ekolojik Pazarı, Tohumdan Sofraya, Eskişehir Gıda Topluluğu vb. örnek verilebilir (Ekoharita, 2022).

1.12.3. Tarım Kooperatifleri

Tarım Kredi Kooperatiflerinin öncelikli amacı; paydaşların her türlü tarımsal girdilerini ve ihtiyaçlarını optimal (fiyat/işlevsellik) olarak temin etmek ve dağıtmaktır. Aynı zamanda Tarım Kooperatifleri paydaşlarına kısa, orta ve uzun dönemli tarımsal krediler sağlayarak ayni ve nakdi destek sağlamaktadırlar. Ayrıca bu tür kooperatifler üyelerine el sanatları konusunda eğitimler sağlayabilirken pazarlama konusunda destekler de sağlamaktadır. Türkiye'de en geniş çapta örgütlenmiş ve yayılmış tarımsal amaçlı kooperatifler Tarım Kredi Kooperatifleri olduğu bilinmektedir (Türkiye milli kooperatifler birliği iş birliği ile et al., 2001).

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2016) verilerine göre Türkiye'de tarımsal amaçlı faaliyet gösteren kooperatiflerin tüm kooperatiflere oranı %23 olarak saptanmıştır. Ancak üye sayıları açısından tarımsal amaçlı kooperatifler ile Türkiye genelindeki

kooperatifleri karşılaştıracak olursak %52 olarak saptandığı görülmektedir. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2016) verilerine göre tarımsal amaçlı faaliyet gösteren kooperatifler içerisinde en çok üyeye sahip kooperatifler Pancar Ekicileri kooperatifi olduğu ve en çok kooperatif sayısının da Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 4: Türkiye’de Tarım Kooperatifleri Çeşitleri

Kooperatifler	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Pancar Ekicileri Kooperatifi	31	1.448.171
Tarım Kredi Kooperatifi	1.625	1.001.418
Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	7.201	775.563
Tarım Satış Kooperatifi	306	323.596
Sulama Kooperatifi	2.523	303.586
Su Ürünleri Kooperatifi	553	30.889
Yaş Sebze ve Meyve Pazarlama Kooperatifi	31	3.128
Tarımsal Faaliyet Gösteren Kooperatif Toplamı	12.269	3.8863.21
Türkiye’deki Tüm Kooperatifler	53.259	7.422.994
Tarımsal Faaliyet Gösteren Kooperatiflerin Payı	%23	%52

Kaynak: (Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı, 2016)

KOOPERATİFÇİLİK GELİŞİMİ ve İLKELERİ

Türkiye’de kooperatifçilik kavramı tarım literatüründe kalkınma başlığı altında önemli bir yere sahiptir. Örneğin 1908-1918 yıllarında Osmanlı döneminde uygulanan Milli İktisat Politikasının en önemli stratejilerinden birisi kooperatifçiliktir. Kapitülasyonlar nedeni ile birçok imtiyaza sahip tüccarlar ve bankerlere karşı ekonomik olarak güçlü kalabilmek için kırsal alanda tarım satış ve kredi kooperatifçiliği başlatılmıştır.

Cumhuriyetin kurulmasının akabinde hem Türk Ticaret Kanunu'nda Kooperatif Şirketleri tanımının sınırları çizilerek resmi bir statü kazanmaları, hem de ilgili başka yasalar uyarınca kooperatif kurmaya teşvik sağlanmıştır. 1930 yıllarında ise, dünyadaki büyük buhranın olumsuz etkilerinden korunmak; tarımsal üretim maliyetlerinin düşürülerek katma değeri yüksek ve uluslararası piyasalarda kıymeti yüksek tarım ürünlerinin üretim ve satışını organize etmek amacıyla kooperatifler devlet destekleri ile kurulup yaygınlaştırılmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2018). Bu kuruluşlara örnek olarak; Fiskobirlik ve Çaykur verilebilir.

1960 yıllarında Türkiye'de tarımsal amaçlı kooperatifçilik desteklenmeye devam etmiş ve 1961 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle kooperatifçiliğin desteklenmesi anayasal hükümlere bağlanmıştır. Yine 1961 yılında 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu mecliste kabul edilmiş ve kooperatifler ayrı mevzuatlar ile düzenlenmeye başlamıştır.

1.13. Kooperatifçiliğin Tanımı ve Kapsamı

Kooperatifi benzer ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaç ve isteklere ortaklaşa sahip olunan ve demokratik olarak kontrol edilen bir kuruluş vasıtası ile karşılamak için gönüllü olarak bir araya gelen kişilerin oluşturduğu özerk bir birliktir. (ICA, 2022)

Kooperatif, ortak sosyokültürel, ekonomik ihtiyaçları ve istekleri demokratik yöntemlerle kontrol edilen bir kurum vasıtası ile karşılamak için gönüllülük ilkesi ile bir araya gelen paydaşların oluşturduğu özerk birliktir. (ICA, 2022)

Kooperatifler kanununda ise, paydaşlarının resmi ve demokratik olarak kararlaştırılmış ekonomik çıkarlarını ve bilhassa mesleki ya da maddi ihtiyaçlarını kendi işgüçleri veya kendi maddi katkılarıyla sağlanan karşılıklı yardım ortaklıklarıdır. Ayrıca kooperatif, dayanışma kavramını kefalet ile güvene almayı ön planda bulduran gerçek ve tüzel kişilerin kurduğu değişken ortaklı ve değişken sermayeli ortaklıklara denir (*Kooperatifler Kanunu*, 1969).

Bir grup üretici veya tüketicinin serbest piyasada kendilerine sağlayamadığı yararı kooperatif kurarak sağlayabileceklerini düşünmeleri kooperatif kurma yolundaki en büyük motivasyondur. Kooperatifler ancak üyeleri tarafından yönetilirlerse üyelerine en doğru hizmeti götürebilmektedir. Seçim ve yönetim aşamasına çok sayıda katılım yeterli değildir. Üyeler farklı açıdan bakıldığında bir şirket gibi de yönetilmesi gereken kurumu kontrol etmeli ve bu konuda bilgi sahibi olmalıdırlar. Fikir sahibi olmayan

üyeler tarafından firma ile ilgili kararlar verilmesi, kooperatifin geleceğini tehlikeye atmaktadır (Nilsson ve Svendsen, 2013).

Kooperatiflerin, gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren küçük çiftçilerin karşılaştığı problemlerle başa çıkmak için en etkili kurum olduğu düşünülmektedir (ILO, Develtere, Pollet, Wanyama ve House, 2008). Bunun yanı sıra sermayeye ve kooperatif girdilerine erişim, olası riskleri dramatik olarak azaltmaktadır. Ancak etkisini azaltmadığı riskleri paydaşlara bölüştürerek üye başına düşen riskin etkisi azalmaktadır ve kurumsallaşmış bilgi kümesini de hem üyelere aktarmaktadır hem de kurumsallaşmanın sonucu olarak tecrübeyi geleceğe aktarabilmektedirler. Kooperatiflerin oluşmasının bir diğer önemli sebebi ise çiftçilerin bireysel olarak sağlayamadıkları ölçek ekonomisi olduğu bilinmektedir (Cazzuffi ve Moradi, 2012).

1.14.Kooperatifçiliğin Tarihi ve Gelişimi

Kooperatif kavramının geçmişinin insanlık tarihi kadar eski olduğu bilinmektedir. Bu kavramın özünde ise yardımlaşma söz konusudur. İnsanlık toplu yaşama düzenine geçtiği zamandan günümüze dayanışma-yardımlaşma ile gelmiştir. Mezopotamya bölgesinde çiftçiliğin gelişmesi ile ihtiyaç duyulan su bentlerinin birlikte yapılması bir kooperatif örneği sayılabilmektedir. Beraber çoban tutma ve ortak çamaşırhane kurma kooperatif kavramını hatırlatan kültürlerdir. Selçukluların 13. Yüzyılda kurduğu Ahilik Teşkilatı da kooperatif özellikleri içerisinde barındıran bir örgütlenme şekli olduğu söylenebilir. Ayrıca, İtalya, Avusturya, İsviçre, Fransa ve Almanya'da ortak süthanelerin kurulması, kooperatif kültürünün mukaddemidir (Aysu, 2019).

1.14.1. Dünya'da kooperatifçiliğin tarihi

Kooperatifçiliğin ilk olarak Büyük Britanya'da sanayi devrimi ile gelişen toplumlarda çıktığı ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde geliştiği bilinmektedir. Kapitalizmin toplumda iyice etkin olmasına rağmen kooperatifçiliğin temellerini atanlar sosyalist düşünceye sahip kişiler olmuştur. Bunun nedeni anlamak için buldukları konjonktürü incelemek gerekmektedir. 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başları sanayi devriminin de etkisi ile kapitalizmin ağır bir şekilde yaşandığı dönemdir. Liberal ekonomik politikalar ve birey olma kavramının yüksek olduğu dönemde yaşayan kişilerin bir kısmı, insan ve emek sömürsünün üstesinden gelebilmenin

yalnızca kolektif bir örgütlenme biçimi ile mümkün olduğunu düşünmüş ve bu yönde ilerlemişlerdir (Eken, 2022). Kooperatifçilik, sanayi devrimi sonrası bozulan toplumsal yapıdaki farklılıklar nedeniyle Almanya, Fransa ve İngiltere’de farklı kesimlerde ortaya çıkmış olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte kooperatifçilik farklı bölgelerde çeşitli şekillerde gelişmiştir (Hatıpler, 2010).

1.14.1.1.İngiltere’de kooperatifçilik

Modern kooperatifçiliğin ilk ortaya çıktığı yer İngiltere’dir. İngiltere coğrafi keşifler ile dünyaya yayılarak sömürgecilik hareketlerini çeşitli ülkelere kadar ilerletmiştir. Bu gelişmelerin sonunda Sanayi Devrimi’ni ilk gerçekleştirmiş ülke olması nedeni ile emek-sermaye ilişkisi ilk kez İngiltere’de çıkmıştır (Güven, 1994).

İşçi olarak çalışan nüfusun yaşam standartlarından etkilenen Robert Owen (1881-1858) daha genç yaşlarında fabrika sahibi olmuştur. Owen fabrikasında bir parakende tüketim mağazası ve tasarruf sandığı kurmuştur. Owen çocuk işçilerin (10 yaşından küçük) çalışmalarını yasaklayarak günlük mesai saatlerini 16 saatten 10 saate indirmiştir. İşçiler açısından olumlu şekilde yapmak istediği yenilikleri dönemin hükümetine sunmuştur ancak hükümetin ilgisizliği ve kapitalist işletmelerin bakışı nedeni ile 1825 yılında İngiltere’den ayrılıp ABD’ye gitmiştir. Burada aldığı geniş arazi ile Yeni Ahenk (New Harmony) adında yeni bir toplu tarımsal üretim girişiminde bulunmuştur. Ancak aradan geçen 2 yıllık süreç içerisinde beklediği verimi alamayınca tekrardan İngiltere’ye dönmüş ve kooperatifçilik lehine çalışmalar yapmıştır. Owen para kavramının kirliliğinden rahatsız olduğu için parayı kullanmak yerine işgücü kağıtları (Labour Notes) adını verdiği bir tür bono kullanmaya çalışmıştır. Londra’da bunu denemeye çalışsa da bu rağbet görmemiş ve kullanımdan kaldırmıştır. Ömrünü bu uğurda insanlığı ilerletmek üzerine vakfetmiş olsa da beklediği başarıya ulaşamamıştır. Ancak Owen ile aynı dönemde yaşamasına rağmen Dr. William King (1786-1865) de benzer şekilde emek sahiplerinin sermaye karşısındaki durumundan rahatsız bir şekilde bu durumu daha iyi hale getirmek için 1827 yılında İngiltere’nin Brighton Şehri’nde ilk tüketim kooperatifini kurmuştur. Piyasa fiyatından satışlar gerçekleştiren bu kooperatif borç sistemi ile ilerlediği için başarılı olamamıştır. Bu kısa girişimden hemen sonra bölge çeperi içerisinde 300’e yakın kooperatif kurulmuş olmasına rağmen borç sistemi ile satış yapmaları gerekçesi ile ömürleri kısa sürmüştür.

İngiltere'nin Manchester Kenti'ne yakın bir konumda olan Rochdale kasabasında 28 dokuma işçisi 21 Aralık 1844 yılında bir araya getirdikleri 28 sterlin ile Kurbağalı sokakta kiraladıkları dükkâna 10 sterlin ödeme yapmaktaydılar. Kooperatif bünyesinde bir ortak haftanın 2 akşamı tezgahçılık yaparak kooperatif ortaklarına temel gıda maddeleri sabun ve mum gibi ürünleri satıyordu. Kooperatifçilik tarihinde bu durum modern kooperatifçilik hareketinin bir başlangıcı olarak geçmektedir. Bu ekip artık tarih sayfalarında iyi kalpli öncüler (Rochdale Pioneers) olarak anılacaktır (H. İnan, 2008).

1.14.1.2. Almanya'da kooperatifçilik

Kooperatifçiliğin dünyada ilk uygulayan ülkelerden birisi de Almanya'dır. Almanya'da esnaf kefalet kooperatiflerinin kurucusu Hermann Schulze-Delitzsch'dir. Ancak Almanya'da tarım kredi kooperatiflerinin kuruculuğunu yapan ve gelişimini üstlenen kişi ise Frederich Wilhelm Raiffeisen'dir (H. İnan, 2008).

Alman kooperatifçiliğinde iki çeşit yönelimin olduğu söylenebilmektedir. Bunlardan birincisi, Schulze-Delitzsch esnaf ve sanatkarlara yönelik örgütlenen kooperatif sistemidir. İkincisi ise Raiffeisen tarafından örgütlenen ve çiftçilere yönelik örgütlenen kooperatif sistemi olmuştur. (Hatipler, 2010) Gelir seviyesi düşük olan üreticileri tefecilerden kurtarmak ve fakir kırsal alan nüfusuna destek olmak amacıyla 1849 yılında belediye başkanlığı görevini yürüten Flammersfeld bir yardım birliğinin kurmuştur. Çok geçmeden bu yardım birliği, İkraz Sandıkları Birliği'ne ve hemen ardından, Tasarruf Sandığı'na evrilmiştir. Bu kuruluşlardan edinilen tecrübe ve birikim Raiffeisen Bankası'nın temelini oluşturmuştur. Bu dönemi izleyen yıllarda esnaf ve sanatkârlar kooperatifine ve ardından bölgesel merkez kooperatifler bankaları oluşturulmuştur. Bu dönüşümlerin sonunda ise ulusal düzeyde hizmet veren Alman Kooperatifler Bankası'nı kurmuşlardır. Asli göre Alman kooperatifçiliğini desteklemek olan bu kurumun sermayesini çoğunlukla kooperatifler oluşturmaktadır (Abasov, 2007).

İlk kurulduğu yıllardan bu zamana kadar kooperatifler ile Alman devleti arasındaki etkileşim, müdahaleden uzak ve bağımsız olarak süregelmiştir. Kooperatifler de özel sektör şirketleri gibi özerk kuruluşlardır, yerel ve merkezi hükümetlerden destek almazlar. 170 yıllık geçmişi olan Alman kooperatifçiliği, üretim aşamasından nihai tüketiciye kadar tüm süreci kontrol edebilecek bilgi birikimine haizdir. COGECA'ya

(General Confederation of Agricultural Cooperatives in the European Union / Avrupa Birliği Tarımsal Kooperatifler Genel Komitesi) üye olan bu kooperatifler, sosyal ve ekonomik güçlerini paylaşarak ortak çıkarlarını koruyacak güçlü kurumlardır (Köroğlu, 2003).

1.14.1.3.Fransa’da kooperatifçilik

İngiltere ile Fransa’nın jeopolitik konumu ve ilişkileri, İngiltere’de gelişen kooperatifçilik akımının Fransa’da da gerçekleşmesine neden olmuştur. Fakat Fransa’da kooperatifçilik uygulama seviyesine gelememiş düşünce seviyesinde kalmıştır. Bu hareketin öncülüğünde Charles Fourier (1772-1837) bulunmuştur. Charles Fourier “Yeni İşçi Dünyası ve İş birliği” adlı kitabında “Falanj” olarak adlandırdığı komünal bir sistem tasvir etmiştir. Eserde bahsedilen her falanj 2000 hektar büyüklüğünde olacak ve ortalama 1600 kişiye barındırıp istihdam sağlayacaktı. Çalışanların üçte biri bekar ve bu çalışan kişiler tarafından çekici olabilmesi hedeflendiği için her bir grubun başında kadınlar olacak şekilde planlamıştır. Fourier gündelik ihtiyaçların (yemek, çamaşır, temizlik gibi) birlikte yapılmasını önermiştir. Dikkat edildiği takdirde tasarlanan bu Falanj, Sovyetler Birliği ve komünist ülkelerde geçmişte var olan Kolhozlara benzemektedir. Ancak Fourier düşüncelerini gerçekleştirememiştir. Fourier’in düşünceleri başkalarına ilham kaynağı olmuş ve 1835 yılında Fransa’nın Lyon kentinde bir tüketim kooperatifi kurulmuştur. Louis Blanc adındaki Fransız sosyalist, mevcutta bulunan siyasi ilişkilerinden de faydalanarak devlet bütçesinden almış olduğu 3 milyon frank ile Fourier’in hayal ettiği üretim kooperatifini kurmuştur (H. İnan, 2008).

İlk kooperatifler Fransa’da 19. Yüzyılın başında ortaya çıkmıştır. Kooperatiflerin ortaya çıkmasında ekonomik problemlerin etkisinin fazla olduğu bilinmektedir. Kooperatifçiliğin öncüleri olarak Philippe Buches, Charles Gide, Louis Blanc ve Charles Fourier olmuştur (Hatipler, 2010).

Günümüzdeki kooperatif kavramı ile örtüşen modern kooperatif Fransa’da ilk olarak Philippe Buchez tarafından kurulmuştur. Doğduğu topraklarda üretim kooperatiflerinin fikir sahibi olarak düşünölen Buchez, fikirlerini ve önerilerini farklı kitaplar ve çeşitli dergilerde yazmış ve yayınlanmasına öncü olmuştur. Kalkınmanın en önemli ayağının üretimden geçtiğini savunduğu için üretim kooperatiflerine ilgi çekmeye çalışmıştır. Sadece tarımsal üretimin desteklenmesinin yetmeyeceğini aynı

zamanda küçük esnafın ve sanatların da desteklenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu düşüncesini 1830 yılında bir Halk Sandığı kurulmasına önderlik yaparak hayata geçirmiştir (Hatipler, 2010).

Fransa kooperatifçilik tarihi incelendiğinde üretim kooperatifçiliğinin çıktığı ülke olarak kabul edilmektedir. Üretim kooperatiflerinin kurucusu olarak ise Fourier anılmaktadır (H. İnan, 2008).

1.14.2. Türkiye’de kooperatifçiliğin tarihi ve gelişimi

Kooperatifçilik hareketi Türkiye’de 2000’li yıllara kadar üç ayrı bölümde incelemek gerekmektedir. Ülkede gerçekleşen politika ve yönetim biçimlerindeki değişimler kooperatifçilik politikalarını da etkilemiştir. Bu bölümde Türkiye’deki kooperatifçilik hareketinin tarihsel süreci incelenecektir.

1.14.2.1. Osmanlı döneminde kooperatifçilik

Yardımlaşma temelli yapılan çalışmalarda “imece” kavramı Anadolu topraklarında kullanılan ve iş ahlakı bakımından “ahilik”, dayanışma ve sosyal eşitlik ekseninde bakıldığında ise “lonca” kültürümüzden geçmişte günümüze gelen kavramlardır. Bu bağlamda incelendiğinde ülkemizde kooperatifçiliğin başlangıcı 1800’lü yılların sonlarına doğru olduğu bilinse de kooperatifçilik ruhunun ve felsefesinin topraklarımızdan yıllardan beri gelen ve yabancı olunmayan kavramlar olduğunu bilinmektedir.

Osmanlı döneminde kooperatifçilik hareketi 1863 yılında Anadolu’da ekim yapan çiftçilerin kaynağı ile Mithat Paşa öncülüğünde ve aynı zamanda devlet himayesinde “Memleket Sandıkları” ile kurulmuştur. Memleket sandıkları bugünkü kooperatif hareketinin temellerini oluşturmaktadır.(Sabancı Vakfı, 2018) Bu uygulama çerçevesinde her çiftçi ailesi, Osmanlı Devleti tarafından kendilerine belirli süreliğine tahsis edilen arazilerde, eşit koşullarda ve ortaklaşa “imece” olarak zirai faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Bu faaliyet neticesinde elde edilen hasılat paraya çevrilerek finansman kaynağı elde edilebilmiştir. Ayrıca çiftçilerin kredi ihtiyaçları da bu hasılat üzerinden karşılanabilmiştir. Devlet, ekim yapılacak alanlarda arazisi olmadığı koşullarda çiftçi ailelerine araziler kiralamak suretiyle bu tahsis işlemini gerçekleştirmiştir. Memleket Sandıkları’nın yönetimi ise Sandık Vekilleri ya da Sandık Emirleri kurulu tarafından yapılmıştır (H. İnan, 2008).

Memleket Sandıkları 1862 yılında kurulmasına rağmen 1867 yılında yayınlanan özel bir nizamnameye kadar tüzel kişiliğe sahip olamamıştır. 1888 yılından önce köylülerin ürettikleri tarım ürünleri için alınan %10'luk vergiye %1'lik bir ek yapılacak "menafi hissesi" ni alarak "Menafi Sandıkları"na dönüştürülmüştür. Menafi sandıkları ardından 1888 yılında yürürlüğe giren bir nizamname ile mevcut 250 üyesi ile bugünkü Ziraat Bankası'na dönüşmüştür (Özdemir and Baraşan, 2003).

II. Meşrutiyetin ilanının ardından kooperatif hareketleri dikkat çekmektedir. Bu kooperatifçilik hareketinin de Ahmet Cevat tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir. Ahmet Cevat, Rochdale kooperatifçiliğinden ilham olarak Osmanlı'da tüketim kooperatifçiliğinin önderi olmuştur (Özdemir and Baraşan, 2003).

Kooperatifçiliğimizin gelişim sürecine bakacak olursak, 1911 yılında "Aydın Himayei Zürran Anonim Şirketi" tüzel ismiyle kurulmuş kooperatif, 1913 yılında Vilayetler İdaresi Kanunu kapsamında eklenen "Zirai Tevaün (Kooperatif) Şirketleri" kurulması yönünde maddeler eklenmiştir. Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk tarım satış kooperatifi ise 1915 yılında "Kooperatif Aydın İncir Mühtahsilleri Ortaklığı" olarak kayda geçmiştir (H. İnan, 2008). Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı günümüzde hala faaliyet gösteren TARIŞ'ın temellerini oluşturmuştur (Hatipler, 2010).

1.14.2.2. Cumhuriyet döneminde kooperatifçilik

1914-1918 yıllarında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı akabinde Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve Kurtuluş Savaşının sonrasında ekonomik yönden kayıplar yaşayan milletin, kurulacak yeni bir devlette ortaklık (imece) ve dayanışma temelleri üzerine inşa edilmesi gerektiğinin farkında olan Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyetin ilanı evvelinde "Kooperatif Şirketler Kanunu" ilgili kişiler ile yazmıştır. Bu tasarı yasa statüsüne geçemese dahi, takip eden yıllarda gerek Atatürk gerekse de İnönü mecliste yapmış oldukları kapalı ve açık toplantılarda ve yurtiçi ziyaretlerinde kooperatifçiliğe dikkat çekmişlerdir. Kooperatifçiliğin geniş kitleler tarafından benimsenmesine yönelik girişimlerde bulunmuş ve yayınlanan kanuni düzenlemeler ile hukuki bir zemin oluşturulmuştur (Hazar, 1990).

Kooperatifçiliğe verilen önem ekseninde ekonominin tarım merkezli olması gerektiği ve tarım sektörünün de 1929 yılı ardından yaşanan ekonomik krizlerden ciddi derecede zarar görmüş olması nedeni ile çiftçilere ekonomik destek sağlamak ve tarımsal ürünleri pazarlanması konularında çalışmalar başlatılmıştır. Bunun bir sonucu olarak

1935 yılında 2834 sayılı “Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun” ile 2836 sayılı “Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu” yürürlüğe girmiştir. Bu kanunlar kapsamı dışında kalan kooperatifler ise Kooperatifler Kanunu yürürlüğe girene kadar Türk Ticaret Kanunu tabi olarak işlem görmüşlerdir (Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı, 2016).

Planlı döneme gelindiğinde ise, 1961 Anayasası’nda kooperatifçilik ilk yer yer almıştır. Bu durum kooperatifçiliğin ülkemizde gelişmesi için farklı bir perspektif kazandırmıştır. 1961 Anayasası’nda “Devlet kooperatifçiliğinin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır” ibaresi ile devletin kooperatifçilik karşısındaki bulunması gereken konumu net bir şekilde belirtmektedir. Anayasada belirtilmesinin ardından kooperatifçilik daha çok dikkat çekmiş ve 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında, 1962 senesinde ilk defa Köy Kalkınma Kooperatiflerinin kurulması sağlanmıştır (Hatipler, 2010).

On Birinci Kalkınma Planı Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Raporu’nda, “Kırsal Kalkınmada Kooperatifleşmenin Önemi” başlığı adı altında ayrı bir bölüm oluşturulmuştur.

Tarım sektöründeki birliklerin oluşturulması ve örgütlenme çabaları kırsal kalkınmada kurumsal kapasitenin oluşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Özel İhtisas Komisyonu (ÖİK) raporunda Türkiye’de üretici birlikleri ve üretici örgütleri açısından inceleme sonucunda kooperatiflerin en uygun seçenek olduğu teyit edilmiştir. Kooperatifler, yapısı itibari ile üretici ile tüketici arasında entegrasyon sağlamaktadır. Bir başka deyişle kentle kır arasındaki iletişimi sağlamaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2018).

Köy kalkınma kooperatiflerine ekonomik kaynak oluşturmak için 4. Beş Yıllık Kalkınma Planında yurt dışına çalışmak için gidecek vatandaşların birikimlerinin bir kısmını kooperatife, kaynak olarak göndermeleri gerektiğinin altı çizilmiştir. Hazırlıklar yetersiz olmasına rağmen Başbakanlığın 24.07.1966 ve 3321-44 sayılı emriyle kurulan “Bakanlıklar ve İlgili Kuruluşlar arası Koordinasyon Komitesi”, “Yurtdışına işgücü göndermelerinde kooperatif kuran köylülere öncelik tanınması projesi” hazırlanmıştır ve projenin yürütülmesi yetkisi dönemin Köy İşleri Bakanlığı’na verilmiştir (Öksüz, 1982). Bu uygulama kapsamında 1965-1974 yıllarını

kapsayan dönemde 1204 kooperatif içerisinde 42.277 kişilik işçi kontenjani oluşturulmuştur (Hatipler, 2010).

Planlı dönemde kooperatifler açısından en önemli yasa 1969 yılında 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'nun yayınlanmasıdır. 1163 sayılı yasa 2004 yılında ve en son 2021 yılında yapılan değişiklikler ile en güncel haline getirilmiştir.

2021 yılı itibari ile Türkiye'de faal olan ve olmayan kooperatif sayıları ve ortak sayıları Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanan raporda belirtilmiştir. Bu rapora göre Türkiye genelinde en çok üyesi olan kooperatifler sırası ile; Esnaf ve Sanatkarlar Kooperatifleri, Tarım Satış Kooperatifleri, Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi olarak sayılabilir.

Tablo 5: Türkiye Geneli Kooperatif ve Birlik Raporu'na göre Kooperatif Türleri ve Özellikleri

KOOPERATİFLER	Faal		Faal Olmayan		Toplam		Terkin	
	Koop Sayısı	Ortak Sayısı	Koop Sayısı	Ortak Sayısı	Koop Sayısı	Ortak Sayısı	Koop Sayısı	Ortak Sayısı
MOTORLU TAŞIYICILAR KOOPERATİFİ	4.319	138.202	1.110	23.472	5.429	161.674	2.094	43.836
ESNAF SANATKAR KREDİ VE KEFALET KOOPERATİFİ	965	678.749	26	3.543	991	682.292	52	5.004
İŞLETME KOOPERATİFİ	665	104.207	127	9.710	792	113.917	247	25.543
KARAYOLU YOLCU TAŞIMA KOOPERATİFİ	598	9.994	33	274	631	10.268	27	272
KADIN GİRİŞİMİ VE ÜRETİM İŞLETME KOOPERATİFİ	594	6.743	14	114	608	6.857	8	57
TÜKETİM KOOPERATİFİ	352	66.536	1.648	97.090	2.000	163.626	2.351	210.773

ÜRETİM VE PAZARLAMA KOOPERATİFİ	317	14.633	220	5.727	537	20.360	294	13.687
TARIM SATIŞ KOOPERATİFİ	305	317.284	30	15.091	335	332.375	135	81.016
GAYRİ MENKUL İŞLETME KOOPERATİFİ	302	4.974	2	20	304	4.994	5	39
TURİZM GELİŞTİRME KOOPERATİFİ	267	13.599	129	3.836	396	17.435	276	8.799
KARAYOLU YÜK TAŞIMA KOOPERATİFİ	161	4.574	6	155	167	4.729	6	55
TEMİN TEVZİ KOOPERATİFİ	88	17.638	149	5.912	237	23.550	234	8.392
EĞİTİM KOOPERATİFİ	50	2.885	12	233	62	3.118	23	393
HİZMET KOOPERATİFİ	42	409	2	64	44	473	0	0
YENİLENEBİLİR ENERJİ ÜRETİM KOOPERATİFİ	40	637	5	38	45	675		7
DENİZ YOLCU TAŞIMA KOOPERATİFİ	34	562	0	0	34	562	0	0
KÜÇÜK SANAT KOOPERATİFİ	29	2.137	187	5.032	216	7.169	219	8.069
KALKINMA KOOPERATİFİ	29	216	0	0	29	216	0	0
YAŞ SEBZE VE MEYVE PAZARLAMA KOOPERATİFİ	18	1.832	11	1.121	29	2.953	17	441

BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE GELİŞTİRME KOOPERATİFİ	14	123		7	15	130	0	0
YARDIMLAŞMA KOOPERATİFİ	12	9.936	6	96	18	10.032	12	531
TÜTÜN TARIM SATIŞ KOOPERATİFİ	8	2.005	34	10.835	42	12.840	31	9.942
PAZARCILAR İŞLETME KOOPERATİFİ	7	251		184	8	435	0	0
ELEKTRİK ENERJİSİ ÜRETİM VE TÜKETİM KOOPERATİFİ	6	42	0	0	6	42	3	22
HAMALLAR TAŞIMA KOOPERATİFİ	5	302	4	318	9	620	5	39
FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI VE PROJE DANIŞMANLIĞI	5	41	1	7	6	48	0	0
SİGORTA KOOPERATİFİ	4	657	1	0	5	657	4	1.279
YAYINCILIK KOOPERATİFİ	4	121	17	363	21	484	20	311
SAĞLIK HİZMETLERİ KOOPERATİFİ	2	53	0	0	2	53	0	0
TEDARİK VE KEFALET KOOPERATİFİ	2	19	7	599	9	618	0	0
DENİZ YÜK TAŞIMA KOOPERATİFİ	2	17	0	0	2	17	0	0

TEDARİK VE DAĞITIM KOOPERATİFİ	1	7	0	0	1	7	0	0
BASIN YAYIM VE İLETİŞİM KOOPERATİFİ	0	0	0	0	0	0	1	23
ÇOCUK BAKIM HİZMETLERİ KOOPERATİFİ	0	0	0	0	0	0	0	0
Grup Toplam:	9.247	1.399.385	3.783	183.841	13.030	1583226	6.065	418.530

Kaynak: (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021)

Tablo incelendiğinde, tarımsal amaçlı kurulan kooperatiflerini, toplam faal kooperatiflere oranı %6,8'dir. Üye sayısı olarak incelendiğinde ise tarımsal amaçlı kullanılan faal kooperatiflerin toplam faal kooperatiflerin üye sayılarının üye sayısına oranı %23,8'dir. Oransal açıdan tarımsal amaçlı kurulan kooperatiflerin üye ortalaması diğer kooperatiflerin üye ortalamasından fazladır. Örnek olarak Gayrimenkul İşletme Kooperatifleri 317 tane olmasına karşın üye sayısı 4.974 kişidir. Ancak 305 Tarım Satış Kooperatiflerinin 317.284 üyesi bulunmaktadır. Sektörlere göre bakıldığında 678.749 üyeli Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatiflerinden sonra 317.284 üyeli Tarım Satış Kooperatifleri gelmektedir.

1.15.Kooperatif Çeşitleri

Kooperatifler üyeleri tarafından kontrol edilip işletilen ve üyelerin çıkarlarını kollayan kuruluşlardır. Çoğu kooperatif, sahip olunan hisse sayısına göre kontrol edilmektedir. Yapılan yatırıma dayalı olarak kar üyelere üyelik oranında dağıtılmaktadır. Ancak kooperatifler genellikle bir üye bir oy temelinde çalışmaktadır ve kooperatiflerin çeşitli biçimleri vardır.

Tüketici kooperatifleri

Orada iş yapan paydaşlara aittir. Yaygın bir perakende gıda satış yöntemidir. Bugün ABD'de genellikle doğal gıda ürünleri deposu şeklinde çalışmaktadır ancak tarihsel süreçte gıda kooperatifleri süpermarketler ve küçük bakkallar şeklinde işletme eğilimindeydiler. Diğer örnekler arasında spor malzemeleri kooperatifi

REI Grup Sağlık Kooperatifleri verilebilir. (Mcleod, 2006) Dünya’da ve ülkemizde geniş bir ağa sahip olan Migros İsviçre menşeli bir perakende satış kooperatifidir.

İşçi kooperatifleri

Çalışan kişiler paydaşı olduğu kooperatiflerdir. Bu kooperatif şekli en çok yönlü işbirlikçi formlardan biridir ve örneğin bir fırın veya kitapçı gibi küçük bir grup iş ortağı tarafından bile tercih edilebilir. Ayrıca dünyanın en büyük kooperatiflerinden bazıları da dahil olmak üzere büyük endüstriyel çalışmalarda paydaş olabilirler. Ortak mülkiyetin bir diğer yaygın biçimi olan işçi kooperatifleri biçimi paydaşlarına hisse senedi sahipliği planı sunmaktadır. Ancak bu yapı çalışanlara sendikal hareketlere kıyasla demokratik bir kontrol sağlamaz (Mcleod, 2006).

Üretici kooperatifleri

Aynı tür malları üreten ve benzer menfaatleri savunan kişiler tarafından kurulan kooperatiflerdir. Bu tür kooperatifler genellikle işleme, pazarlama ve dağıtım için ortak tesisler inşa ederler. İşçi kooperatiflerine benzerlik gösterecek de üreticiler tarafından kurulmuş olmaları daha az sıkı bir yapıya sahiptirler. Üreticiler münferit olarak pazarda bağımsız olmalarının olumsuz özelliklerini taşımasına karşın üretici kooperatifleri birlikteliğin getirdiği güç ile pazarlama aşamasında da daha güçlü bir pozisyon sunmaktadır (Mcleod, 2006).

Hizmet kooperatifleri

Bağımsız işletme sahipleri tarafından bilinirliklerini arttırmak ve maaş, sigorta gibi hizmetler için maliyetleri düşürmek amacı ile kullanılır. Global markette ACE, True Value donanım mağazalarının yanı sıra Best Western otelleri bunlara örnek olarak verilebilmektedir. KFC gibi birçok hızlı tüketim gıda ürünlerinin franchise sahibi de kooperatif üyesidir. Bu kooperatifler malzeme ve reklam için iyi fiyatlar almalarına yardımcı olur. Franchise oldukları şirketlerle kurdukları ilişkileri için de ortak bir ses çıkarmalarına vesile olur (Mcleod, 2006).

Konut kooperatifleri

Konut kooperatifleri konut sakinlerine aittir. Konut kooperatifleri tek bir konuttan binlerce konutu içerebilen apartman bloklarına kadar değişebilir. Aynı zamanda birçok evin ortaklaşa sahip oldukları ortak konut projelerini de içermektedir. Apartmanlar ile kooperatifler girift bir ilişki içerisinde. Her bir apartman dairesinin sahibi kendi dairesine sahip olmasına rağmen, bir kooperatifte her üye tüm mülkün sahibi olan kooperatifin bir payına sahiptir (McLeod, 2006).

1.16.Yeni nesil kooperatifler ve geleneksel kooperatifler

Yeni Nesil Kooperatif (New Generation Cooperatives – NGC) ve geleneksel kooperatifler temelde aynı olmalarına karşın birbirlerinden çeşitli noktalarda ayrılmaktadır. Tablo 10’da geleneksel kooperatifler ile yeni nesil kooperatiflerin benzerliklerini ve farklılıkları özetlenmektedir. Bu tabloya göre Yeni Nesil Kooperatifler ve Geleneksel Kooperatiflerin benzer yönleri;

Geleneksel kooperatifler ile yeni nesil kooperatiflerin farklarından bahsedecek olursak;

- Geleneksel kooperatiflerin açık üyelik sistemleri olmasına karşın yeni nesil kooperatiflerin tanımlı üyelik sistemlerinin olmasıdır. Bu duruma göre geleneksel kooperatiflere sektör ya da sahip olunan üretim ürünlerine (tarla, hayvan vb.) bakılmaksızın üyeler dilediği gibi katılım sağlayabilmektedir. Ancak yeni nesil kooperatiflerde önceden belirlenmiş şartların sağlanması durumunda (belirli sayıda hayvan, belirli miktarda tarımsal üretim vs. gibi) üyelik başvurusuna hak kazanılmaktadır. Ancak Fonterra genel olarak yeni tedarikçilere ihtiyaç duyduğundan dolayı, kesin olarak belirlenmiş bir üyelik tanımı bulunmamaktadır.
- Geleneksel kooperatiflerde üyelerin istedikleri gibi gönüllü şekilde üretilen ürünlerin kullanımı ve/veya pazarlanma durumu varken, yeni nesil kooperatiflerde yapılan anlaşmalar doğrultusunda (alım garantili üretimler, katma değer üretime gönderilmek gibi) kullanım söz konusudur. Ancak her ikisinde de kooperatif üyeleri nezdinde alınan kararlar doğrultusunda gerçekleşmektedir. Fonterra’ya ilk katılım bedeli, ilk yatırılacak süt miktarına ve Fonterra’nın adil piyasadaki değerlerine bağlıdır. Fonterra’nın adil piyasa değeri bağımsız bir uzman tarafından değerlendirilir ve bu değer aşağı ya da yukarı yönde hareket edebilir.

- Geleneksel kooperatiflerde minimum katılım ilk yatırımı bulunurken, yeni nesil kooperatifler bu yatırım bütçesi önceden belirlenmiş düzeyde ve geniş çaplıdır.
- Geleneksel kooperatiflerde ilk yatırım minimum düzeyde ve eşit olarak yapıldığı için hisseler eşit düzeydedir. Ancak Yeni nesil kooperatiflere bakıldığında giriş yatırımları oransal anlamda farklılık gösterebildiği için hisseler piyasa değeri üzerinden anonim ortaklık gibi hisse payı hesaplanarak yapılmaktadır.
- Geleneksel kooperatiflerde üyelik devredilememektedir böylece hisseler de devredilememektedir ancak yeni yeni nesil kooperatiflerde üyelikler hisse değeri üzerinden devredilebilmektedir.

Tablo 6: Geleneksel Kooperatifler ile Yeni Nesil Kooperatiflerin Karşılaştırma Tablosu

Geleneksel Kooperatifler	Yeni Nesil Kooperatifler (NGC)
Üye (Ortak)'ye ait	Üye (Ortak)'ye ait
Üye (Ortak) tarafından kontrol edilen	Üye (Ortak) tarafından kontrol edilen
Faydaları kullanıma göre dağıtır	Faydaları kullanıma göre dağıtır
Açık üyelik	Tanımlı üyelik
Gönüllü kullanım	Sözleşme Bazlı (teslimat hakları ve yükümlülükleri)
Minimum ilk yatırım	Geniş ilk yatırım
Hisseler eşit değerde	Piyasa fiyatı ile değerlendirilen hisseler
Girdi arzı ve emtia pazarlamasına odaklanma	Katma değer getiren faaliyetlere odaklanma
Devredilemez hisse	Devredilebilir hisse

Kaynak: (Trechter, Mcgregor ve Murray-Prior, 2003)

1.17.Kooperatiflerin Amacı ve İlkeleri

Kooperatiflerin öncelikli amacı, yeterli derecede iktisadi güce sahip olmayan kişilerin meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet sureti ile doğrucu bir şekilde karşılamak ve temin etmekten ibarettir. Ancak kooperatiflerin asıl amacı, tüzel kişiliğe sahip şirketlerde olduğu gibi ekonomik faaliyetlerden kar elde etmek ve sermayeye maksimum seviyede kar sağlamak değildir. Kooperatiflerin amaçları BM 2030 raporunda 12 başlıkta belirlenmiştir. Ayrıca kooperatiflerin ilkeleri ise Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) tarafından 6 başlıkta incelenebilmektedir.

1.17.1. Kooperatiflerin amacı

Birleşmiş Milletlerin Milenyum Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SSG) kapsamında hazırlanmış olduğu hedefler 2015 yılı sonu itibari ile son bulmuştur. 2015 yılı itibari ile 2030 hedefleri belirlenmiştir. Bu hedefler kapsamında kooperatifleri ilgilendiren kısım 12 hedefte toplanmış ve Birleşmiş Milletler 'in "2015 Sonrası Kalkınma Gündemi Yüksek Seviye Seçkin Kişiler Paneli Raporu (Birleşmiş Milletler, 2013) " nda belirtilmiştir. Bu rapora göre belirlenen 12 hedef şu şekildedir;

1. Yoksulluğu sonlandırmak.
2. Kız çocuklarını ve kadınları güçlendirin ve cinsiyet eşitliğini sağlamak.
3. Kaliteli eğitim ve yaşam boyu öğrenme sağlamak.
4. Sağlıklı yaşamlar sağlamak.
5. Gıda güvenliğini ve iyi beslenmeyi sağlamak.
6. Su ve sanitasyona evrensel erişimi sağlamak.
7. Güvenli ve sürdürülebilir enerji.
8. İstihdam, sürdürülebilir geçim kaynakları ve adil büyüme yaratmak.
9. Doğal kaynak varlıklarını sürdürülebilir bir şekilde yönetmek.
10. İyi yönetim ve etkili kurumların sağlanması.
11. İstikrarlı ve barışçıl toplumlara olanak sağlamak.
12. Küresel bir elverişli ortam yaratın ve uzun vadeli finansmanı hızlandırmak.

(Birleşmiş Milletler, 2013)

Yoksulluğu sonlandırmak

Birleşmiş Milletler (BM), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) dahil olmak üzere birçok kurum, kuruluş ve hükümet kooperatif kuruluşunun yoksulluğu azaltmaktaki en uygun organizasyon türü olduğu konusunda hemfikirdir.

Kooperatiflerin yoksulluk ile mücadele etme yöntemleri farklıdır, üyeleri için ekonomik açıdan önemli fırsatlar yaratırken toplum için de farklı olanaklar oluşturmaktadırlar. Buna örnek olarak, kredi kooperatifleri üyeleri için uygun finansal olanaklara erişimi kolaylaştırırken tarım kooperatifleri çiftçilerin veya hayvan yetiştiricilerinin gerekli bilgi, ekipman ve pazar olanaklarına erişimde destek olmaktadır. Bunun yanı sıra tüketici kooperatifleri, paydaşlarının gıda, konfeksiyon vb. ürünlere ulaşabilmelerini mümkün kılar. Bu ve buna benzer hizmetler üyelerini yoksulluktan arındırmaya destek olur (ILO ve ICA, 2015).

Kız çocuklarını ve kadınları güçlendirmek ve cinsiyet eşitliğini sağlamak

Yoksulluğun azaltılması, yoksulluk kavramının azaltılmasını ve toplumları ya da bireyleri yoksulluk bağından uzaklaştırmaya çabasının bir ifadesidir.

Dünya Bankası kırsal kalkınmada, kiracılık ve tarıma dayalı hane halkı şeklindeki yoksullukları global düzeyde analiz etmektedir. Bu şekilde yoksulluğun azaltılması amacı ile kırsal noktalardaki çiftçiyi ve emeği canlandırabilecek genel bakışlar sunmaktadır (Dünya Bankası, 1975).

Kooperatifler dünyanın farklı noktalarında kadınların ekonomilere katılmalarını destekleyerek, bireysel olarak buldukları bölgelerde kendilerini kanıtlama olanaklarını artırarak toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya destek olmaktadır.

Tüketici kooperatiflerine baktığımızda üyelerinin çoğunluğunun kadınlar tarafından oluşturulduğu görülmektedir. Örnek olarak Japonya'da kadınlar üyeliğin %95'ini oluştururken kuruluşlarının yönetimsel yapısında bulunmaktadırlar (Suzuki, 2010).

Kadınlar işçi kooperatiflerindeki üyelik oranları yüksektir. İspanya İşçi Kooperatifleri Konfederasyonu'nda (CECOTA), üyelerinin %49'u kadınlar ve %39'u yönetici pozisyonundayken, bu oran işçi kooperatifi olmayan kuruluşlarda %6'dır (CICOPA, 2014).

Kaliteli eğitim ve yaşam boyu öğrenme sağlamak

Kooperatifler, eğitimi finansal anlamda destekleyecek araçlar temin ederek eğitime ve yaşam boyu öğrenme fırsatlarına ulaşmayı kolaylaştırırlar. Bu durum gerek gençlere gerekse de yetişkinlere kaliteli eğitim vermek için kendi okullarını kurmak ve ömür boyu öğrenme alanları şeklinde hizmet etmeye olanak sağlamaktır.

Yerel yönetimlerin eğitim altyapısını sağlayamadıkları durumda kooperatifler yerel eğitim alanları inşa etmek ve onları bu yolda desteklemekle olası eğitim boşluklarını doldurmaya çalışmalıdır. İngiltere'nin Manchester Kentinde kooperatif koleji, sosyal adaleti ahlaki değerleri koruyarak geliştiren kooperatif okulları kurmuşlardır.

Ömür boyu öğrenme, farklı kooperatifler tarafından beceri geliştirme ve bilgi edinme yoluyla üyelere ulaştırılır (ILO ve ICA, 2015).

Sağlıklı yaşamlar sağlamak

Kooperatifler, sağlık hizmetlerine erişim ile ilgili altyapı eksikliklerini tamamlayarak sağlıklı toplumlar inşa edilmesine destek olurlar.

Sağlık hizmetlerinin finansmanını sağlamanın yanı sıra HIV/AIDS gibi hastalıklarla yaşayan kişilere evde sağlık hizmetlerinin ulaştırılmasını sağlarlar (ILO ve ICA, 2015).

Uluslararası Sağlık Kooperatifi Birliği, global ölçekte sağlık kooperatiflerinin 100 milyondan fazla haneye hizmet götürüldüğünü tahmin etmektedir. Kanada'nın sekiz eyaletine yayılan bir milyondan fazla kişiye evde sağlık ve bakım hizmeti ulaştırılmasında Kanada çapında 100'den fazla sağlık kooperatifi bulunmaktadır. Kolombiya'da SaludCoop adındaki sağlık kooperatifi yine Kolombiya nüfusunun %25'ine hizmet sağlayan ülkenin en büyük 2. Kurumudur. Japonya'da 3 milyondan fazla kişi 125'ten fazla sağlık kooperatifi tarafından hizmet almaktadır (Mackay, 2007).

Gıda güvenliğini ve iyi beslenmeyi sağlamak

Kooperatifler, balıkçılara, ormancılara, hayvan yetiştiricilerine, küçük çiftçilere ve diğer küçük üreticilere ürettikleri gıdaların üretim sürecinde karşılaştıkları ya da karşılaşılabilecekleri çeşitli sorunları çözmelerine destek olarak gıda güvenliğine destek sağlar. En yaygın kooperatif türleri tarım-çiftçilik ve hayvancılık sektörleridir.

Kooperatifler bu sektörler çerçevesinde toplamda global Pazar payının tahmini olarak %32'sini elinde tutmaktadır (Bibby, 2014).

Ulusal ya da uluslararası pazarlardaki gıda fiyatlarının güncel değerlerine erişimle beraber uzaklık küçük tarım ve hayvancılık üreticilerinin karşılaştığı sorunların başında gelmektedir. Kırsal alanlar, ulaşım ve farklı altyapı eksiklikleri, değişken ve yüksek fiyatlı tohum, gübre maliyetlerini karşılamak amacı ile kredilere erişim gibi birçok zorluğu barındırmaktadır. Bu gibi durumlar potansiyel üreticinin gıda güvenliğini sağlamaktaki engellerden biridir. Tarım kooperatifleri çiftçilere ve küçük üreticilere bu gibi sorunlarla başa çıkmak için çeşitli çözümler önermektedir. Bunlar, grup satın alma ve pazarlama, krediye kitlesel erişim, depo makbuz sistemleri vb. yöntemlerdir. Küçük üreticilerin karar alma mekanizmalarını geliştirir ve üreticilerin endişelerinin ve çıkarlarını toplum, yönetimler ve kurumlar nezdinde dile getirmelerine yardımcı olurlar ve pazarlık güçlerini arttırlar. Tüketici kooperatifleri ise güvenli gıdaya erişimi bireysel erişime kıyasla çok daha kolay hale getirir (ILO ve ICA, 2015).

Örneğin, Kamerun'daki Societe des Eleveur de Vache Laitier de Foubot (COOVALAIF) üyeleri, ailelerin taze süt tüketimini arttırmasına destek olmuştur. Fasulye, mısır ve patates verimini arttırmak için inek gübresini pazarlama için her gün temin ettiğini yüzlerce litrelik sütün bu yönde katkısı olmuştur. Senelik hane geliri 2008'de 430 ABD doları iken 2021'de 3.000 ABD dolarına yükseldi. Bu ek gelir, kümes ve keçi yetiştiriciliğini geliştirmekte, çocukların eğitim giderlerini ödemek ve aile için acil durumlarda kullanmak için değerlendirilmiştir. Kaliteli gıdaya erişim payı yüzde 14'ten yüzde 76'ya yükselmiştir (Kaah, 2012).

Su ve sanitasyona evrensel erişimi sağlamak

Kooperatifler sanitasyon ve temiz suya ulaşımı daha kolay hale getirilmesi konusunda önemli rolde dirler. Gerek kamu gerekse de özel sektörün başarısızlıklarının telafisinde kooperatiflerin rolü giderek artmaktadır. Kooperatifler kent kır ayırımı yapmadan toplumun güvenli kanalizasyon ve temiz su hizmeti ihtiyacını sağlamak için çeşitli yöntemler sunmuştur. (ILO ve ICA, 2015) Bunun dışında su kooperatifleri ulaşım olmayan veya kısıtlı olan noktalara uzaktan hizmet sağlarlar. Hindistan'daki Olavanna kırsal yerleşik alanında 90'lı yılların başına kadar içme suyu kıtlığı bulunmaktaydı,

90'lı yılların başından başlayan hareket sonrasında 2012 yılına kadar 70'ten fazla içme suyu kooperatifi 14.000'den fazla haneye su erişimi sağladı (Sree, 2012).

Afrika Kıta'sında Etiyopya, Güney Afrika ve Gana'da su kooperatifleri, adil ticaret indirimleri ayrıcalıklarını kullanarak içme suyu kuyuları açtılar ve bakım işlemleri için bölge halkını organize ettiler.

Amerika'da kooperatifler, kırsal kesimde yaşayan nüfus ve banliyölerde yaşayan kitleler için en güvenilir, en uygun maliyetli ve sürdürülebilir su temini kuruluşlarıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nde yangından korunma, peyzaj sulama, atık su ve içme suyu hizmetlerini sağlamaya odaklanmış 3.300 kooperatif bulunmaktadır (University of Wisconsin Center for Cooperatives, 2013).

Güvenli ve sürdürülebilir enerji

Enerji kooperatiflerinin finansal beklentiler dışında odaklandığı konular, yüksek emisyon değerleri, düşük verimlilik sağlayan enerji kaynakları ve enerjiye erişim gibi konu başlıklarına odaklanmaktadır. Kooperatifler enerjinin üretilmesinden sonra kullanıcıya erişimini kolaylaştırmaktadırlar. Erişimi kolaylaşan enerjinin sürdürülebilirliği enerji kooperatiflerinin odaklandığı konulardan biridir. Tüm bunlarla birlikte son zamanlarda yaygınlaşan rüzgâr ve güneş enerjisi gibi yenilenebilir enerjilerin geliştirip yaygınlaştırılmasına öncülük etmektedirler (ILO ve ICA, 2015). Hem gelişmekte olan hem de gelişmiş birçok ülkede kooperatifler kırsal alanda yaşayan toplumlara elektrik ulaştırılmasına destek olmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde tüketici tarafından ödenmesi gereken bedelleri azaltmak adına kooperatifler enerjiyi toptan satış bedelleri ile satın alıp doğrudan tüketiciye sunarlar. Amerika'nın toplam tüketilen elektriğinin %10'unu sağlayan ve elektrik tüketicilerinin %12'sine hizmet götüren 864 dağıtım kooperatifi bulunmaktadır. Kırsal alanda yapılacak altyapı yatırımlarının pahalı gelmesi nedeni ile özel sektörün hizmet götürmediği bölgelere kooperatifler hizmet götürmektedir. Böylelikle kooperatifler 42 milyon kişiye uygun enerji hizmetinden faydalanabilmeleri için yardımcı olmaktadır. Bu nedenle ülkenin kara kütlelerinin %75'ini kapsayan elektrik dağıtım katlarının %42'sine kooperatifler aracılığı ile enerji götürülmektedir. Enerjiyi toptan fiyatlarına satın alacak sermaye havuzunu değerlendirmek için 66 üretim ve iletim kooperatifi kurulmuştur (University of Wisconsin Center for Cooperatives, 2013).

İstihdam, sürdürülebilir geçim kaynakları ve adil büyüme yaratmak

Kooperatifler gelir olanakları ve istihdam yaratmada önemli role sahiptir. Kooperatiflerin istihdam üzerine etkilerinden bahsetmek gerekirse;

- Doğrudan bireyleri istihdam ederler,
- Birlikteliğin ve bilgi aktarımının da gerçekleşmesi ile pazarlama olanaklarını iyileştirirler ve pazarlama fırsatlarını oluştururlar. Bu durum doğrudan istihdamı ve serbest mesleği teşvik eder.
- Esnaf ve tedarikçiler gibi doğrudan veya dolaylı ilişki halindeki kişiler ve kuruluşlarla ilişkili olması yayılma etkisi yaratır ve topluma sirayet eder (Develtere, Pollet, Wanyama ve ve diğerleri., 2009).

Tablo 7: Global Kooperatifler (Genel) ve İstihdam Verileri

	Kooperatif Sayısı	Kooperatif Üyeleri			Toplam Çalışan (A+B+C)
		Profesyonel Çalışanlar (A)	Çalışan Üyeler (B)	Üretici Üyeler	
Avrupa (37)	221.960	4.710.595	15.534.687	9.157.350	15.422.632
Afrika (35)	375.375	1.939.836	37.836	20.410.298	22.387.970
Asya (33)	2.156.219	7.426.760	8.573.775	219.247.186	235.247.721
Amerika (39)	181.378	1.896.257	982.285	3.237.493	6.116.035
Okyanusya	2.391	75.438	0	147.071	222.509
Genel Toplam	2.937.323	16.048.886	25.128.583	252.199.398	279.396.867

Kaynak: (Eum, 2017)

CICOPA’da yayınlanan 2017 verilerine baktığımızda, 5 kıtada yaklaşık 280 milyon kişi kooperatifler tarafından istihdam edilmektedir. Ayrıca yakın zamanda Birleşmiş Milletler Sosyal Kalkınma Araştırmaları Enstitüsü (UNRISD) tarafından yapılan araştırmaya göre özel işletmelerin demokratik kontrolün ortak mülkiyet kavramı ile yürüdüğü ayrıca kooperatif ilkelerine göre davrandığını ve örgütlendiğini gösteren dört adet vaka çalışması incelendiğini ve krizin yükünün bu şekilde atlattığı gözlemlenmiştir. Ayrıca istihdamı ve yapılanmasını yenilediği verilere yansımıştır (ILO ve ICA, 2015).

Doğal kaynak varlıklarını sürdürülebilir bir şekilde yönetmek

Dünyanın birçok noktasında kooperatifler, doğal kaynakların sürdürülebilirlik ilkesine korunmasına ve işlenmesine katkıda bulunurlar. Kooperatifler tüketici hakları ve gereksinimlerini tanımlayarak, doğal kaynakları yöneterek tükenmemesini sağlarlar. Ayrıca çevreci girişimcileri destekleyerek mevcut ekonomilerin iklim bilincine eğilmesine destek olurlar.

Endonezya’da bulunan tropik ormanlardan çıkan ahşaplar mobilya sanayisinde sıklıkla kullanılmaktadır. Değerli bir ürün haline gelmesi Endonezya’da kendi tekeli oluşturmuş durumdaydı. Ancak sert ağaçların sürdürülebilirlik çerçevesinde işlenmesini teşvik etmek için bölgenin “Orman Yönetim Konseyi” sertifikası olarak tekelleri aşmıştır ve daha fazla sürdürülebilir amaçla kullanılmasını desteklemiştir (Ranicki, 2013). Sürdürülebilir tarım kooperatifleri eylem alanlarını kaliteli bölgesel gıda yönetimi, su yönetimi, turizm ve organik tarımı dahil edecek şekilde çeşitlendirmektedir.

İtalya’da “sosyal kooperatifler”, kentsel atıkların toplanması ve taşınması, kentsel sanitasyon, atık önleme, atıkları yeniden kullanma, güneş panellerinin kurulumu ve yeşil alanların bakımı gibi birçok sürdürülebilir iş kalamında bizzat görev almaktadır. Örneğin Hollanda’da çevre düzenlemesi krizine ve yüksek teknolojili tarım ihtiyaçlarına çözüm üretmektedirler (Osti, 2012). Hollanda’da 125’ten fazla çevresel tarım kooperatifi bulunmaktadır. Bu kooperatifler, tarımsal nitelikli alanların ve peyzaj alanlarının parça parça kullanmak yerine bütün olarak işlenebilmek için Hollanda Koruma Kurumları ile arazi sahipleri topluluklarıyla çevresel hassasiyet içeren sözleşmeler yapmalarında aracı olmaktadır. Örneğin 1990’ların ilk çeyreğinde Fryslan Woodlands adlı bölgede çiftçiler, küçük üretici çiftçilerin, çiftliklerin küçültülmesi ve

üretim maliyetlerinin düşmesi nedeni ile süt hayvancılığı baskısı yüzünden geçimlerini sağlayamayacaklarından edişe etmekteydiler ve düzenlemelerle mücadele etmeleri gerekiyordu. Ancak çevre kooperatifleri çiftçilerin kendi kendilerini denetlemeleri ve çiftliklerinde çevresel kaygılar taşıyarak sürdürülebilir hedefler geliştirmeleri için aracı haline gelmiştir (Henk, Ploeg ve Douwe, 2001).

İyi yönetim ve etkili kurumları desteklemek

Kooperatiflerin öncelikli ilkelerinden birisi demokratik üye kontrolüdür. Kooperatiflerde bir üye bir oy anlamına gelmektedir. Bu durum kayıt dışı ekonominin çokça rastlandığı kırsal alanlarda üyelere, sosyal diyalog süreçlerinde her bir üyeyi kilit aktör haline getirmek için önemli ve meşru temsiliyet zemini sunmaktadır. Yönetişim, şeffaflık toplumun ihtiyaçlarına cevap verme kooperatiflerin amaçlarından diğerleridir. Etki ettikleri bölgelerde çok derin bağlantıları olan kooperatifler, toplumun en yoksul kesimlerinin dahi ekonomik gelişmeye katılımını sağlayarak bireyleri güçlendirebilir. Bunun dışında yerel kalkınma girişimlerini desteklemek amacıyla platform oluşturarak, insani şartlara yakışır iş ve fırsatları teşvik ederek toplulukları bir araya getirirler (Uluslararası Çalışma Örgütü- International Labour Office (ILO), 2003).

Etkin ve sorumlu yönetim, 2015 sonrasındaki periyotta, toplumun sosyoloji ve ekonomik olarak dönüşmesi, eşitsizliklerin ortadan kaldırılması için kendi başına bir amaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni kalkınma gündemi ile bireylerin kararlarının daha önemli olduğu ve bireylerin hayatlarını etkileyebilecek kararları verme gücüne sahip olduğu olanakları sunmaktadır (The World We Want, 2013).

İstikrarlı ve barışçıl toplumlara olanak sağlamak

Kooperatiflerin, ABD'deki 1929 büyük buhran, Birleşik Krallık 'ta 1940'larda yaşanan ekonomik kriz dönemi, 1960'ta Almanya'da tarımsal kriz, 1970'te Avrupa'da işsizlik krizi gibi ekonomik ve sosyal çöküntü dönemlerinde toplu bir tepki olarak problemlerin yaşandığı topraklarda çıktığı bilinmektedir. Fakat bu, kooperatiflerin yalnızca kriz dönemlerinde hedeflerine ulaşabildiği ya da üye sayısını hızlıca arttırabildiği anlamına gelmemektedir. Kooperatif kurumları, ihtiyaç duyulduğu zaman yeterli ve sağlam çözümleri yeniden ortaya koymak için belirli dönemlerde daha aktiftirler. Bu dönemler, daha sağlam ekonomik ve finansal sistemlerin kurulmasının aciliyet gösterdiği bu kriz dönemleridir (ILO ve ICA, 2015).

Ruanda Soykırımı 1994 yılında Afrika Kıtası'nda Ruanda Cumhuriyetinde gerçekleşmiştir. Sosyal çatışmalarının şiddetini azaltması ile sosyal sermayenin pozitif kaynakları olarak kooperatifler kaşımıza çıkmaktadır. Kooperatifler, üyelerin arasındaki bağı güçlendirerek toplumun geneline yaymaya katılım göstermiş ve ortaklık duygusunu içselleştirmişlerdir. Böylelikle soykırımın ardından Ruanda'da resmi makamlara yapılan şikayetlerin ve hak aramaların yapısal çözümleri ile uğraşmanın yanı sıra kooperatifler üyelerine duygusal destek sağlamışlardır (Sentama, 2009).

Ayrıca kadın kooperatifleri barış ve kalkınma konu başlıkları için aracı roller üstlenmiştir.

- Nepal'de 1996 yılında başlayan ve 10 yıl süren Maoist isyanı sürecinden doğan kadın kooperatifleri, kadınların hayatta kalmalarına, geçimlerini idare edebilmek için geçim seçeneklerini yönetmeye, kredi teminine ve yeteneklerini çeşitlendirmeye yardım etmiştir. 2006 yılı sonrası, çatışma dönemi akabinde kadın kooperatifleri siyasi süreçlere katılımı geliştirerek ve toplumsal bilinci arttırarak barışın ve adaletin temsilcileri haline gelmiştir (Douglas, 2005).

Küresel elverişli ortam yaratmak ve uzun vadeli finansmanı hızlandırmak

Son olarak kooperatifler, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ve bölgeler arasındaki uçurumu kapatarak küresel düzeyde elverişli bir ortam inşa etmenin altyapısını oluşturmaktadır. Bunu da kriz altındaki ülkelerin finansal durumlarını istikrara kavuşturarak global ölçekte finansal kırılmaların önüne geçmektedir (ILO ve ICA, 2015).

Kooperatifler piyasada artan borçtan kaldıraç yöntemiyle 2007'de hâlihazırda çökmüş olan küresel finans sisteminin istikrara geçmesinde önemli katkılarda bulunmuştur. Kooperatifler, özel şirketlere nazaran borçlarını yönetebilme becerileri nedeniyle bu istikrarsızlıkta görece iyi şekilde ayakta kaldılar. Bu durumun en önemli nedeni kooperatiflerin borçlarının üyeleri tarafından yönetilmesi ve sorgulanmasından dolayıdır. Hizmetlerini ya da ürünlerini sunduğu özel sektörün tabii olduğu iş modeli krizlere karşı kooperatifleri daha dirençli duruma getirmektedir. Çeşitli araştırmalar, kooperatiflerin demokratik katılım, yönetim ilkesinin ve ortak mülkiyet kavramının varlığı nedeni ile krizlerin atlatılmasında en büyük direnci oluşturma sebebi olduğunu göstermektedir (Bajo ve Roelant, 2013).

1.17.2. Kooperatiflerin Evrensel İlkeleri

1937 yılında Avusturya'nın Viyana kentinde gerçekleşen Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) kooperatifçiliğin 6 ilkesinin genel çerçevesi çizilmiştir. Bu toplantı kapsamında belirlenen ilkeler şu şekildedir;

- 1.Gönüllü ve Serbest Giriş İlkesi
- 2.Ortaklığın Demokratik Yönetimi İlkesi
- 3.Ortaklığın Ekonomik Katılımı İlkesi
- 4.Özerklik ve Bağımsızlık İlkesi
- 5.Eğitim, Öğretim ve Bilgilendirme İlkesi
- 6.Kooperatifler Arası İş birliği İlkesi

1995 Yılında İngiltere'nin Manchester Kentinde 31. Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) kongresinde "Toplumsal Sorumluluk" ilkesinin eklenmesi ve diğer altı ilkenin detayları formüle edilerek bugün hala kullandığımız şekline en yakın hale gelmiştir. Bugün kooperatifler bu yedi temel ilke nezdinde yapılmaktadır. Bu nedenle bu ilkelerin detaylı olarak anlaşılması kooperatifler ile ilgili bir değerlendirme yapılmasında önemli nirengi noktaları oluşturmaktadır (Ayanoğlu, 2014).

Gönüllü ve serbest giriş ilkesi

Üyeliğin sorumluluklarını kabul etmeye istekli kişilere ayırım gözetmeksizin gönüllü ve serbest üyelik kooperatifçiliğin temel ilkesidir ve kooperatifçiliğin başladığı 19. Yüzyılın ilk yarısından günümüze kadar bu şekilde gelmiştir. Gönüllü ve açık üyeliğin önemi küresel kooperatif hareketinin 1937'de Paris'teki anlaşmasında bunu 1. Kooperatif ilkesi olarak kabul etmesiyle dikkat çekmektedir. 1966 yılında Viyana'da 1995 yılında Manchester'da yapılan düzenlemelerle yeniden formüle edilip detaylandırılmıştır. Gönüllü ve serbest giriş ilkesi örgütlenme özgürlüğünün bir sonucu olarak gösterilebilir. Özgür örgütlenme hakkı, bir diğer deyişle ortak hedeflere ulaşmak için başkaları ile bir araya gelmek, birlik olmak, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde bulunan temel haklardan biridir. Üyelikle beraber gelen ayrıcalıklar ve hizmetlere sahip olmanın yanında üyeler, üyeliğin yükümlülüklerini de yerine getirmekle mükelleftirler (Kurimoto, 2017).

Kooperatiflerde son 30 yılda cinsiyet eşitliğini sağlamak için yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası çabalar sarf edildiyse de somut ilerleme yavaş gerçekleşmektedir. Örneğin

tüketici kooperatiflerinde kadınlar, ailelerindeki geleneksel rolleri nedeni ile üyelerin çoğunluğunu oluştursalar da kooperatiflerin yöneticileri genellikle erkektir. Üretici kooperatiflerinde çiftçilik işlerinin çoğunluğu kadınlar tarafından gerçekleştirilse de mülkiyet haklarının olmaması nedeni ile kadınlar üyelikten dışlanmaktadır. Kooperatifler kadınların bu eşitlikleri sağlamakla mükelleftirler (Kurimoto, 2017).

Ortaklığın demokratik yönetim ilkesi

Kooperatiflerin politikalarının belirlenmesine ve kararların alınmasına aktif olarak katılımda bulunan, üyeleri tarafından kontrol edilen demokratik kuruluşlardır. Seçilen temsilciler üyelere karşı sorumludurlar. Birincil kooperatiflerde üyelerin eşit oy hakları vardır (bir üye, bir oy) ve diğer seviyedeki kooperatifler de demokratik bir şekilde organize edilirler. Kooperatiflerde “demokrasi”, haklara ve bu haklara eşlik eden sorumluluklara ilişkin hususları içerir. Tüm bunların yanında kooperatiflerin hiç bitmeyen zor, ama toplumun sosyal yapısı için değerli temel görevlerin biri demokrasi ruhunu teşvik etmek anlamına gelir. Kooperatiflerin toplum için en büyük faydalarından biri de demokratik yönetim kavramını etki ettikleri bölgelere benimsetmektir (Draperi, 2017).

Ortaklığın ekonomik katılım ilkesi

Kooperatiflerin var olmasının öncelikli amacı paydaşlar tarafından yatırılan sermaye üzerinden spekülasyon bir gelir modeli oluşturmak değil, kuruluş amaçlarına göre üreticilerin ya da tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu 7 ilkedeki üçüncüsü üyelerin kooperatiflere nasıl olanağı sağladığını, sermayelerini arttırdığını veya sermaye ürettiğini ve artan sermayenin nasıl tahsis edildiğini açıklamaktadır. Bu üçüncü ilke 1995 yılında, İngiltere'nin Manchester şehrinde gerçekleşen Uluslararası Kooperatif Birliği (ICA) toplantısında en son yeniden formüle edilmiş ve üyeler tarafından onaylanmıştır (Bancel, 2017).

Üçüncü ilke kapsamında üyeler, üyesi oldukları kooperatiflerin sermayelerine adalet ilkesi çerçevesinde katkıda bulunurlar ve ilgili kurumları demokratiklik çerçevesinde kontrol ederler. Ortakların oluşturdukları sermayenin en azından bir kısmı kooperatifin kendi ortak mülküdür. Üyeler, kooperatif kurallarına göre belirlenmiş sermayeleri oranında belirli bir ücret alırlar. Üyeler kooperatifin öz sermayesi niteliğini taşıyan birikimi, en azından belirli bir oranını yine kooperatifin ve kooperatifçilik faaliyetlerinin geliştirilmesinde kullanırlar (ICA, 1995).

Özerklik ve bağımsızlık ilkesi

Kooperatifçiliğin 4. İlkesi 1995 yılında yeniden belirlendiğinde kooperatif girişimlerinin özel bir ilkesi olarak ilk kez tanıtıldı. (ICA, 1995) Kooperatifler üyeleri tarafından kontrol edilen ve genellikle üyeleri tarafından yönetilen, bağımsız ve iç yardım mekanizmasını oluşturan kuruluşlardır. Ulusal ve yerel yönetimler ya da farklı kuruluşlarla anlaşmalar yapsalar, dış kaynaklardan sermaye edinimi sağlasalar da kooperatifin özerkliğini sarsmayacak şekilde üyeleri tarafından kontrol edilirler. Kooperatiflerin dış paydaşları (kredi sağlayan veya bor veren kurumlar, tedarikçiler vb.) kooperatifler üzerinde etkili olmalarına karşın, kooperatiflerin önceliği ulusal ve uluslararası hükümetlerle olan ilişkilerdir bir başka deyişle yükümlülükleridir. Diğer odak noktaları bu önceliklerin ardından gelmektedir (Novkovic, 2017).

Ayrıca Birleşmiş Milletlerin hükümetler için rehber olması amacı ile hazırladığı bildiride, hükümetlerin kooperatifleri uygun olduğu yöntemlerle, yasal verileri düzenleyerek, kooperatif faaliyetlerini destekleyen hükümler oluşturması gerektiğinden bahsetmiştir. Ayrıca kooperatiflerin hedeflerine ulaşabilmeleri için uygun ortam sağlaması, onları desteklemesi, koruması ve geliştirmesi gerektiğinin altını çizmiştir (Birleşmiş Milletler, 2001).

Eğitim, öğretim ve bilgilendirme ilkesi

Kooperatifler, yöneticilerine, üyelerine, temsilcilerine ve çalışanlarına kuruluşun gelişimine aktif bir biçimde katkı sağlayabilmeleri için eğitim ve öğretim olanakları sağlarlar. Başta gençler olmak üzere toplumda etki sahibi bireyleri iş birliğinin faydaları ve etkisi üzerine bilgilendirirler. Kooperatif hareketinin eğitim öğretimle uzun zamandır süregelen seçkin bir ilişkisi vardır (Shaw ve Wilson, 2017). Pioneers'ın yıllık almanasında yayınlanan Rochdale Pioneer'ın orijinal davranış kuralları şunları gerektiriyordu: "Eğitime belirli bir oranda sermaye ayrılmalıdır." (Fairbairn, 1994). Eğitime bağlılık, ilk formüle edildiği günden beri kooperatif hareketinin temel ilkelerinden biri olmuştur.

Bireyler diğerleri ile iş birliği yaparak, kooperatiflerin büyümesini kolaylaştırmak için öğrendikleri becerileri diğer üyelerin kazanmasına da neden olurlar. Böylelikle hem kooperatif içindeki bu süreç hem de dışında toplum hakkında edindikleri kazanımlar kişisel gelişimin bir parçası haline gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında kooperatifler, kendileri ile ilişkili herkesin sürekli eğitimini ve gelişimini destekleyen kuruluşlardır.

Bu yöntem ile edinilen bilgi ve beceriler üyelerin hayatlarının diğer yönlerine aktarabilecekleri geniş faydaları da sağlamaktadır. Üyelerinin eğitiminin yanında kooperatifler yöneticileri ve çalışanları, gençleri ve toplumun büyük bir kesimini bilgilendirme ve eğitme işlevini de gerçekleştirmektedirler (Shaw ve Wilson, 2017).

ILO ve ICA'nın 2015 sonrası için Birleşmiş Milletler için hazırlamış olduğu raporda;

- Kooperatifler eğitimi finanse etmek için araçlar sağlayarak kaliteli ve yaşam boyu öğrenme fırsatlarına erişimi destekler,
- Eğitim görevlilerini ve okulları destekler,
- Hem gençlere hem de yetişkinlere kaliteli eğitim vermek için kendi okullarını kurmak, görevlerinin olduğunun altını çizmiştir.

Ayrıca yerel yönetimlerin eğitim altyapısını karşılayamadığı durumlarda, kooperatiflerin yerel okullar inşa etmek ve desteklemesi gerektiğinden bahsetmiştir. Gana ve Etiyopya'da adil sağlanana ticaretten alınan indirimler, çok amaçlı kooperatifler tarafından okulların tefrişatının sağlanması ve ilkokul altyapılarının oluşturulması gibi sosyal projelerde kooperatiflerin aktif rol aldığı bilinmektedir. Diğer seviyelerden ise kooperatifler, gençlerin finansal becerilerini arttırmak, tasarruf alışkanlıklarını teşvik etmek üyelerin çocuklarına okula ve yüksek öğrenime devam etmeleri için destekte bulunmak, eğitim yarışmalarını tertip ederek eğitim ekipmanları ve kırtasiye malzemeleri sağlamak ve kütüphaneleri korumak olduğunu belirtmiştir (ILO ve ICA, 2015).

Kooperatiflerle iş birliği içinde olma ilkesi

Kooperatifler arasında iş birliğine bağlılık diğer ticari kuruluşlardan ayıran en önemli ilkelerden birisidir. Çünkü tüm insanlık için daha iyi, daha sürdürülebilir ve adil bir gelecek oluşturma konusunda önemli bir konudur. Bu 6. İlke kooperatiflerin potansiyellerinin iki boyutunu göstermektedir. Birinci boyut mal ve hizmet ticareti yapan ekonomi odaklı kuruluşlar olmasıdır. İkincisi ise, iş yapma biçimleri nedeni ile diğer kooperatiflerle pozitif iletişimler kuran üyelerin sosyal varlıklarıdır. Üyeler yalnızca kendi kooperatiflerini kurmaya değil, genişleme potansiyeli olan kooperatif hareketine de destek olurlar. Azınlıkların kişisel zenginliklerine fırsat oluşturmak değil, çoğulcu ortamların zenginliklerini oluşturmada diğer kooperatiflerle iş birliği yaparlar. Kooperatif üyelerinin farklı kooperatifleri desteklemesi ile gerek üretim gerekse tüketim açısından üyeler daha cazip fırsatların oluşturulmasına destek

oldukları gibi toplumun farklı kesimleri için de iş olanaklarına vesile olmaktadır (Lippold Cheney, Davis ve Reser, 2017).

Ayrıca bu ilke çerçevesinde Çevre Şehircilik Bakanlığı'na göre, kooperatiflerin yardımlaşmak için birbirleri ile örgütlenebileceklerinden bahsedilmiştir. Türkiye Kooperatifler Birliği, ülkemizdeki kooperatifleri bir çatı altında toplamıştır. Bununla birlikte münferit kooperatifler benzer faaliyet alanlarına göre bir araya gelerek kooperatif birlikleri kurabilirler. Kooperatifler birlikleri vasıtası ile kooperatifler gerek üyelerine gerekse ulusal ve uluslararası çerçevede kooperatifçilik hareketinin gelişmesine katkıda bulunabileceklerinden bahsedilmiştir. Kooperatifler kuruluş ilkelerinin den biri olan iş birliği yöntemiyle ulusal çerçevede büyük sanayiciler, holdingler, aracılar ve tefecilerle; uluslararası seviyede ise global şirketlerle rekabet edebileceklerinin altı çizilmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, t.y.).

Toplumsal sorumluluk ilkesi

Bu ilke ilk olarak 1995 yılında Manchester'daki toplantıda diğer ilkelerin yeniden formüle edilme durumundan ayrı, yeni bir kooperatif ilkesi olarak kabul edilmiştir. 1995 yılından önce, 1966 ilkelerinde topluluklar için 6. İlkede şu ifadeler de vardı "Kooperatifler, üyelerine ve toplumlara en iyi seviyede hizmet götürmek için hem buldukları ülkelerde hem de yurtdışında birbirleri ile iş birliği yapmalıdır." şeklindedir. Ancak 1995 yılından sonra toplumsal sorumluluk ilkesi ayrı bir başlık altında ele alınmaya başlanmıştır (Cracogna, 2017).

ICA'nın 7. Prensip ile ilgili açıklaması: "Kooperatifler, üyeleri tarafından belirlenip onaylanan politikalar aracılığı ile topluluklarının sürdürülebilir kalkınması için çalışır" şeklindedir. (ICA, 1995) Buradan anlaşıldığı üzere kooperatifler hem demokratik olarak kontrol eden üyelerine hem de işini yürüttükleri topluluklara fayda sağlayan başarılı ve sürdürülebilir bir girişimin olanağını göstermektedir. Başarılı kooperatiflerin yerel toplulukların sürdürülebilir kalkınması üzerinde önemli etkisinin bulunduğu çok sayıda örnek bulunmaktadır (Cracogna, 2017).

Toplumsal sorumluluk ilkesi sadece özel sektördeki insan kaynakları hassasiyeti olarak değil, özel sektör dışında topluma ve çevreye karşı duyarlılık için de önemli olan bu ilke vesilesi ile, birey odaklı değil toplum odaklı hareket edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu ilke kooperatiflerin özgün oluşumlarının önemli katmanını oluştursa da özel sektör açısından yalın bir değerlendirme başlığı şeklindedir. Paylaşım

ve özveri odaklı kuruluşlar olan kooperatifler, sadece kendi kalkınması ve gelişimi değil toplumun da gelişim ve kalkınmasını hedefleri arasına alması gerektiği Ayanoglu tarafından vurgulanmaktadır (Ayanoglu, 2014).

1.18. Bölüm Sonu Değerlendirmesi

Benzer amaçlarla birliktelikler oluşturmayı planlayan kooperatifçilik hareketi farklı kurumlar tarafından çeşitli başlıklar altında hedef ve ilkeler şeklinde detaylandırılrsa da kooperatiflerin öncelikli amacı ve ilkesi, başkalarının hakkına tecavüz etmeden paydaşların veya üyelerin haklarını korumaktır. Bunu yaparken sürdürülebilir olmak amacı ile yönetim, iletişim ve pazarlama gibi konularda farklı başlıklar karşımıza çıkmaktadır. Kooperatiflerin öncelikli gayesi bir konu bağlamında gücü yetmeyenlerin ya da olası bir duruma karşı gücünün yetmeme ihtimaline karşı güçlerini bir araya getirerek temsiliyet olanağını, maddi spekülasyonlara karşı dayanımı, düşük bütçelerle makine-ekipman sahibi olmak vb. gibi birçok konuda paydaşlarına olanaklar sağlar.

Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) kooperatiflerin ilkeleri 1995 yılında Manchester’da yaptığı toplantıda kararlaştırmıştır. Bugün dünyanın birçok noktasında kooperatifler hakkında ilkeler ve değerler tartışılacak veya yayınlanacaksa ICA’nın belirlediği ilkeler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu ilkeler kooperatiflerin kapalı kuruluşlar olmaktan öte, açık ve aleni kuruluşlar olduğunu, ortaklığın demokratik bir şekilde yönetildiği ve seçimlerin üyeler tarafından üyeleri seçmek suretiyle gerçekleştiği belirtilmiştir. Ayrıca ortaklıklarda katılımı zorlaştırmanın aksine kolaylaştırarak katılımı teşvik etmeli, bağımsız bir kuruluş şeklinde özerkliğini korumalı, üyeleri ile olan ilişkiler sadece maddiyat değil aynı zamanda eğitim ve öğretimin de sunulması gerektiğinin altı çizilmiştir. Kooperatifler alelade şirketlerden öte toplumsal sorumluluğu her aşamada içselleştirmiş kuruluşlardır ve bu nosyonlara bağlı diğer kooperatifler ile iş birliği yaparak gerek aynı gerekse de farklı bölgelerdeki kooperatiflerin, dolayısıyla üyelerin kalkınmalarına destek olmalıdırlar şeklinde sıralanmıştır. Bu ilkeler doğrultusunda çalışan, işleyen ve/veya tüketen kooperatifler ICA bağlamında kooperatif ilkelerine bağlı kooperatifler olarak belirlenmiştir.

Birleşmiş Milletler (BM) 2013 yılında hazırladığı 2015-2030 hedefleri kapsamında kooperatifler için 12 hedef belirlemiştir. Bu hedefler kırsal kalkınmayı doğrudan etkileyecek nitelikte olup kooperatifler için de yön tayin edicidir. Hedefler insanlık ve kırsal alan için önemli sorunla üzerine inşa edilmiştir. Küresel ısınma ve gıda problemi

gibi son yıllarda gündeme gelen konuların çözümünde anahtar niteliği taşıma kapasitesine sahip kooperatifler için 2030 hedefleri önemlidir. Yoksulluğun sonlandırmak, gıda güvenliğini sağlamak, istihdam sağlamak, kadınların istihdama katılmasına destek olmak, sağlıklı yaşamlara olanak sağlamak gibi ve daha fazla konuya odaklanmışlardır.

DÜNYA'DA ve TÜRKİYE'DE SÜT KOOPERATİFİ ÖRNEKLERİ

İnsanoğlunun hayvanları evcilleştirmesiyle yaklaşık 4000 yıl önce süt üretimine başlamıştır. Tam olarak çıkış tarihi bilinmemekle birlikte peynirin ilk ortaya çıktığı tarih M.Ö. 8000 ile M.Ö. 9000 yılları arasında olduğu kabul edilmiştir. (Ulusal Süt Konseyi, 2022a) Tarımsal üretimde katma değer sağlayabilen ve yöreye özgü olmayan en önemli üretim kalemlerinden birisi süt ve süt ürünleri üreticiliğidir.

Sütten peynir, tereyağı, yoğurt gibi çeşitli ürünler elde edilebilir. Örneğin Gözügül araştırmasında 5 kilo süttten 1 kilo Kelle (Mihalıç) Peyniri elde edileceğini belirtmiştir. (Gözügül, 2010) Ulusal Süt Konseyi çiğ süt tavsiye edilen satış bedelini 8,5₺ olarak 12 Ekim 2022 tarihinde yayınlamıştır. (Ulusal Süt Konseyi, 2022b) Bu duruma göre 1 kg kelle peyniri için kullanılan sütün maliyeti 42,5tl iken piyasa koşullarında Kelle Peyniri kilosu 175₺ den satılmaktadır (Mihalicpeynircim.com, 2022). Kelle peynirinin satış fiyatı gereken sütün bedelinin 4 katından fazladır. Katma değeri yüksek olmasına karşı, özellikle küçük çiftçilerin bu üretim alanında etkin olma imkanları kısıtlıdır. Ayrıca çiğ sütün, korunması zor olduğu için çiftçilerin şirketler karşısında pazarlık gücünün zayıf olduğu bir üretim alanıdır. Bu nedenle çalışmada katma değer yaratma özelliği öne çıkan süt ve süt ürünleri alanında faaliyet gösteren kooperatifler ele alınmıştır.

Dünya'da çeşitli üretim alanlarında şirketlerin büyüklükleri karşılaştırırken listelere kooperatiflerin girdiği dikkat çekmektedir. Örneğin global markette süt ve süt ürünleri üreticilerini yaptıkları ciro bağlamında sıralayacak olursak ilk 20 kuruluşun 11 tanesinin kooperatif olduğu dikkat çekicidir.

Uluslararası örnek belirlenirken Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA)'nın yayınladığı ciro bakımından en büyük kooperatifler listesi incelenmiştir. 2015 yılı raporuna göre Fonterra en fazla ciro yapan süt kooperatifidir. (ICA ve Euricse, 2015)2016 yılına kadar her yıl en çok ciro yapan süt ve süt ürünleri kooperatifi olmuştur.

Türkiye'de Kooperatifler Birliği, Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) gibi bir liste yayınlamamaktadır. Bu nedenle kooperatifler büyüklüklerine göre sıralanamamaktadır. Üretimi kooperatif bünyesinde yapan ve ürünleri Türkiye'deki en büyük market zincirlerinin raflarında bulunan Tire Süt Kooperatifi Türkiye'de ulusal çapta satışı yapılan bir kooperatif olması nedeni ile ulusal ölçekteki örnek kooperatif olarak seçilmiştir.

İzmir Tarım İl Müdürlüğü, kooperatiflerden sorumlu bölümü ile yapılan görüşme sonucu, İzmir sınırları içerisinde süt ve süt ürünleri üreten kooperatif isimleri edinilmiştir. İlgili kurum tarafından İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi, Tire Süt Kooperatifi, Bademli Kooperatifi bilgilerini verilmiştir. Bu bağlamda doğrudan süt ve süt ürünleri üreten İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi'ne (isminde "süt" yazmamasına karşın süt ve süt ürünleri üretimi yapmaktadır.) karşılaştırmada yer verilmiştir.

Fonterra senelik olarak raporlar yayınlayarak faaliyetlerini paylaşmaktadır. Bu raporlar Yıllık İnceleme, İş Performansı Raporu, Sürdürülebilirlik Raporu, Kurumsal Yönetim ve Yasal Bilgiler, Mali Tablolar, Süt Fiyat Tablosu, Modern Ağır İş Bildirimi, Fonterra Hissedarlar Fonu Raporu'dur. Bu bağlamda Fonterra'nın senelik faaliyetleri, kararları ve değişiklikleri bilgilerine ilgili raporlar vasıtası ile ulaşılabilmektedir.

Tire Süt Kooperatifi ile ilgili olarak veri taraması, Tire Süt Kooperatifi hakkında yazılan kitap ve makaleler yardımıyla yapılmıştır. Ayrıca Tire Süt Kooperatifi ziyaret edilerek, Tire Süt Kooperatifi Üretimlerden Sorumlu Genel Müdür Yardımcısı ve Tire Süt Kooperatifi OSB Fabrikası Müdürü Fatih Karataş ile yapılan görüşmeler sonucunda bilgi edinilmiştir.

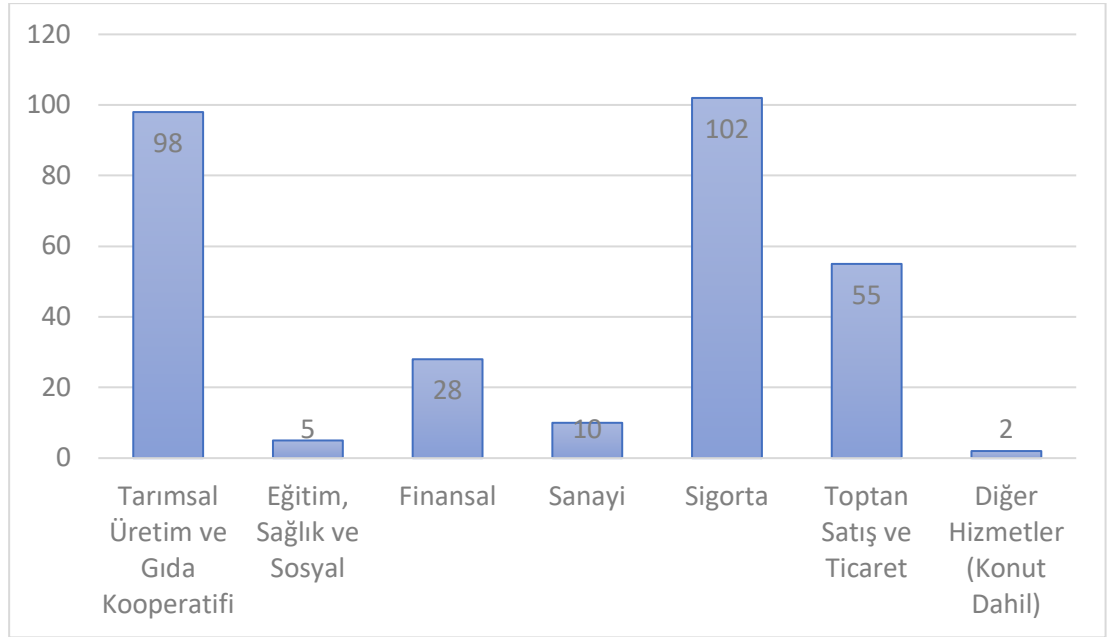
İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi hakkında yazılan bilimsel makale ve tez bulunmamaktadır. İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi'ne yapılan ziyarette,

Kooperatif Başkanı Süleyman Top, İğdeli Kooperatifi Üretim Müdürü Deniz Bozkurt ile görüşmeler sonucunda veriler elde edilmiştir.

1.19.Dünya’da Kooperatif Önekleri

Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) her sene hazırladığı raporda 300 kooperatif sıralaması yapmaktadır. 2021 yılında hazırlanan rapora göre cirolarına göre kooperatifler sıralandığında, sigortacılık faaliyetleri gösteren kooperatifler 102 (%34), tarım alanında faaliyet gösteren kooperatifler 98 (%32.7), toptan satış ve marketçilik alanında faaliyet gösteren kooperatifler 55 (%18.3), finansal alanda faaliyet gösteren kooperatifler 10 (%3.3), sağlık, eğitim ve sosyal işler alanında faaliyet gösteren kooperatifler 5 (%1.7) ve diğer alanlarda (konut dahil) faaliyet gösteren kooperatifler 2 (%0.7) olarak dağılmıştır (ICA ve EURISCE, 2021).

Tablo 8: En Büyük 300 Kooperatifin Dolar Bazlı Cirolarının Sektörel Dağılımları

Kaynak: (ICA and EURISCE, 2021)

Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA)’nın hazırladığı 300 kooperatif sıralamasında ilk 10 üretici kooperatif incelendiğinde Zen-Noh Tarım ve Hayvancılık alanında, Nonghyup (National Agricultural Cooperative Federation- NACF Ulusal Tarım Kooperatifleri Federasyonu) tarım alanında, CHS Inc. Tarım ve tarımsal ürünleri işleme alanında, Bay-Wa tarım, enerji ve inşaat gibi çoklu sektörlerde, Dairy Farmers of Amerika süt ve süt ürünleri alanında, Land O’Lakes tarımsal alanda, Hokuren tarım

alanında, Fonterra Süt ve Süt ürünleri alanında, FrieslandCampina süt ve süt ürünleri alanında, Arla Foods ise süt ve süt ürünleri alanında faaliyet göstermektedir.

300 kooperatif arasında Japonya Kooperatifler Birliği Zen-noh 5. Sıradadır. Üretim kooperatifleri arasında ise birinci sırada 55,13 Milyar \$ ciro ile Japonya Kooperatifler Birliği Zen-Noh bulunmaktadır.

Tablo 9: ICA 300 Sıralamasına Göre İlk 10 Üretici Kooperatifi

Kuruluş	Ülke	Tür	Ciro 2019 (Milyar \$)	Çalışan Sayısı 2019
1 Zen-Noh	Japonya	Tarımsal	55,13	7,987
2 Nonghyup (National Agricultural Cooperative Federation-NACF)	Güney Kore	Tarımsal	40,49	26,946
3 CHS Inc.	ABD	Tarımsal	31,90	10,703
4 Bay Wa	Almanya	Tarımsal	19,09	19,193
5 Dairy Farmers of America	ABD	Süt, Süt Ürünü	15,80	-
6 Land O'Lakes	ABD	Süt, Süt Ürünü	13,89	8
7 Hokuren	Japonya	Tarımsal	13,97	1,9
8 Fonterra Cooperative Group	Yeni Zellenda	Süt, Süt Ürünü	13,25	20,685
9 FrieslandCampina	Hollanda	Süt, Süt Ürünü	12,64	23,816
10 Arla Foods	Danimarka	Süt, Süt Ürünü	11,78	19,174

Kaynak: (ICA and EURISCE, 2021)

Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA)'nin 2021 raporuna göre 10 üretici kooperatifin 5'i süt ve süt ürünleri üzerine odaklanmıştır. Tarımsal ve hayvancılık üzerine üretim yapan ilk 10 kooperatifin toplam cirosu yaklaşık 228 milyar dolardır. Sadece tarımsal üretim yapan kooperatiflerin toplam senelik cirosu yaklaşık 160 milyar dolardır. Süt ve süt ürünleri üreten kooperatiflerin senelik cirosu yaklaşık 68 milyar dolardır. ICA 2021 raporuna göre ilk 10 üretici kooperatifin yaklaşık %30'unu süt ve süt ürünleri üreten kooperatifler oluşturmaktadır. Toplam 67,36 milyar dolarlık süt ve süt ürünleri üreticisi kooperatifin yıllık cirosunun yaklaşık %20'sini Fonterra oluşturmaktadır.

1.19.1. Fonterra süt kooperatifi

Görece kısa bir süre içerisinde Yeni Zelanda'da süt ürünleri sektörü, tek bir kooperatifin baskın bir şekilde ne çıktığı birtakım kooperatiflere bölünmüş durumdaydı. 1996 yılına gelindiğinde ise Yeni Zelanda'da faaliyet gösteren 14 mandıra kooperatifi vardı (Zwaneberg, 2001).

2000'li yılların başında Yeni Zelanda pazarında büyük bir kooperatif olan Fonterra ve iki küçük bölgesel temelli kooperatif (Tatua ve Westland) bulunmaktaydı. 2000 yılında ise Kiwi Cooperative Dairies (Kiwi Süt Kooperatifi-Kiwi) ve New Zealand Dairy Group (Yeni Zelanda Süt rnleri Grubu NZDG) Yeni Zelanda süt endüstrisine hâkim olmuşlardır ve piyasadaki en gl rakip konumuna gelmişlerdi. Fonteranın kurulmasına neden olan Kiwi ve NZDG arasındaki müzakereler uzun ve çekişmeli srmştr. şekil XXXX de de görüldüğü gibi bir süreç geçmiştir (Trechter ve diğerleri, 2003)

Şekil 2: Yeni Zelanda Fonterra Oluşum Süreci

1996	1997	1998	1999	2000	2001	
Kiwi Süt Ürünleri	Kiwi Süt Ürünleri	Kiwi Süt Ürünleri	Kiwi Süt Ürünleri	Kiwi Süt Ürünleri	Fonterra Kooperatifi	
Tui Süt						
Northland Kooepatifi	Northland Kooepatifi	Northland Kooepatifi	Northland Kooepatifi			
Kaikoura Süt	Kaikoura Süt	Kaikoura Süt	Kaikoura Süt			
Tasman Süt	Tasman Süt	Tasman Süt	Tasman Süt			
Marlborough Süt Ürünleri Ltd	Marlborough Süt Ürünleri Ltd	Marlborough Süt Ürünleri Ltd	Marlborough Süt Ürünleri Ltd			
Southland Kooperatifi	Southland Kooperatifi	South Island Kooperatifi	Yeni Zelanda Süt Ürünleri Grubu	Yeni Zelanda Süt Ürünleri Grubu		
Alpine Süt	Alpine Süt					
Bay Milk Products	Bay Milk Products	Yeni Zelanda Süt Ürünleri Grubu				
East Tamaki	East Tamaki					
Yeni Zelanda Süt Ürünleri Grubu	Yeni Zelanda Süt Ürünleri Grubu					
Tatua	Tatua	Tatua	Tatua	Tatua	Tatua	
Westland	Westland	Westland	Westland	Westland	Westland	

Kaynak: (Trechter ve diğerleri, 2003)

Fonterra'yı oluşturan birleşmelerin Yeni Zelanda süt endüstrisinin uluslararası pazarda rekabet etme yeteneğini geliştirmesi beklentisi bulunmaktaydı. Fonterra kurulmadan önce New Zealand Dairy Board (Yeni Zelanda Süt Ürünleri Kurulu), süt toplayan ve süt işleyen çeşitli kooperatifler için komisyoncu olarak hareket etmiştir. Fonterra, bünyesindeki üretim ve pazarlama fonksiyonlarını dahil ederek, birleşmenin tedarik zincirini daha da kolaylaştırması ve Yeni Zelanda süt endüstrisinin değişen tüketici taleplerine yanıt verme refleksinin artacağı beklentisi hakimdi (Trechter ve diğerleri, 2003).

Fonterra günümüzde Yeni Zelanda ekonomisinde çok önemli bir oyuncu haline gelmiştir. 2021 yılında 12,85 milyar dolar ciro sağlayarak (Fonterra, 2021) Yeni

Zelanda'nın 211,65 milyar dolarlık gayri safi milli hasılasının %6.07'sini oluşturarak ülke ekonomisinde önemli bir konum sahibidir (IMF, 2020).

Rabobank'ın yıllık Küresel Süt Ürünleri İlk 20'si olarak her sene hazırladığı raporda, dünyanın en değerli gıda sektörlerinden biri olan süt ve süt ürünleri pazarının endüstri liderler öne çıkmaktadır (Scheper, 2021). Bu listeye göre önde gelen şirketlerin içerisinde kooperatiflerin de varlığı dikkat çekmektedir.

Tablo 10: Küresel Süt Ürünleri İlk 20 Kuruluşu

	Firma Adı	Durumu	Ana Merkezi	Milyar \$
1	Lactalis	Şirket	Fransa	23,0
2	Nestle	Şirket	İsviçre	20,8
3	Dairy Farmes of America	Kooperatif	ABD	19,0
4	Danone	Şirket	Fransa	17,3
5	Yili	Şirket	Çin	13,8
6	Fonterra	Kooperatif	Yeni Zellanda	13,6
7	FrienslandCampina	Kooperatif	Hollanda	12,7
8	Arla Foods	Kooperatif	Danimarka/İsveç	12,1
9	Mengniu	Şirket	Çin	11,0
10	Saputo	Şirket	Kanada	10,7
11	Unilever	Şirket	Hollanda/Birleşik Krallık	6,6
12	DMK	Kooperatif	Almanya	6,4
13	Meiji	Kooperatif	Japonya	6,0
14	Savencia	Şirket	Fransa	5,9
15	Kraft Heinz	Şirket	ABD	5,6
16	Agropur	Kooperatif	Kanada	5,6
17	Sodiaal	Kooperatif	Fransa	5,5
18	Gujarat Co-operative Milk Marketing Federation	Kooperatif	Hindistan	5,3
19	Schreiber Food	Şirket	ABD	5,1

20	Müller	Şirket	Almanya	5,1
----	--------	--------	---------	-----

Kaynak: (Scheper, 2021)

Bugün Fonterra oluşturduğu çeşitli markaları dünyanın 130 ülkesine satmakta ve Yeni Zelanda'nın senelik ihracatının %25 tek başına yapmaktadır. Fonterra münferit olarak 130 ülkede satış yapsa dahi Avusturalya, Brezilya, Şili, Çin, Endonezya ve Malezya da yaygın bir ağ ve operasyon sistemi kurmuştur. Bu ülkelere yapılan operasyonla ilgili olarak ise;

- Avusturalya'nın senelik süt ihtiyacının %18'ini Fonterra tek başına karşılamaktadır ve Avustralya'da 6 adet süt ürünlerini işleme tesisi bulunmaktadır. Fonterra bünyesinde bulunan ve Avusturalya'da satılan önemli markalardan birkaçı ise; Western Star, Perfect Italiano, Mainland ve Bega'dır.
- Brezilya'nın 210 milyonluk nüfusunun 26 Milyar dolarlık süt pazarı olduğu bilinmektedir. Brezilya pazarında, süt çeşitleri, yoğurt ve peynir ağırlıktadır. Brezilya'nın başkenti Sao Palo'da New York'dan sonra dünyanın en büyük pizza marketi bulunmaktadır. Sao Paolo'da her pazar akşamı 6.000'den fazla pizzacıda 1,5 milyondan fazla pizza satılmaktadır. Bu durum ciddi mozarella ihtiyacını doğurmuştur. Brezilya pazarında Nestle ve Fonterra Dairy Partners Amerika (DPA – Amerika Süt Ürünleri Ortaklığı) bir girişim kurmuşlardır ve her sene bu ortaklık bünyesinde 3 milyar litre süt toplanmakta ve işlenmektedir. Böylece her Brezilyalı senede ortalama 166 litre süt tüketimi sağlamaktadır.
- Şili'de Fonterra 20 yıldan fazla bir süredir süt ürünleri ile ilgili olarak Soprole adında bir marka ile bulunmaktadır. Soprole Şili'de süt ürünler ile ilgili market lideri konumundadır ve ülkede Coca Cola'dan sonra en çok bilinen markadır. Soprole markasının 2008 yılında yaptıkları alımla %99,4'lük hissesini elinde bulunmaktadır. Böylelikle global ağına önemli bir aktörü daha dahil eden Fonterra Şili'nin taze süt kaynağı olarak gelişmesine de destek olmuştur. Şu an Soprole Şili'nin en büyük ve en çok bilinen süt ve süt ürünleri markasıdır. 2022 yılında günde 6 milyon paket çeşitli Soprole ürünü tüketilmektedir. Ayrıca Soprole'nin 33.000 çeşitli içerik sağlayıcısı ve yemek sağlayıcı servis müşterisi bulunmaktadır.
- Çin'de Fonterra en önemli süt ve süt ürünleri sağlayıcılarından biri konumundadır. Önümüzdeki 10 sene içerisinde Çin'in süt talebinin iki katına çıkacağı ön görülmektedir. Fonterra 900 çalışanı ile Çin'in süt ve süt ürünleri

piyahasında aktif durumdadır. Fonterra'nın Çin'de Dünyanın en büyük şirketlerinden bazıları da dahil olmak üzere 100'den fazla içerik müşterisi ve satış yeri bulunmaktadır.

- Fonterra 36 yıldan fazla bir süredir Endonezya'ya süt ve süt ürünleri sağlamaktadır. Endonezya'nın büyük ve giderek zenginleşen nüfusu, yüksek kalitede süt ürünleri konusunda giderek artan bir talebe sahip. Bu talebin sadece beşte birini sağlayabilen yerel sağlayıcıların azlığı nedeni ile Fonterra için önemli bir pazar haline gelmiştir. Fonterra Endonezya pazarında Anchor Food Rprofessionals adındaki markası ile 7.000'den fazla profesyonel mutfakta tüketilmektedir. Cikarang'da bulunan üretim tesisinde 2017 yılında Anlene, Annum ve Anchor Boneeto markalarından 38,5 milyon paket üretilmiş ve 2017 yılında Endonezya'da 821 milyon bardak Fonterra sütü tüketilmiştir.
- Malezya'da Fonterra 1975 yılında operasyonlara başlamıştır. Malezya pazarında aktif olan markaları; Anlene, Annum ve Fernleaf günlük tüketilen ve bilinen markalar arasındadır. Malezya pazarından 20.000'den fazla perakende mağazasında ürünlerini satmakta olduğu bilinmektedir. Malezya'da her gün 2,2 milyon bardaktan fazla Fonterra sütü tüketilmektedir (URL, t.y.).

Global markette satılan ve Fonterra bünyesinden çıkan markalar şu şekildedir; (URL, t.y.)

- Anchor Dairy Products
- De Winkel
- Fresh'n Fruity
- Kapiti
- Mainland
- Mammoth
- Perfect Iealiano
- Piako
- Primo
- Symbio

Fonterra Kooperatifi ICA tarafından belirlenen altı kooperatif ilkeleri açısından incelendiğinde;

1.19.1.1. Gönüllü ve serbest giriş ilkesi ve ortaklığın ekonomik katılımı ilkesi bağlamında Fonterra

Fonterra'ya giriş her ne kadar serbestse de üye olmak için belirli süt üretimi oranlarını yakalamak ve piyasa değeri üzerinden hisse sahibi olmak gibi şartları taşıması gerekmektedir. Bu kararın uygulanmaya devam etmesi ya da değiştirilmesi Fonterra üyeleri tarafından belirlenmektedir.

Fonterra bünyesinde bulunan çiftçi hissedarların, hisse standardını karşılamak için gereken sayıda hisseye sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle tedarik, bir çiftliğin üç mevsimlik tedarik ortalamasına dayanmaktadır. Yeni çiftlikler için tedarik durumu tahmini üretime dayalıdır. Tedarikçiler, özel durumlar (çiftlik sistemlerinde yapılabilecek bir değişiklik gibi) gösterebilirlerse, bir sezon boyunca beklenen üretim seviyelerini ayarlamak için Fonterra'ya başvurabilmektedir.

Hissedarlık gereksinimleri bir sezonun ilk günü (1 Haziran) olan ölçüm tarihinde belirlenmektedir. Ölçüm tarihini takip eden altı aydan az olmayan (yani 1 Atalık'tan daha erken olmayan) bir tarih olan Uyum Tarihinde test edilir. Uyum tarihi itibarıyla Hisse Standart'ına uymayan bir hissedar, kendi adına olan hisseleri Yönetim Kurulu tarafından seçilen bağımsız bir vekil tarafından satın alınır/satılır.

Fonterra hissedarları ve tedarik başvuruları Fonterra tarafından kabul edilen yeni paydaşlar, yılın herhangi bir zamanında hisse satın alabilmektedirler. Hisseler, Fonterra Hissedarlar Pazarı kullanılarak veya özel olarak piyasa dışı bir işlemle (örnek olarak bir çiftlik satışının parçası olarak) diğer çiftçi hissedarlarından mevcut piyasa fiyatından satın alınabilmektedir. Üreticiden süt toplanması için 1.000 hisse ilgili kişi adına tescil olmalıdır. (Fonterra, 2022a)

1.19.1.2. Ortaklığın demokratik yönetimi ilkesi bağlamında Fonterra

Geleneksel kooperatiflerde her üye bir oy şeklinde ilerlemektedir, yeni nesil kooperatiflerde her üye hissesi oranında oya sahiptir. Her sezon (31 Mayıs ile bir sonraki senenin 31 Mayıs arasında kalan süre) toplanan süt miktarı üzerinden hisseler ve oy oranları belirlenmektedir. Minimum hisse oranı, hisse standartının üçte biri oranında olmalıdır. Asgari hisse için 3.000 kilo süt tedarik edilmek gerekmektedir. Paydaş çiftçilerin sahip olabilecekleri maksimum oy oranı iste standart hisse oranının dört katıdır. Böylece üyeler alt ve üst sınırları belirlenmekle birlikte ürettikleri ürün kadar oy oranına ve hisseye sahiptirler. (Fonterra Co-Operative Group Limited, 2021)

Oylamalar döneminde üyeler Yıllık Toplantı'da (Genel Kurulda) ele alınacak konularda çevrimiçi veya uzaktan posta yolu ile seçimlerde oy kullanabilmektedirler. İhtiyaç duyulan belgeler online olarak kooperatifin web sitesinden temin edilerek doldurulup gönderilmektedir. Bu seçim süreci bağımsız bir kurum olan electionz.com Limited tarafından idare edilmektedir. Sınırlı bir bölgeden çok ülkenin geneline yayılan Fonterra, seçim süreçlerini kısıtlı bir süre içerisinde yapmıyor olması ve bağımsız kurumlar tarafından destek alıyor olması temsiliyet için yapılan çabayı da göstermektedir. (Fonterra Co-Operative Group Limited, 2021)

1.19.1.3. Özerklik ve bağımsızlık ilkesi bağlamında Fonterra

Fonterra Kooperatifi'nin kırsal kalkınmaya etkisini incelerken OECD'nin kırsal kalkınma kriterleri üzerinden incelenmektedir. Bu kriterler;

1.19.1.4. Yönetişim bağlamında Fonterra

Fonterra kooperatifin başarısında yönetişimin oynadığı kritik rolün farkındadır. Fonterra'nın Yönetim kurulu, Kooperatif Konseyi, Yönetimi, en kapsamlı kurumsal yönetim, temsil ve liderlik standardını elde etmek için uluslararası ağa sahip olan Fonterra'nın benzersiz özelliklerini ve gereksinimlerini yansıtacak şekilde yönetişim sistemleri geliştirilmiştir. Tüm bu başlıklar değişen koşullara uyum sağlamak için düzenli olarak gözden geçirilip güncellenmektedir.

Fonterra, yönetişim ilkesini teşvik etmek için aşağıdaki hususlara odaklanmaktadır;

- Hissedarların çıkarları
- Şeffaflık
- Hissedarların ve diğer paydaşların Fonterra'nın (kurumun ve yönetimin) performansını değerlendirmek için ihtiyaç duydukları bilgileri sağlamak
- Fonterra'nın iş hedeflerini ve bu durumu sağlamak için yasal gerekliliklerini sağlamak
- Yönetim kademesi ve denetleme kurulunun rolleri ve işlevleri arasında bir denge sağlamak,
- Stratejik öneme sahip paydaşlarla iletişim sağlamak. (Fonterra Kooperatif Grup Limited, 2022)

Fonterra her çeyrek ve her sene yayınladığı finansal, genel, toplantılar ve süt fiyatları ile ilgili yayınladığı raporlar ile tüm paydaş ve üyelerin ulaşabileceği veriler üretmektedir.

Fonterra profesyoneller tarafından yönetilen bir kooperatiftir. Üyeler önemli kararlar alma aşamasında resmi toplantılar nezdinde kararlar alıp profesyonel yöneticilerin bu kararları tatbik etmesini sağlamaktadır. Ayrıca Fonterra Yönetim Ekibi, CEO Miles Hurrell tarafından yönetilmektedir ve günlük iş operasyonlarından sorumlu olduğu belirtilmiştir. (URL- 3, 2022)

Fonterra Hissedarlar Piyasası Listeleme Kuralları, Fonterra'nın en az iki bağımsız yöneticiye sahip olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu kurallar kapsamında bağımsız direktör olabilmek kişinin, Fonterra'nın veya iştiraklerinin bir "çalışanı" veya "diskalifiye edici bir ilişkisi" olmamalıdır. (Fonterra Kooperatif Grup Limited, 2022)

Fonterra Kooperatifi'nde oylamada her üye bir oy şeklinde değildir. Sezon 31 Mayıs'tan bir sonraki 31 Mayıs tarihine kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Her 1.000 kiloluk süt için tek hisse/oy sahibi olunabilmektedir ve Fonterra bu orana Hisse Standart'ı adını vermektedir. Asgari oy için %33 Hisse Standartı kuralı geçerlidir. Asgari hisse için 3.000 kilo süt tedarik edilmelidir ancak bu şekilde üretici ortak, bir oya sahip olmaktadır. Maksimum hisse oranı ise Standart Hisse oranının 4 katıdır. Böylece bir üye/üretici maksimum 4 oy sahibi olmaktadır. Fonterra'ya göre, tüm çiftçi hissedarları, çiftlik kariyerleri boyunca hissedarlıklarını artırma ve azaltma konusunda daha fazla esnekliğe sahip olabileceklerini düşünmektedir.(Fonterra Co-Operative Group Limited, 2021)

Oylamada paydaşlar Yıllık Toplantı'da (Genel Kurul) ele alınacak konularda çevrimiçi veya posta yoluyla oy kullanabilmektedirler. İlgili belgeler online belge olarak kooperatifin web sitesinden temin edilip doldurularak electionz.com Limited'e gönderilmesi gerekmektedir. İlgili kurul tarafından tüm çevrimiçi ve posta oylarını almaya ve saymaya yetkilendirilmiştir. Böylece oy toplanması ve sayımları belirli bir gün içerisindeki kısıtlı bir süre için değil daha geniş bir dönem içerisinde toplanmaktadır. (Fonterra Co-Operative Group Limited, 2021)

1.19.1.5. Çoklu sektör bağlamında Fonterra

Süt ve süt ürünleri çok geniş bir yelpazede incelenebilir. 140 farklı ülkede, yoğurt, peynir, tere yağ, profesyonel mutfaklar için gıda tedariki gibi çeşitli ürünleri sunan

Fonterra bununla birlikte çeşitli kahve markaları ile yapmış olduğu iş birlikleri ile sütlü kahve üretimi sağlamaktadır. (Fonterra, 2022b) Ayrıca Fonterra üyelerinin üretim ve günlük hayatta kullanabilmeleri için akaryakıt firmaları ile anlaşma yapmıştır. Fonterra kartı ile Z, Mobil, Caltex, BP ve Waitomo gibi firmalar Yeni Zelanda'da üreticileri desteklemektedir. (Fonterra Farm Source, 2022a)

Fonterra doğrudan farklı sektörlerde bulunmak yerine çeşitli sektörleri ve üreticileri desteklemektedir. Bu amaçla üyelerin özel indirimlerden faydalanması için bir kart sistemi bulunmaktadır. Bu kart ile indirim ve fayda sağlayabilecekleri sektörler; Tarımsal ekipmanlar, hayvansal gıdalar, otomotiv, yapı malzemeleri, kasaplar, kafeler, temizlik, konfeksiyon, beton malzemeleri, dekorasyon, elektrik, mühendislik, fotoğrafçılık, bitki satışları, kuaför, güvenlik, kırtasiye, taşımacılık, mücevher, otel, spor merkezleri ve birçok konu başlığı bulunmaktadır. (Fonterra Farm Source, 2022b)

Fonterra bir üretim kooperatifidir ve üretim alanında ihtiyaç duyulan ekipman ve sarf malzemelerinin satışı için Fonterra Farm Source'un 68 farklı noktada satış yeri ve bir web sitesi bulunmaktadır. Bu satış yerleri ve web sitesi içerisinde, hayvansal sağlığı ekipmanları, hayvan yemi, süt ve süt hijyeni ile ilgili ekipmanlar, buzağılama, hayvan ekipmanları, donanım, su ve sulama ekipmanları, giyim, zirai kimyasallar, mera ve kırma ekipmanları ve gübre gibi hayvansal üretim için ihtiyaç duyulan birçok ekipman üretici üyelerin satışına sunulmaktadır. (Fonterra Farm Source, 2022c)

1.19.1.6. Altyapı bağlamında Fonterra

Fonterra eğitim alanında ise; yerel toplulukların ihtiyaçları doğrultusunda uzun süreli destek olarak okul içi beslenmeye destek olmaktadır. 2020 yılında Fonterra'nın bu hizmetler için kurduğu KickStart Kahvaltı programı doğrultusunda haftada 180.000'den fazla kahvaltı hizmeti vererek 1.300'ün üzerinde okula ulaşmıştır. (Fonterra Sürdürülebilirlik Departmanı, 2021)

1.19.1.7. Kır Kent Bağlantısı bağlamında Fonterra

Fonterra incelenirken doğrudan kır-kent bağlamında incelemek yerine kırın global markete açılması bağlamında incelemek gerekmektedir. Çünkü Fonterra 11 ülkede 51 farklı noktada üretim operasyonu gerçekleştirmektedir. (Fonterra, 2022c) 130'dan fazla ülkede ürünleri satılan Fonterra, Yeni Zelanda Aucland'da genel merkezi bulunmaktadır. Dünya'nın birçok noktasında ofisleri ve merkezleri bulunan

Fonterra'nın kent ile olan ilişki verilerine ulaşamamıştır. Fonterra doğrudan kent ve kıırı bir bibine bağlamaktadır ve özellikle ürünlerin yerel pazara ve global pazara ulaşması bağlamında kenti kullanmaktadır.

1.19.1.8. Kapsayıcılık ve toplumsal cinsiyet dengesi bağlamında Fonterra

2020 yılında Fonterra bünyesinde Çeşitlilik ve Kapsayıcılık (Diversity and Inclusion) bölümü kurulmuştur ve bu bölüme bir başkan atanmıştır. Bu bağlamda Küresel Çeşitlilik ve Kapsayıcılık ağı başlatılmıştır. Fonterra'nın bu bölüm kapsamında önceliklerinden biri daha fazla kadın oranını yakalamak ve işe alınan deneyimli kadın sayısını arttırmak olmuştur. 2020 yılında üst seviye liderlik rollerinde kadın temsili %32,4 oranını kaydetmiştir. Bu oran 2019 yılında %28,6, 2020 yılında %29,1 seviyesindedir. Fonterra'nın 2022 yılı hedefinde ise %35,8 gibi oran bulunmaktadır. Fonterra, liderlik ekiplerinde daha fazla cinsiyet çeşitliliği elde etmek gibi önceliğe sahiptir. (Fonterra, 2021)

1.19.1.9. Demografik yapı bağlamında Fonterra

Fonterra global çapta hizmet eden ve çeşitli ortakların bulunduğu bir kooperatiftir. 2021 verilerine göre;

Tablo 11: Fonterra Kooperatifi Küresel Çalışan Sayısı Dağılımı

Yeni Zelanda	11,881
Avusturalya	1,427
Çin	753
Brezilya	1,306
Şili	1,570
Diğer Asya Ülkeleri	1,914
Diğer Dünya Ülkeleri	503
Toplam	19,354

Kaynak: (Fonterra Sürdürülebilirlik Departmanı, 2021)

Fonterra Kooperatifi sadece Yeni Zelanda değil, dünyanın birçok ülkesinde çalışanları bulunmaktadır. 2021 verilerine göre dünya genelinde 19,354 çalışanı bulunmaktadır.

Tablo 12: Fonterra Kooperatifi Yaş Dağılımı

	Yaş	2021 Yüzdeleri
Tüm Çalışanlar	<30	13%
	30-50	56%
	>50	28%
	Bilinmeyen	3%
Fonterra İdari Yönetim Ekibi	<30	0%
	30-50	25%
	>50	75%
	Bilinmeyen	0%
Fonterra Yönetim Kurulu	<30	0%
	30-50	9%
	>50	91%
	Bilinmeyen	0%

Kaynak: (Fonterra Sürdürülebilirlik Departmanı, 2021)

2021 yılı verilerine göre Fonterra tüm çalışanları 3 farklı kategori olan 30 yaş altı, 30-50 yaş arası, 50 yaş üstü kategorilerinde ele alınmıştır. 30 yaş altı çalışanların oranının %13 olduğu görülmektedir. 50 yaş üstü çalışanların oranının ise %28 olduğu dikkat çekicidir. Bu bağlamda genç çalışanların sayısının az olduğu ve çalışanların çoğunun (%56) 30-50 yaşları arasında olduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda farklı yaş gruplarını kapsadığı görülmekle birlikte yaş oranlarının eşit dağıldığı söylenememektedir.

1.19.1.10. Sürdürülebilirlik bağlamında Fonterra

Fonterra yapmış olduğu planlamalarda tedarik zincirindeki her noktada çevre üzerindeki etkisini azaltmak için çalışmaktadır. Üretim faaliyetlerinde kullanılan enerji kaynaklı salınan sera gazı, rapor edilen sera gazı emisyonunun %9'unu oluşturmaktadır. Üretim operasyonu için üyelerine ilettikleri yaklaşım “daha az

kullanın ve daha az emisyon yapın” şeklindedir. 2003 yılındaki temel verilere göre 2020 yılında %20’lik bir azalma hedeflerine ulaşmıştır. (Fonterra, 2021) Ancak hala üretilen sera gazının %91’lik kısmı tedarik zincirinden kaynaklı bir nedendir ve bunun üzerine gidilmesi gerekmektedir.

Fonterra’nın bugün hala 9 tesisinde kömür enerjisi kullanılmaktadır. 2037 yılına kadar bu tesislerin yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişi hedeflenmektedir. 2021 yılında Te Awamutu tesisinin kömür yakıt tüketiminden odun peletine geçişi tüketilen kömür miktarını önemli ölçüde azaltmıştır. Fonterra her sene hazırladığı raporlarında 2022 yılında Stirling adındaki tesisin de termal enerjinin %100’ünün yenilenebilir termal enerji kullanılacak ilk tesisi olacağını duyurmuştur.

2021 yılında yayınlanan Fonterra Sürdürülebilirlik Raporu’na göre; Fonterra Kooperatifi, 2030 yılına kadar üretim tesislerinde su kullanımını %30 oranında azaltmayı hedeflemektedir. Ayrıca 2030 yılı hedeflerinde 400 milyon dolardan fazla bir kaynak ile gereği dışında harcanan su miktarını azaltmayı hedeflemektedirler.

Bununla birlikte Fonterra faaliyet gösterdiği noktalarda sürdürülebilir su havzaları elde etmek için, su yollarını ve biyolojik çeşitliliği korumaya ve yenilemeye yardımcı olmak için farklı kurumlarla da çalışmaktadır. Çiftçileri ve yerel toplulukları dahil ederek toplumsal çevre değerleri hedeflerine ulaşmaya çalışmaktadır. Bu hedefi, 2013 yılında kurulan Yeni Zelanda Koruma Departmanı ile “Yaşayan Su (Living Water)” projesine başlanmıştır. Bu bağlamda, çiftçiler, bilim adamları, konseyler ve yerel topluluklarla birlikte 35.000 hektarlık bir alanda beş havzada çalışmaktadır. 2021 yılına kadar 36 farklı araç ve çözüm denemesi başlatmıştır, bunlardan dokuzu ölçeklenmiş ve hala çalışmaktadır. (Fonterra Sürdürülebilirlik Departmanı, 2021)

Çiftçilik ve üretimin etkilerini azaltarak, başkaları ile ortaklaşa çalışarak toprakla birlikte suyun sağlığını aynı zamanda bio çeşitliliği iyileştirme kooperatifin hedefleri arasındadır (Fonterra, 2021). Ancak Roxborough’un 2020 yılında yaptığı çalışmada Fonterra kapsamında yetiştirilen hayvanlardan çıkan gübre miktarının arttığı kaydedilmiştir. Gerek hayvan sayısındaki artış gerekse de gübrelerin sızıntı yolu ile su yollarına etkisi artış göstermektedir. Aynı zamanda Fonterra’nın kuruluşundan bu yana sulamanın büyük ölçüde arttığı ve süt hayvancılığının diğer tüm tarım endüstrilerinin toplamından daha fazla sulanan araziye sahip olduğu sonucu

çıkarılmıştır (Roxborough, 2020). Bu durumda Fonterra kapsamında tüketilen su miktarı ve gübre sızıntıları ile ilgili bir şerh düşmek gerekmektedir.

1.20.Türkiye’de Süt Kooperatifi Örnekleri

Bu bölümde ulusal ölçekte süt kooperatifçiliği yapan, birçok ulusal ölçekte market raflarında ürünleri bulunan Tire Süt Kooperatifi incelenecektir. Ayrıca bölgesel ölçekte, il ve çevre iller ölçeğinde ürün tedarik ağı olan İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi incelenecektir.

1.20.1. Tire Süt Kooperatifi

Tire, İzmir İl merkezine 80 km uzaklıkta ve yaklaşık 800 kilometrekarelik bir alan oluşturmaktadır. Tire’nin istihdam ve gelire yönelik hâkim sektör tarımdır. Ayrıca tarımın yanında, tarıma endeksli sanayi ve ticaret sektörlerinde de istihdam ve cirolar sağlanmaktadır. Doğal kaynaklar ve bitki örtüsü bakımında zengin bir bölgede bulunan Tire taşıdığı alüvyonlar ile verimli Küçük Menderes Havzası’nın merkezinde yer almaktadır. Tire coğrafyası; fındık, çay ve muz haricindeki kültür bitkilerinin tamamı yetiştirilebilecek potansiyeli barındırmaktadır. 2000’li yıllara gelinceye kadar genellikle tütün ve pamuk üreticiliği yapılan Tire ilinde geçen zaman içerisinde süt hayvancılığı dikkat çekmektedir. 2018 yılı itibari ile adını kooperatife de veren Tire İlçe’sinde günlük 600 tonluk üretim seviyesine gelmiştir (Tire Süt Kooperatifi, 2018).

1980’li yılların sonları 90’lı yılların başında ülkemizde kurulan ve faaliyet gösteren konut kooperatifleri çoğunlukla hedefleneni başaramadan faaliyetlerine son vermiştir. Bu durum toplumun genelinde kooperatiflere ön yargı geliştirmiştir. Bununla beraber Yıldırım’a göre Tire Süt Kooperatifi paydaşlarının bulunduğu ve öncelikli hizmet götürdüğü İzmir İlinde üreticiler ve bölge halkı tarafından güvenilir bir kurum olarak bilinmektedir. Bu durumun nedeni ise çalışma ilkeleri ve ürünlerinin kalite güvenliğinin doğru sağlanmış olmasından dolayıdır. Tire süt kooperatifi hizmet akışı açısından bakıldığında; yerel yönetimden kooperatife, kooperatiften küçük üreticiye, küçük üreticiden tüketiciye doğru uzanan bir iş birliği ve karşılıklı güven teması bulunmaktadır. Ayrıca bu işleyiş alternatif kamusallığın da zeminini oluşturmakta olduğu düşünülmektedir (Yıldırım, 2017).

Kooperatifin sağladığı olanaklar çeşitlidir. Bu olanaklar; tarla tesviyesi, silaj yapımı, mazot tedariki, kaba yem tedariki, drone ile ilaçlama, paketleme, tohum tedariki, mısır ekimi, girdi, ot biçme alet ve ekipman temini, sigortacılık hizmeti (Kaza), ayran, pastörize süt, yoğurt, peynir, tereyağı vb.dir. Süt ve et gruplarında geniş bir üretim yelpazesine sahip olan Tire Süt Kooperatifi bünyesinde üretilen ürünler; organik, pastörize, poşet süt çeşitleri, organik, kaymaklı, tava, süzme yoğurt çeşitleri, organik kaşar, kaşar, lor, çeçil, tulum peynir çeşitleriyle beraber, pastörize, organik, sade yağ ve tereyağı çeşitler bulunmaktadır. Ayrıca sade, çikolatalı, karadutlu ve incir-cevizli dondurma seçenekleri bulunmaktadır. Böylece Tire Süt kooperatifi sadece üreticilere veya yerel yönetimlere süt sağlamakla kalmayıp üretilen süte katma değer katılan ürünleri müşterilerine sunmaktadır. Böylece kooperatif üyeleri katma değer sağlayan ürünlerden daha fazla gelir elde edebilmektedir. Süt besiciliğinin yanı sıra et ürünleri de sunan Tire Süt Kooperatifi, şiş köfte, döner, kavurma, sucuk çeşitleri, pastırma, sosis, tütsülenmiş kuru et gibi et ürünlerini işleyip katma değer sağlamaktadır (URL-4).

Tire Süt Kooperatifi'nin öncelikli amacı tarım ve hayvancılık üretimi yapan ortakların birliğini sağlamaktır. Bunu yaparken piyasa ve fiyatlar konusunda ortakların çıkarına müdahalelerde bulunarak üretimin organizasyonel boyutunu, satış ve pazarlama süreçlerini düzenlemeyi hedeflemektedir. Tire Süt Kooperatifi'nin gerçekleştirdiği bu üretimde çok sayıda küçük ve orta işletme, kooperatif bünyesinde kalarak tüccarların ve kendi menfaatini ön plana koyan şirketlerin spekülasyonundan azade bir şekilde yer alabilmektedir (Yıldırım, 2020).

2001 yılında Tire Süt Kooperatifi bünyesinde 11 adet çalışan istihdam edilmekteydi. Bu sayı 2018 yılında 380 (Kocagöz, 2018), bugün ise 480 kişiye ulaşmış durumdadır. (Tire Süt Kooperatifi, 2022). Geçen 21 senelik süre içerisinde Tire Süt Kooperatifi doğrudan sağladığı istihdam oranını yaklaşık 44 katına çıkarmıştır. Dolaylı olarak istihdama sağladığı desteğin bunun çok daha üstünde olduğu düşünülmektedir.

Bu bağlamda incelendiğinde Tire Süt Kooperatifi Başkanı Kocagöz'ün de belirttiği üzere; Tire Süt Kooperatifi'nin ortağı olmak oldukça kolaylaştırılmış durumdadır.

Bununla birlikte Kocagöz; "Tire Süt Kooperatifi'nin 2018 yılında 2000'in üzerinde ortağı bulunduğunu belirtmektedir." (Kocagöz, 2018) 2022 yılında kooperatiften

edinilen verilere göre ortak sayısının 2000 olduğu belirtilmiştir. Giriş koşulları bağlamında olabildiğince kolaylık sağlayan Tire Süt Kooperatifi'nin, istihdam oranında yaklaşık 44 kat artış olmasına rağmen ortak sayısında bu artışın görülmemesi ve hatta azalış göstermesi dikkat çekmektedir.

ICA (International Cooperative Alliance – Uluslararası Kooperatif Birliği) kooperatiflerin ilkeleri açısından Tire Süt Kooperatifi incelenmesi için gerekli bilgiler, 10 Ekim 2022 tarihinde Tire Süt Kooperatifi Üretimlerden Sorum Genel Müdür Yardımcısı ve Tire Süt Kooperatifi OSB Fabrikası Müdürü Fatih Karataş ile yapılan mülakat sonucu elde edilmiştir.

1.20.1.1. Gönüllü ve serbest giriş ilkesi, ortaklığın ekonomik katılım ilkesi bağlamında Tire Süt Kooperatifi

2018 yılında Tire Süt Kooperatifi Başkanı Umut Kocagöz ile yapılan söyleşide Kocagöz; “2018 yılında kooperatifin bir ortağı olmak isterseniz, normal şartlar altında kooperatifimizin 30 bin lira giriş sermaye istemesi gerekmektedir. Ancak biz 200 lira alıyoruz. Aksi halde üç-beş ineği olan kooperatife sığınma talebinde olan küçük üreticiye kapıyı kapatmış oluruz. “şeklinde belirtmiştir.

2022 yılında Tire Süt Kooperatifi'nden elde edilen verilere göre Tire Süt Kooperatifi'ne ortak olmak için gerekli olan;

- Tire'de çiftçi olmak
- Sağımlı ineğinin bulunması
- 200 ₺ giriş aidatı
- Yönetim kurulu onayı şeklinde belirtilmektedir (Tire Süt Kooperatifi, 2022).

Karataş'a göre gıda güvenliği kavramına engel olmayacak şekilde, Tire'de ikamet eden, Tire bölgesinde üretim yapan kişiler üye olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Tire bölgesinde süt üretimi yapan kişilerin çoğunluğu Tire Süt Kooperatifi üyesidir. Kurulduğu günden bu yana 3. Kuşak üreticileri barındıran Tire Süt Kooperatifi, Kooperatifi kalkındırması için çabalayacak kişileri üye olarak kabul etmektedir. İflas, sağlık ve ölüm gibi nedenlerden kooperatiften ayrılan kişilerin dışındaki kişiler kooperatiften ayrıldığı takdirde tekrardan üye olarak kabul edilmemektedir. Kooperatifin sağladığı indirimlerden faydalanarak başka firmalara ürün tedariki yapan

kişiler için ve gıda güvenliğine uymayan üyeler, üyelikten menedilmektedir (Karataş, 2022) .

1.20.1.2. Ortaklığın demokratik yönetimi ilkesi bağlamında Tire Süt Kooperatifi

Karataş'a göre üyeler kooperatif adına karar almak ve yönetsel süreçlerde aktif rol oynamaktadır. 20 yıldır görev yapan Tire Süt Kooperatifi yönetimini değiştirerek yeni bir yönetimi seçmişlerdir. Üyeler, piyasanın değişen koşullarına daha çevik kararlar alabilmek için yetkilendirdiği yönetim vasıtası ile kararlara müdahale etmektedir. Yıllık olarak yayınlanan Yönetim Gözden Geçirme Raporları yayınlanmaktadır ve genel kurullarda açıklanmaktadır. Üyeler dilediği zaman bu raporlara ulaşabilmektedir.

Üyeler üretim miktarlarından, üyelik yaşlarından veya yönetsel seviyelerinden bağımsız şekilde karar alma süreçlerinde bir üye bir oy şeklinde karar mekanizmasına etkide bulunmaktadır. 200 büyükbaş hayvanı olan üretici ile 2 büyükbaş hayvanı olan üretici eş oya sahiptir. Yönetim üyeler tarafından ve üyeler içerisinde seçilmektedir ancak yönetim mesleki yeterliliklerine göre yönetsel süreçlerde profesyonellere yetkiler vererek, sütü üreticiden aldıktan sonra son kullanıcıya ulaşana kadar profesyoneller tarafından yürütülmektedir. Ayrıca fabrikalar, süt toplama tesisleri gibi toplam 9 tesisin yönetimi profesyoneller tarafından idare edilmektedir (Karataş, 2022).

1.20.1.3. Özerklik ve bağımsızlık ilkesi bağlamında Tire Süt Kooperatifi

Tire Süt kooperatifi kurulduğu günden bugüne birçok kurum ve kuruluş ile iş birliği yapmaktadır. Üretim ve pazarlama kısmında hiçbir kurum ve kuruluşun etkisi bulunmamaktadır. Genel kurul ile yetkilerini güçlendiren yönetim, değişen piyasa koşullarına daha çevik karşılık verebilmektedir. Rutin yapılan inceleme ve süt tedarik süreçlerinde, üretici üyelerden aldıkları geri dönüş ve talepler doğrultusunda kooperatifin işleyişine yön vermektedir (Karataş, 2022).

1.20.1.4. Eğitim, öğretim ve bilgilendirme ilkesi bağlamında Tire Süt Kooperatifi

Tire Süt Kooperatifi özellikle fabrikalar ve üretim tesislerinde çalışan kişileri seçerken üye çocuklarından seçmeye gayret göstermektedir. Geçen yıllarda Tire Süt Kooperatifi

Akademisi oluşturarak, genç çiftçilere ve genç çiftçi adaylarına eğitim olması açısından sektöre etkisi bulunan; Tire Tarım İlçe Müdürlüğü'nden, yazarlardan, Tire Süt Kooperatifinden ve üniversitelerden öğretim görevlilerini davet ederek 7 haftalık bir eğitim sağlanmıştır. Bunun dışından teknik olarak yapılan kontroller sırasında üreticilere verilen rutin eğitimler devam etmektedir (Karataş, 2022).

Tire bölgesi süt üretimi açısından önemli bir bölge olması nedeni ile Ege Üniversitesi Tire Kutsan Meslek Yüksekokulu kurulmuştur. Yüksekokul kapsamında Bilgisayar Programcılığı ve Muhasebe gibi dalların yanında Gıda Teknolojisi sabah ve ikinci öğretim olarak programlar bulunmaktadır. Süt üretimini destekleyecek ve süt üretiminde faaliyet göstererek tecrübe sağlayarak sektöre uygun profesyoneller yetiştirilmesine destek sağlanmaktadır (Ege Üniversitesi, 2022).

1.20.1.5. Kooperatifler arası iş birliği ilkesi bağlamında Tire Süt Kooperatifi

HayKoop (Türkiye Hayvancılık Kooperatifleri Merkez Birliği) üyesi olan Tire Süt Kooperatifi, diğer kardeş kooperatiflere tecrübelerini aktararak üretim modellerini kendi bünyelerine entegre etmelerine destek olmaktadır. Sivas, Eskişehir, Mersin, Balıkesir ve Tekirdağ'dan gelen süt kooperatifleri personelleri için eğitimler sağlayarak entegrasyon çalışması yapılmıştır. İhtiyaç duyulması halinde Tire Süt Kooperatifi teknik ekipleri de çeşitli kooperatifleri ziyaret ederek süreçlerin iyileştirilmesi için destek olmaktadır. Ayrıca çeşitli kooperatiflere destek olmak adına İzmir'deki satış yeri olarak kullanılan Çiftçim Market (İzmir İl Tarım Müdürlüğü içerisinde) İzmir sınırları içerisindeki tüm kooperatiflerin ürünlerine yer vermektedir. Bununla birlikte ihtiyaç halinde Tire'deki Kamyon Kooperatifi'nden taşımacılık desteği sağlanmaktadır (Karataş, 2022).

Yukarıdaki seçim kriterlerini sağlayan Tire Süt Kooperatifi'nin Birleşmiş Milletler 2030 hedeflerini de kapsayan OECD'nin 2016 yılında yayınlanan Kırsal Kalkınma Kriterleri kapsamında ne derece kapsadığı incelenmiştir. Karataş ile yapılan mülakatta bu kriterlere göre;

1.20.1.6. Yönetişim Bağlamında Tire Süt Kooperatifi

2018 yılındaki Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilere göre Tire Nüfusu 83.829 kişidir. Tire Süt Kooperatifi üyesi 2.000 kişidir. Tire nüfusunun yaklaşık %2,4'ünü

kapsayan bu sayı yaklaşık 4 kişilik aile bireyleri de dahil edildiğinde yaklaşık nüfusun %10'nu oluşturmaktadır. Bu bağlamda incelendiğinde Tire Süt Kooperatifi'nin seçimi Tire'nin geleceğini değiştirmekte etkilidir. Üyeler seçim sürecine doğrudan katılım göstererek Tire Süt Kooperatifi'nin geleceğini şekillendirmektedir. Üyeler seçimlere demokratik olarak aktif katılım göstererek 20 yıllık yönetimi değiştirmiştir (Karataş, 2022).

1.20.1.7. Çoklu sektör Bağlamında Tire Süt Kooperatifi

Tire Süt Kooperatifi bünyesinde süt ve süt ürünlerinin dışında et üretimi de yapılmaktadır. Erkek hayvanlar sucuk, döner ve köfte yapılarak piyasada yer almaktadır. Üyeler tarafından üretilen zeytin, incir ve ceviz gibi ürünlerin dönemsel olarak paketlenerek satışı yapılmaktadır. Böylece piyasadaki spekülasyon fiyat dalgalanmalarından üyelerin etkilenmesinin önüne geçilmektedir. Ayrıca üyelerin kendi tarlalarına yem ve mısır ekimi ile ilgili destekler sunulmaktadır. Arazinin tesviyesi, ekim, tarla sürülmesi, işlenmesi gibi konularda üyelere maliyetinden destek sunulmaktadır. Kendi bünyesinde bir adet benzinlik bulunan Tire Süt Kooperatifi üyelerine indirimli olarak benzin sunmaktadır ve ay içerisindeki fiyat dalgalanmalarından üyelerin olumsuz etkilenmelerinin önüne geçmektedir. Süt ile ilgili mekanik cihazların bakımı ve bazılarının üretilmesi ile ilgili mekanik iş gücü Tire'de giderilmektedir ve bu süreç Tire Süt Kooperatifi tarafından desteklenmektedir (Karataş, 2022).

1.20.1.8. Altyapı Bağlamında Tire Süt Kooperatifi

Tire Süt Kooperatifi geçmişte üyelerin yem üretimi yapmasına destek olmak için sulama boruları tedarik etmiştir. Tire bölgesinde Organize Sanayi Bölgesi oluşturulmasının en büyük nedeninin Tire Süt Kooperatifi olduğu belirten Karataş, Tire'de birkaç tarım ürününden başka işlenebilecek bir üretim olmadığını altını çizmektedir. Tire Süt Kooperatifi'nin yanı sıra Tire Organize Sanayi Bölgesi'nde sekiz civarında süt işletmesini olduğunu belirtmiştir. Karataş'a göre burada bulunmalarının en büyük nedeninin Tire Süt Kooperatifi'nin süt toplama tesislerinin olduğunu belirtmektedir. Bu gibi faaliyetlerin olması nedeni ile Ege Üniversitesi Gıda Meslek Yüksek Okulu kampüs açtığını belirten Karataş, öğrencilerin sabah fabrikalarda uygulamalı eğitim aldığını akşamları okulda akademik eğitimlerine devam ettiğini vurgulamıştır (Karataş, 2022).

1.20.1.9. Kır Kent Bağlantısı Bağlamında Tire Süt Kooperatifi:

İstanbul'a haftada 2 tır ürün gönderen Tire Süt Kooperatifi, Ankara, İzmir ve Antalya'ya da ürünler göndermektedir. İzmir Büyükşehir Belediyesi ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne düzenli sevkiyatlar yapan Tire Süt Kooperatifi'nin Tire'de 4 adet marketi bulunmaktadır. İzmir'de 1 satış ofisi bulunmaktadır. Ayrıca hemen hemen tüm ulusal marketlerin raflarında ürünleri satılmaktadır. (Karataş, 2022)

1.20.1.10.Kapsayıcılık ve Toplumsal Cinsiyet Dengesi Bağlamında Tire Süt Kooperatifi

Demografik yapı nedeni ile üyeliklerin kâğıt üzerinde erkekler üzerine olsa da Tire Süt Kooperatifi'nde üretimleri kadınlar üzerinden ilerletildiğinin altını çizmektedir. Üyelikler kişi temelli olmadığını aile olarak üye olunduğu da dikkat çekilmesi ayrı bir detaydır. Ayrıca Karataş; her 50 çalışanlarından 1'inin engelli olarak istihdam edildiğini eklemektedir (Karataş, 2022).

1.20.1.11.Demografik Yapı Bağlamında Tire Süt Kooperatifi

Uzun süredir faaliyet gösteren Tire Süt Kooperatifi, üyelikler aile eksenli olduğu için üye bir dedenin üretim sürecine çocuk ya da torunların devam ettiğini belirtmektedir. Net sayısal bir veri elde etmenin zor olacağını belirten Karataş, üyelerin birer aile işletmesi şeklinde ilerlediğini vurgulamaktadır. Ayrıca Tire Süt Kooperatifi'nin 18 yaşında üyelerinin yanı sıra 85 yaşında üyesi de bulunmaktadır. Karataş, dedelerinin ve babalarının üretim alışkanlıklarını devralan genç bireylerin 3. Kuşak üreticilere devrolduğu bilgisini vermektedir (Karataş, 2022).

1.20.1.12.Sürdürülebilirlik Bağlamında Tire Süt Kooperatifi

Tire Organize Sanayi Bölgesi'nde karbon ayak izi olan bir işletme olduğunu belirten Karataş, su kaynaklarını olabildiğince sağlıklı kullanmaya çalışan Tire Süt Kooperatifi'nin fabrikasında güneş panellerinin bulunduğunu işletmeye yazın 130\$ kışın yaklaşık 80\$ günlük işletmeye kar sağladığını ve böylece fosil yakıt tüketimini azalttığını belirtmektedir (Karataş, 2022).

1.20.2. İğdeli Süt Kooperatifi

İğdeli İzmir'in Kiraz İlçesi'ndeki 52 köyden bir tanesidir (URL-5, 2022). 1987 yılında İğdeli köyü Muhtarı öncülüğünde Süt Kooperatifi kurmak için dönemin Kiraz Kaymakamı Aslan Kütükçü ile çalışmalara başlamıştır. Mülki amirliğin de kuruluş aşamasında bulunmasından dolayı sadece İğdeli Köyü ile sınırlı kalmak yerine çevre köyleri de bu kalkınma kooperatifine katılmıştır. Kurulduğu zaman 21 köy'ü kapsayan İğdeli Süt Kooperatifi, dönemin kaymakamı Aslan Kütükçü yardımıyla 21 köyde ayrı eğitimler ile potansiyel üyeler olan civar köy sakinlerinin olumsuz algıları değiştirmeye çalışılmıştır. Kuruluş eğitimleri ardından 21 köyün muhtarından 15 köyün muhtar ve bir bölge sakini üye olmuştur. Bununla birlikte kaymakam da on yedinci üye olmuş ve kooperatif resmi olarak kurulmuştur. Kurucu muhtarlardan birisi olan Bahçearası Eski Muhtarı Hüseyin İlgen, bu girişimin parçalarından biri olma istemesinin en büyük nedenlerinden birinin "bir köy kooperatif kurmuş zengin olmuş" haberinin olduğunu belirtmektedir. 1987 yılında kurulan kooperatif 2001 yılına kadar sürekli zarar etmiştir. Genel kurullarda sürekli zarar açıklandığını ve bu durumun üyeler tarafından huzursuzlukla takip edildiğini belirten İlgen, 2001 yılına 310.000.000 Türk lirası (Dönemin dolar kuru ile 300.000\$) zararla girildiğini belirtmiştir. Kuruluş aşamasında on beş köy muhtarı ve bir kaymakamdan farklı olarak ilk köy sakini üye olan Süleyman Top kooperatife 2001 yılında başkan seçilmiştir.

İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi üyeleri adına açılan süt hesabından market, akaryakıt ve nalburiye harcamalarını yapabilmektedir. Ayrıca sosyal etkinlikler (düğün sünnet gibi) harcamaları da süt hesabından ödemek mümkündür. Bugün günde 170 ton süt işleme kapasitesine sahip olan İğdeli Kooperatifi'nin 4 adet süt toplama merkezi bulunmaktadır (İğdeli Süt Kooperatifi, 2022).

1.20.2.1. Gönüllü ve Serbest Giriş İlkesi, Ortaklığın Ekonomik Katılım İlkesi Bağlamında İğdeli Süt Kooperatifi

İğdeli Kooperatifine ilçe sınırları içerisinde ikamet eden ve kooperatifin çalışma alanlarında faaliyet gösteren herkes dilediği gibi katılım göstermektedir. Katılım için gıda güvenliği ilkesi bağlamında katkı maddeler ve ilaç gibi etken maddelerin kullanılmayacağı taahhütünün yanı sıra katılım bedeli olarak 500₺ talep edilmektedir (Bozkurt, 2022).

1.20.2.2. Ortaklığın Demokratik Yönetimi İlkesi Bağlamında İğdeli Süt Kooperatifi

İğdeli Süt Kooperatifi seçimleri 4 yılda bir olmaktadır. Tüm üyelere açık şekilde yapılan seçimler kapalı oy sistemi ve açık sayım ile gerçekleştirilmektedir. 21 yıldır aynı başkan yöneticilik yapmaktadır. Bozkurt'un ifadesiyle üyeler kendilerini yöneteceklerine inandıkları kişileri yönetici olarak seçmekte ve profesyonel kişiler tarafından da işleyiş sürdürülmektedir (Bozkurt, 2022).

1.20.2.3. Özerklik ve Bağımsızlık İlkesi Bağlamında İğdeli Süt Kooperatifi

İğdeli Kooperatifi genel kurullarında alınan kararlar dışında bir karar alınmamaktadır. Piyasanın değişen koşullarına hızlı cevap verebilmek adına yönetim inisiyatif kullanarak hızlı kararlar alabilmektedir. Bu durumlarda alınan kararlar genel kurulda tüm üyelere ibra edilmektedir ve resmi sonuca bağlanmaktadır. Ayrıca genel kurulda alınan kararların dışına çıkılmamaya gayret gösterildiğini belirten Bozkurt, hali hazırda kooperatif yönetimine üyeler tarafından satış ve pazarlama adına geniş yetkilerin verildiğini belirtmektedir (Bozkurt, 2022).

1.20.2.4. Eğitim, Öğretim ve Bilgilendirme İlkesi Bağlamında İğdeli Süt Kooperatifi

İğdeli Kooperatifi Üretim Müdürü Deniz Bozkurt, üniversitelerden destek alınarak, gerek hayvan bakımı, süt sağımı, dam ıslahı gibi konularda gerekse de tarım sigortaları ile ilgili konusunda yetkili kişiler tarafından eğitimler sağlandığını belirtmektedir. 19 Eylül Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Kiraz ilçesinde faaliyet göstermektedir. Bunun nedeninin Kiraz ilçesinde yıllardır hayvancılık üretiminin olduğunu belirten Bozkurt, Veterinerlik fakültesinden eğitim ile ilgili destek alındığı gibi, veterinerlik öğrencilerinin İğdeli Kooperatifinde de eğitim alabildiklerini belirtmektedir (Bozkurt, 2022).

1.20.2.5. Kooperatifler Arası İş Birliği İlkesi Bağlamında İğdeli Süt Kooperatifi

Bozkurt ile yapılan mülakatta, Türkiye'nin çeşitli noktalarından İğdeli Kooperatifi'ne tecrübe edinmek ve üretim modelini incelemek için teknik gezi düzenlenmektedir. Gereli, Tire ve Bademli Kooperatifleri ile ürün alışverişi ile ayrıca piyasa koşullarındaki değişken fiyatlarla ilgili iş birliği yapılarak, minimum zarar ile

atlatmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Torqu Kooperatifi'nden ihtiyaç duyulduğunda Panplas sulama boruları (yem ekiminde kullanmak için) tedarik edilmekte olduğunun altını çizmektedir. Ayrıca İzmir'deki satış ofislerinde Torqu marka ürünlerin satışına olanak sağlamakta olduklarını belirten Bozkurt, Berta'nın (Bergama Tarımsal Kalkınma Kooperatifi) zeytinyağlarını, İzmir Arı Birliği'nin ballarını İzmir'de bulunan satış ofislerinde satışlarına destek olduklarını belirtmektedir. Ayrıca Gödence Tarımsal Kalkınma Kooperatifi, satış ofisinde İğdeli Kooperatifi ürünlerini sattıklarını böylece kendi ürünlerinin satışı ile ilgili de bir kooperatiften destek aldıklarını açıklamıştır. Ayrıca İğdeli Kooperatifi, ülke çapındaki Bornova Doğal Yaşam Ürünleri Kooperatifi, Buca Tüketim Kooperatifi ve İstanbul'daki bazı tüketim kooperatiflerine ürün tedarik desteği sunarak tüketim kooperatiflerine destek olmaktadır (Bozkurt, 2022).

Yukarıdaki seçim kriterlerini sağlayan İğdeli Kooperatifi'nin Birleşmiş Milletler 2030 hedeflerini de kapsayan OECD'nin 2016 yılında yayınlanan Kırsal Kalkınma Kriterleri kapsamında ne derece kapsadığı incelenmiştir. Deniz Bozkurt ile yapılan mülakatta bu kriterlere göre;

1.20.2.6. Yönetişim Bağlamında İğdeli Süt Kooperatifi

Kooperatif üyeleri tarafından yönetilmektedir. Yönetimin yanı sıra İğdeli Kooperatifi, mesleğinde uzman profesyoneller tarafından işletilmektedir. Doğrudan yönetim, dolaylı olarak üyeler süreçlere müdahale etmektedir. Üyeler tüm süreçleri denetleyip sorgulama hakkına sahiptirler. Kaynağı belli olmayan kişi veya kişiler tarafından geçmişte İğdeli Kooperatif'i ilgili Bakanlığa şikâyet edilmiştir ancak kooperatif ilkelerine sadık olduklarını belirten Bozkurt, bu denetleme sürecini sağlıklı bir şekilde atlattıklarını belirtmektedir (Bozkurt, 2022).

1.20.2.7. Çoklu Sektör Bağlamında İğdeli Süt Kooperatifi

Süt ve süt ürünleri üretimi yapan İğdeli Kooperatifi, soğuk zincir nakliye ve geleneksel nakliye yöntemlerini kullanmaktadır. Bu bağlamda Bozkurt gerek kooperatif bünyesinde gerekse de dışarıdan profesyonel destek alındığını belirtmektedir. İğdeli Kooperatifi, yem üretiminde üyelere destek olması için yem desteği sağlamaktadır. Bununla birlikte üyelerin kullanması ve satışlardan ek gelir elde edebilmek için bir adet benzinlik İğdeli Kooperatifi bünyesinde bulunmaktadır. Burada üyeler para vermeden, ürettikleri o ayki süt miktarından düşülecek şekilde akaryakıt ihtiyacını

giderebilmektedir. 7 adet marketi bulunan İğdeli Kooperatifi, çeşitli noktalarda satış ağını genişletmektedir. Bunun yanı sıra üyelere indirimli dışarıya piyasa fiyatından nalburiye satış ofisi ile hizmet veren İğdeli Kooperatifi, üreticinin ana üretimi olan süt için ihtiyaç duyulacak tüm ekipman ve teçhizat ihtiyacını karşılamaktadır. Böylece üyeler hem üretimde hem de günlük yaşam ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir sisteme sahip olmuşlardır (Bozkurt, 2022).

İğdeli Kooperatifi tüm üyelerine, kaza sigortası ve hayat sigortası yaptırmaktadır. Bu nedenle birçok kooperatifin İğdeli Kooperatifi'nden örnek alması gerektiğini savunan Kütükçü, İğdeli Kooperatifi ayrıca sütü sağılan inekten, bahçedeki cevize kadar üretime katkısı olan tüm ürünleri tarım sigortası yaptığının altını çizmektedir (Kütükçü, 2022).

1.20.2.8. Altyapı Bağlamında İğdeli Süt Kooperatifi

İğdeli Kooperatifi üretimlerinde gıda güvenliğini sağlamak amacıyla içine ilaç vb. madde katılan sütleri tespit edebilmek için düzenli laboratuvar çalışmaları yapmaktadır. Bu bağlamda Bozkurt'a göre aylık 80 bin tl'lik antibiyotik kiti harcaması yaparak gıda güvenliği altyapısını sağlamaktadır. Bölgenin ana endüstrisi olan tarım ve hayvancılık ile gençler veteriner, gıda mühendisi ve gıda teknikeri gibi meslekleri tercih etmektedir (Bozkurt, 2022). Ayrıca Kiraz'da (ilçe merkezinde) 9 Eylül Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi bulunmaktadır. Bununla birlikte üniversite bünyesinde, kanatlı hayvan hastanesi bulunmakta ve büyük baş hayvancılık üzerine örnek bir çiftlik projesi üniversite bünyesinde hazırlanmaktadır (Dokuz Eylül Üniversitesi, 2022). Bozkurt'a göre tüm bu çalışmalar öncelikle bu bölgedeki tarım ve hayvancılık üretiminin olduğunu ve bu bağlamda üretimler yapan İğdeli Kooperatifi gibi kooperatifler olduğunu altını çizmektedir (Bozkurt, 2022). Ayrıca bölgede 1 sağlık meslek lisesi bulunmaktadır ve bu lise kapsamında veterinerlik teknikerliği eğitimi verilmektedir (Kiraz Sağlık Meslek Lisesi, 2022).

1.20.2.9. Kır Kent Bağlantısı Bağlamında İğdeli Süt Kooperatifi

İzmir Gıda Çarşısı içerisinde satış şubesi bulunan İğdeli Kooperatifi, gönderdiği ürünleri İzmir Merkez öncelikli olmak üzere, Manisa, Aydın ve İzmir Çevre ilçelerine sevkiyat için de kullanmaktadır. Yakın zaman hedeflerinden birinin İstanbul Mega Center'da bir satış ofisi sahibi olmak olduğunu belirten Bozkurt, Ege Bölgesinde

hizmet veren yerel tedarikçiler ile ürünlerinin raflarda satışa sunulduğunu belirtmektedir (Bozkurt, 2022).

1.20.2.10.Kapsayıcılık ve Toplumsal Cinsiyet Dengesi Bağlamında İğdeli Süt Kooperatifi

Hayvancılık sektöründe kadın ve erkek dama (hayvan barınağına) aynı anda girer diye belirten Bozkurt, kadın erkek diye bir ayrımın hayvancılık sektöründe olmadığını altını çizmektedir. Ayrıca İğdeli Kooperatifi bünyesinde 143 çalışanın bulunduğunu bunların 16'sının kadın olduğu belirtilmektedir (Bozkurt, 2022).

1.20.2.11.Demografik Yapı Bağlamında İğdeli Süt Kooperatifi

Demografik açıdan verilere ulaşılamamıştır.

1.20.2.12.Sürdürülebilirlik Bağlamında İğdeli Süt Kooperatifi

İzmir Bölgesinde günde 80-100 ton civarında süt toplayan ve su arıtma tesisi olan ender kurumlardan biri olan İğdeli Süt Kooperatifi bünyesinde tesis dışına deşarj edilen tüm sular içme suyu kalitesine yakın olarak doğaya salınmaktadır. Ayrıca Bozkurt, güneş enerjisi santrali için bir araştırma safhasında olduklarını bilgisini de vermiştir (Bozkurt, 2022).

1.21. Kooperatiflerin Kırsal Kalkınma Hedefleri Yönünden Değerlendirmesi

Kırsal kalkınma ihtiyacı gelişmekte olan ülkelerin olduğu kadar gelişmiş ülkeler için de sosyoekonomik politikalara yön vermektedir. Ekonomik kaynakların sınırsız olması, insanoğlunu yenilenebilir kaynakların kullanımı açısından sınırlamaktadır. Yenilenemeyen kaynakların ise yok oluşuna karşın önlemler üretmeye zorunlu kılmaktadır. Özellikle son dönemlerde sürdürülebilir kalkınma prensiplerine uyumlu olarak yürütülen politikalar, gelişmiş ülkelerin kırsal alana yönelik uygulamalarıdır (Gürlük, 2001).

Fonterra Kooperatifi Yeni Zelanda'da kökenli bir kooperatiftir ve 11 farklı ülkede faaliyet göstermektedir. Bunlar öncelikli olanı Yeni Zelanda olmak üzere, Avustralya, Amerika, Çin, Asya'daki diğer ülkeler ve Dünya'daki diğer ülkeler olarak kategori edilebilir. Yeni Zelanda'da Fonterra Kooperatifi'nin 4 adet fabrikası bulunmaktadır. Toplam 2.253 çalışan istihdam etmektedir. Fonterra Kooperatifi'nin üyeleri Yeni

Zelanda'da bulunmaktadır ve sayıları 10.000'den fazladır. Yeni Zelanda'nın kırsal kalkınmasında çalışanların ve üyelerin olumlu etkisi bulunmaktadır. Kooperatifin cirosu 1.726.000\$'dır. Yeni Zelanda'nın ihracatının %25'ini Fonterra'nın satışları karşılamaktadır (Fonterra, 2022d). Fonterra üyeleri ile satış yapılan yerler arasındaki ilişki kırsal kent arasındaki bir ilişkiden ziyade uluslararası merkezler arasında ürün ticaretine odaklı bir ilişkidir.

Fonterra'nın Avustralya'da 8 adet fabrikası ve 1.437 çalışan bulunmaktadır. Yıllık cirosu 1.699.000\$'dır. Fabrika sayısı Yeni Zelanda'daki dağılıma göre iki katına çıkmasına karşın, çalışan sayısı neredeyse yarısı kadar ve yıllık ciro neredeyse aynı orandadır.

Fonterra'nın Amerika'daki faaliyetleri incelendiğinde ise, 5 adet fabrika ve 2.975 çalışan olduğu görülmektedir. Fonterra'nın Amerika'daki fabrika sayısı ve istihdam edilenlerin sayısı ile Yeni Zelanda'daki fabrika sayısı ile birbirine yakındır. Fonterra'nın Amerika'daki yıllık cirosu 2.597.000\$'dır. Üretim tesisi ve istihdam sayısının neredeyse aynı olmasına karşın senelik ciroları arasındaki fark 871.000\$'dır.

Fonterra'nın Çin'deki faaliyetleri incelendiğinde ise, hiç fabrika olmamasına karşın, 606 çalışan olduğu görülmektedir. Fonterra'nın Çin'deki yıllık cirosu 6.119.000\$'dır. Yıllık ciro açısından Yeni Zelanda cirosunun 3,5 katından fazladır. Kırsal kalkınma öncelikli olan kooperatifler açısından incelendiğinde Fonterra'nın Çin'de fabrikasının olmamasına ve çalışan sayısının diğer ülkelere göre az olmasına rağmen cirosunun yüksekliği dikkat çekicidir.

Fonterra'nın Asya'daki diğer ülkelerde 4 adet fabrikası, 2.253 çalışanı bulunmaktadır. Fonterra'nın Asya'daki diğer ülkelerdeki yıllık cirosu 7.056.000\$'dır. Yeni Zelanda ile Asya'daki diğer ülkelerin verileri karşılaştırıldığında, çalışan sayısının ve fabrika sayısının aynı olmasına karşın bu ülkelerdeki yıllık cirosu 4 katından fazladır.

Fonterra'nın Dünya'daki diğer ülkelerde 3 adet fabrikası bulunmaktadır ve 212 çalışan istihdam edilmektedir. Fonterra'nın Dünya'daki diğer ülkelerde elde ettiği yıllık ciro, 1.368.000\$'dır. Yeni Zelanda'daki cironun bu değer 1, 2 katı olmasına rağmen, istihdam sayısının 10 katından fazla olması dikkat çekicidir. dikkat

Bu durum Fonterra'nın farklı ülkelerdeki fabrikalarının niteliğine, istihdam yarattığı alanlara ve kullanılan teknolojiye göre değişmekte olduğunu göstermektedir.

Şekil 3: Fonterra İlişkiler Ağı Diyagramı

Şekil 3'te de görüldüğü gibi Fonterra Kooperatifi bağlamında istihdamın üretim yatırımları ile doğrudan bir ilişkisi yoktur. Örneğin Avustralya'da bulunan 8 fabrikaya karşın Asya'daki Diğer Ülkelerde 4 adet fabrika bulunmaktadır. Buna karşın istihdamın 8 üretim tesisi bulunan Avustralya'nın 4 üretim tesisi bulunan Asya'daki Diğer Ülkelerin istihdam sayısının da orantılı olması beklenebilmektedir. Ancak Asya'daki diğer ülkelerin çalışan sayısı Avustralya'daki istihdama katılanların 1,5 katıdır. Fonterra örneğinde istihdam üretim tesisi ile doğru orantılı olmamaktadır.

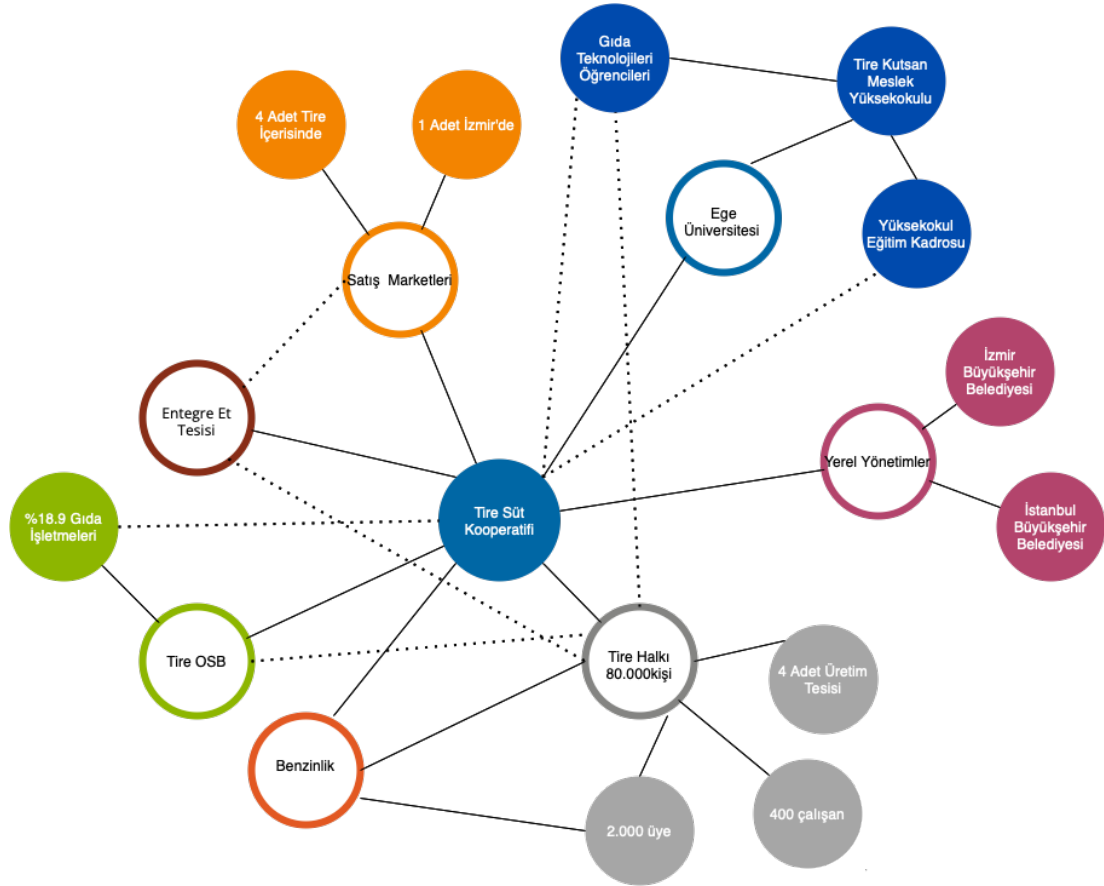
Fonterra yapmış olduğu planlamalarda tedarik zincirindeki her noktada çevre üzerindeki etkisini azaltmak için çalışmaktadır. Üretim faaliyetlerinde kullanılan enerji kaynaklı salınan sera gazı, rapor edilen sera gazı emisyonununun %9'unu oluşturmaktadır. Üretim operasyonu için üyelerine ilettikleri yaklaşım "daha az kullanın ve daha az emisyon yapın" şeklindedir. 2003 yılındaki temel verilere göre 2020 yılında %20'lik bir azalma hedeflerine ulaşmıştır. (Fonterra, 2021) Ancak hala

üretilen sera gazının %91'lik kısmı tedarik zincirinden kaynaklı bir nedendir ve bunun üzerine gidilmesi gerekmektedir.

Tire Süt Kooperatifi ulusal ölçekte pazara ulaşabilen yerel bir kooperatiftir. İlişki ağları incelendiğinde ilçe, il ve başka illerle bağlantılı olduğu görülmektedir. Üye sayısı yaklaşık 2.000 kişidir

Şekil 4: Tire Süt Kooperatifi İlişkiler Ağı Diyagramı

Tire Süt Kooperatifi yerel yönetimler ile doğrudan ilişki içerisinde. İzmir Büyükşehir Belediyesi ve İstanbul Büyük Şehir Belediyesi ile ihtiyaç kesimlerinin sağlıklı süte ulaşması için anlaşmalar yaparak tedarik sağlamaktadır.

Tire Süt Kooperatifi faaliyet gösterdiği Tire'de Ege Üniversitesi'ne bağlı Tire Kutsan Meslek Yüksek Okulu öğrencileri ile ve kurumun kendisi ile istihdama katılma ve eğitimde uygulamalı olarak katkıda bulunmaktadır. Ayrıca Ege Üniversitesi'ne bağlı Gıda Teknolojileri öğrencilerini de uygulamalı olarak istihdama dahil etmektedir ve eğitimli iş gücü oluşmasına destek olmaktadır. Böylece sürdürülebilir istihdam modeline katkıda bulunmaktadır. Böyle üretim ağının bulunması ile bölgede açılan

yüksek öğretim kurumları Tire'nin ekonomisine destek olmaktadır ve öğrenci nüfusunun ilçede barınmasının önünü açmaktadır.

Satış alanlarını ilçe (4 adet) ve il (1 adet) çeperlerinde örgütleyen Tire Süt Kooperatifi öncelikli olarak Tire nüfusun ve İzmir nüfusunun sağlıklı gıdaya erişimini sağlamaktadır. Ayrıca ulusal marketlerde de satılan Tire Ürünlerinin kooperatife katma değer sağlamaktadır. Günlük toplanan sütleri işleyen Tire Süt Kooperatifi süt ürünleri üretimine katılmayan sütleri yine Tire'de bulunan süt işleme tesislerine satmaktadır. Bu durum Tire'de ulusal süt ve süt ürünleri markalarının üretim tesisleri oluşturmasıyla farklı bir istihdam sağlamaktadır. Böylece bölgede kurulan organize sanayi bölgesinde %18,9'unun süt işleme tesisinin geneline süt tedariki sağlamaktadır. Kır-Kent ilişkisi ulusal çapta sağlanmıştır.

2000 üyesi bulunan Tire Süt Kooperatifi, süt üretimine katılmayan hayvanların ve yaşı gelen hayvanların bünyesinde bulunan entegre et tesisinde işlenmesine ve tekrardan katma değer üretmesine neden olmaktadır. Kooperatif bünyesinde benzinlik bulundurmasıyla hem üyelerinin ucuz akaryakıtı ulaşmasına destek olmaktadır hem de Tire halkının kullanıma bir akaryakıt istasyonu sağlamaktadır.

İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi köyler ölçeğinde bir kooperatif olmasına rağmen yakın köyler dışında, il ve yakın illere kadar uzanan bağlantıları olduğu görülmektedir. İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi'nin 2600 üyesi bulunmaktadır.

Şekil 5: İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi İlişkiler Ağı Diyagramı

İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi satış ağını İzmir merkezli Ege Bölgesi'nde kurmuştur. İzmir'deki satış yeri vasıtası ile çevre il (Aydın ve Manisa) ve ilçelere sevkiyatlarını gerçekleştirmektedir. Kır ile kent ilişkisi il ölçeğinde tanımlanmıştır.

9 Eylül Üniversitesi'nin, İğdeli'nin de içinde olduğu Kiraz İlçesi'nde Veterinerlik Fakültesi bulunmaktadır. Üniversitenin eğitim kadrosu ve öğrenci altyapısını üretimlerinde kullanan İğdeli Kooperatifi, yeni veteriner vb. meslek adaylarının uygulamalı eğitim görebileceği daha nitelikli kadrolar oluşmasına destek olmaktadır. Böylece sektörde tüm kurum ve kuruluşlarda istihdam edilebilecek kadroların oluşmasının önünü açmaktadır. Ayrıca bölgede hayvancılık üzerine faaliyetlerin yoğunluğu nedeni ile Sağlık Meslek Lisesi'nde Veterinerlik bölümü de bulunmaktadır. Yöre halkı hayvancılık faaliyetleri gösterdiği için yöre halkının çocukları da

hayvancılık sektöründe eğitimli bireyler olarak yer almak için eğitim tercihlerini yönlendirmektedir.

2014-2018 yıllarını kapsayan Onuncu Kalkınma Planında, kırsal kalkınma ile ilgili oluşturulan politikalarda, “İlçe bazlı benzer sektör programları bir arada oluşturulacak, ilçe bazlı kalkınma programları hazırlanacaktır” maddesinin de belirttiği gibi benzer sektör programlarını iş birliği içinde olarak ilçe çapında kalkınma sağlanabilmektedir. Tire Süt Kooperatifi ve İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi, faaliyetlerini kurdukları ilçe çerçevesinde geliştirmektedir. Böylece sınırları içerisinde tüm kırsal alanlara nüfus edebilmektedirler. Aynı kalkınma planının “Öncelikli olarak büyükşehir kapsamına giren iller olmak üzere, ilçe düzeyinde kırsal alana hizmet götürme kapasitesi geliştirilerek kurumsallaşmanın alt yapısı sağlanacaktır” maddesi ile de 2010’lu yıllarından başından beri İzmir Büyükşehir Belediyesi ile “Süt Kuzusu” projesini gerçekleştiren Tire Süt Kooperatifi Kır-Kent ilişkisini geçmişe dayandırmaktadır.

Dünyanın en büyük süt ve süt ürünleri kooperatiflerin biri olan Fonterra Kooperatifi, uluslararası ağa sahiptir. Faaliyet gösterdikleri ülkelerin bir kısmında üretim tesisi olmamasına rağmen yüksek cirolar yapmaktadırlar. Üretilen ürünlerin katma değeri faaliyet gösterdikleri bölgelerdeki üreticiler yerine kurulmuş oldukları Yeni Zelanda’daki yaklaşık 10.000 üyeyi etkilemektedir. Bu durum kır-kent ilişkisini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Çünkü üretim tesisi olan ve faaliyet gösterdikleri ülkelerde yine süt toplama işlemleri yapmaktadır. Bölgedeki halk yine bölgenin kırsal alan sorunlarını dile getiren ve bu sorunları çözmek için uğraşan bir kooperatif kurmak yerine okyanus ötesi bir kooperatifin hazır sistemine süt sağlamaktadır. Günlük çiğ süt bedelinden ürünlerini satan üreticiler, katma değerden etkilenecek konuma gelememekte ve kooperatife bağımlı olarak faaliyet göstermektedir. Bu durum Tire ve İğdeli Kooperatifleri için geçerli değildir. Tire ve İğdeli Kooperatifleri süt topladıkları kişilerle başka bir deyişle üyeleri ile, katma değerden edindikleri karı hizmet olarak sunmaktadır. Böylece faaliyet gösterdikleri alanda üyeleri katma değere katkıda bulunurken çevre köylere de katkıda bulunmaktadırlar. Elde edilen katma değer doğrudan üyelere (süt tedarikçilerine) verilmek yerine yine kooperatifin gelişmesinde kullanılmaktadır.

Çoklu sektör bağlamında, nalburiye hizmetini üç kooperatif de üyelerine sunmaktadır. Akaryakıt alanında Fonterra ve Tire Süt Kooperatifleri, üyelerine avantajlı olarak

akaryakıt sağlamaktadır. Fonterra, anlaşmalı oldukları akaryakıt firmalarından üyelerine avantajlı akaryakıt hizmetinden üyelik kartları ile faydalanabilme olanağı sağlamaktadır. Tire Süt Kooperatifi, kendi bünyesinde bir adet akaryakıt istasyonuna sahiptir. Tire Süt Kooperatifi, üyelerinin akaryakıt ihtiyaçlarını güncel akaryakıt fiyatlarından 1₺ indirimli olarak karşılamaktadır. Tire Süt Kooperatifi üyeleri akaryakıtlarını aylık yapmış oldukları süt üretimlerinden mahsup ederek ödemektedir. Böylece harcamalarını nakit yapmak yerine sağladıkları sütler ile ödeyebilmektedir. İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi'nin de bünyesinde bir adet akaryakıt istasyonu bulunmaktadır ve üyeleri güncel akaryakıt fiyatları üzerinden ürettikleri süt miktarından mahsup ederek ödeyebilmektedir. Ayrıca İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi, diğer kooperatiflerden ayrı olarak üyelerine sigorta hizmeti sunmaktadır. Böylece üyeleri ve üretime katılan hayvanları çeşitli sigortalar ile güvence altına alınmaktadır.

Fonterra her sene çeşitli raporlar yayınlamaktadır. Bu yayınlar ve yapılan araştırmalar nezdinde eğitim ile doğrudan bir ilişkiye rastlanmamıştır. Buna karşın Tire Süt Kooperatifi Tire'de Ege Üniversitesi bünyesinde Tire Kutsan Meslek Yüksek Okulu öğrencileri ile doğrudan ilişki içerisinde ve ikinci öğretimde eğitim gören öğrencilerin bir kısmı gün içerisinde Tire Süt Kooperatifi bünyesinde istihdama katkıda bulunurken mesleklerine hazırlanmaktadır. İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi de 9 Eylül Üniversitesi bünyesinde Kiraz'daki Veterinerlik Fakültesi öğrencileri için deneyim alanı olmuştur ve stajları için olanaklar sunmaktadır. Ayrıca hayvancılık üretiminin oldukça yüksek olduğu bölgede, Sağlık Meslek Lisesi bünyesinde veterinerlik bölümü de bulunmaktadır ve aile üyeleri ile çocukluklarından beri hayvancılığın içerisinde bulunan öğrenciler için eğitim anlamında destek sağlanmaktadır.

Sürdürülebilirlik bağlamında Fonterra, uluslararası faaliyet göstermesinden dolayı ve faaliyet gösterdiği bazı ülkelerde üretim tesislerinin olmamasından dolayı önemli ölçüde lojistik ağına sahiptir ve ülkeler arası ürün taşımacılığı yapmaktadır. Bu durum sürdürülebilirlik açısından önemli bir dezavantaj sağlamaktadır. Buna karşın Tire Süt Kooperatifi ulusal ölçekte faaliyet göstermesi sebebi ile görece daha az yakıt tüketimi yapmaktadır. İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi, genellikle satış ağını çevre il ve ilçelerde sürdürdüğü için en az yakıt tüketmektedir. Böylece

sürdürülebilirlik açısından en etkili kooperatif İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi'dir.

SONUÇ

Kırsal alan kavramının kabul edilen tek bir tanımı olmamasına ve kırsal alanın sorunları bölgeye göre farklılık göstermesine karşın kırsal alanlara dair geliştirilen politikalar benzer nitelikler taşımaktadır. Dünya'da ve Türkiye'de çeşitli kurum ve kuruluşlar kırsal alanın sorunlarına yönelik politikalarında günümüz eğilimlerini yansıtmaktadır. Dünya'da kırsal kalkınma temelli hedefler üreten kurumlara örnek olarak Avrupa Birliği, OECD, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler verilebilir. Bu kurumlar her ne kadar kırsal alanın sorunlarını farklı konu başlıkları altında ele alsalar da politikaları benzer nitelikler taşımaktadırlar. Türkiye'de de Beş Yıllık Kalkınma Plan'ları ve Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejileri ile destek politikaları da bu eğilimlere uygun olarak geliştirilmiştir.

Neo-liberalizmin de etkisini artırması ile devletler "özelleştirme" hamleleri ve günümüz politik eğilimleri doğrultusunda kır üzerindeki düzenleyici rollerini azaltmışlardır. Bu durum özel sektörün kamusal faydadan uzak, tek taraflı çıkara dayalı hamleler yapması durumunu doğurmuştur. Kırsal nüfusun üretici niteliğini devam ettirmek ve özel sektörün üretimde yarattığı katma değer ve kar karşısında gücünü koruyabilmek için kırdaki örgütlenme faaliyetleri gerçekleşmektedir. Çeşitli örgütlenme biçimlerinden biri de kooperatiflerdir. Türkiye ve Dünya'da birçok noktada kırsal sorunlarla başa çıkan kooperatif örnekleri bulunmaktadır. Uluslararası Kooperatifler Birliği'nin (ICA) belirlediği kooperatif kriterlerini sağlayan bu kooperatifler benzer sorunları örgütlenme yolu ile çözmeyi hedefleyen kişi ve gruplar tarafından kurulup devam ettirilmektedir.

Kırsal alanda üretilen, katma değeri yüksek olan ve çeşitli bölgelerde gerçekleştirilebilen sektörlerden en yaygını süt ve süt ürünleri üretimidir. Bu bağlamda Dünya'nın en büyük süt ve süt ürünleri kooperatiflerinden biri olan Yeni Zelanda Fonterra kooperatifi incelenmiştir. Uluslararası ölçekte faaliyet gösteren Fonterra ile Türkiye'de ulusal çapta faaliyet gösteren Tire Süt Kooperatifi ve ulusal ölçeğe tam

olarak ulaşamamış, yerelde kalan İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi ele alınmıştır. Bu üç kooperatif ICA'nın (Uluslararası Kooperatifler Birliği) kooperatif ilkeleri ve OECD'nin belirlemiş olduğu kırsal kalkınma hedefleri bağlamında karşılaştırılmıştır.

Gönüllü ve serbest giriş ilkesi bağlamında İğdeli ve Tire Kooperatiflerinin giriş bedellerinin Fonterra'ya göre düşük olması kırsal nüfusun kooperatif faaliyetine katılmasını kolaylaştırmaktadır. Tire ve İğdeli Kooperatiflerinde yerleşme sınırları içerisinde ikamet edilmesi kuralının yanı sıra esnetilebilir "mandıracılık yapması" kuralı da bulunmaktadır. Bu kural yeni nesil kooperatiflerdeki "tanımlı üyelik koşulu" kavramı kadar katı olmasa da mevcuttur. Ancak sadece mandıracılık yapanların üyeliğe kabul edilmesi serbest giriş ilkesi bağlamında olumsuz bir özelliktir. Fonterra'nın belirli miktarda süt üretmeyenleri üye almıyor olması serbest giriş ilkesi ile görece çelişmektedir.

Ortaklığın demokratik yönetimi ilkesi bağlamında, Tire ve İğdeli Kooperatiflerinde yönetim bir üye bir oy şeklinde yürütülmektedir. Fonterra'da ise üyenin kullanacağı oyda yıllık ürettiği süt miktarının etkisi vardır. Üst sınırı bulunmakla birlikte bir kişi dört oy oranına sahip olabilmektedir. Bu durum görece demokratik gibi gözükse de kooperatif dışında özel şirketlerle başa çıkmaya çalışan üreticinin kooperatif bünyesinde çiftlik sahibi büyük üreticilerle başa çıkma sonucunu doğurabilmektedir. Diğer bir açıdan düşünüldüğünde ise yıllık asgari üretim sınırı bulunmayan Tire ve İğdeli Kooperatiflerinde yıllık 100 kilo süt veren üretici ile 100 ton süt veren üretici kooperatifin geleceği ile ilgili eşit oya sahiptir. Üretim miktarından bağımsız bir şekilde oy kullanmada minimum üretim miktarı kuralı bulunmayan kooperatiflerde üretime az katkı yapan ancak yönetimde etkin olan çok sayıda üyenin bulunması kooperatifin geleceği açısından risk oluşturabilir. Bu tartışmanın farklı örnekler üzerinden ele alınması gerekir. "Üretim miktarına oranla kullanılacak oy miktarının artması" kuralı demokratik yönetim açısından başka bir çalışmanın konusu olabilir. Üretim kooperatiflerinde oy kullanma hakkı için minimum üretim miktarı belirlenmesinin olası sonuçları araştırılmalıdır. Kooperatif alanında faaliyet göstermeyen bir üye adayının üyeliğe dahil edilip edilmemesinin sonuçları da ayrı bir araştırma konusudur.

Eğitim, öğretim ve bilgilendirme ilkesi bağlamında, Tire ve İğdeli Kooperatifleri 9 Eylül Üniversitesi ve Ege Üniversitesi ile temas halinde faaliyetlerini yürütmektedir.

Üniversitelerle yapılan bu temaslar öğrenci yetiştirmeyi doğrudan olumlu olarak etkilemesine karşın, üreticinin de bilgilenmesi açısından daha etkin olarak kullanılmalıdır.

Kooperatifler arası iş birliği bağlamında, Fonterra, Tire ve İğdeli Kooperatiflerinin üretim ve iş birliği politikalarını geliştirmeleri gerekmektedir. Kırsal kalkınma amacı ile kurulan ve faaliyet gösteren üretici kooperatifleri ürün girdilerini sağlarken yine aynı amaca hizmet eden kooperatifleri tercih etmelidir. Örneğin yem üretimi için gübre gerekiyorsa özel bir şirketten tedarik etmek yerine bir kooperatif vasıtası ile bu ihtiyaç giderilmelidir. İlgili konuda bir kooperatif yoksa Türkiye Milli Kooperatifler Birliği vasıtası ile aynı ihtiyaca sahip kooperatifler bir araya getirilerek farklı bir kooperatifin kurulmasının temelleri atılabilir. Türkiye Milli Kooperatifler Birliğinin, kooperatifler arası iş birliği teşvik etmek amacı ile neler yaptığı ve neler yapabileceği başka bir çalışma için araştırma sorusu olabilir.

Altyapı bağlamında, gıda güvenliği kaygısı ile çeşitli altyapılar sağlayan kooperatiflerin, katma değer üretmek için güncel tüketim ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde soğuk sütlü kahve ve süt tozu gibi ürünlerin de üretimi için altyapı geliştirmeleri gerekmektedir.

Kır, kent bağlantısı bağlamında ele alındığında, Fonterra'nın yerelde k-kent bağlantısı gibi bir kaygısı bulunmamaktadır. Uluslararası faaliyet göstermesi sebebiyle kırsalda üretilen ürünlerin büyük bir bölümü yurtdışına gönderilmektedir. Kır-kent bağlantısını yerel ölçekte kuran Tire Süt Kooperatifi bir yandan da ulusal ölçekte ilişki ağlarına sahiptir. Bunu yaparken kent merkezindeki satış alanlarını da korumaktadır. Soğuk zincirlerle ülke çapında dağıtım için üretim yapan Tire Süt Kooperatifi, kır ile kent bağlantısını bu ölçekte uzak mesafelerde kurarak önemli ölçüde lojistik merkez olarak çalışmaktadır. İğdeli Kooperatifi ise, öncelikli olarak İzmir ve çevre illeri için tedarik sağlamaya çalışmaktadır. Geçtiğimiz yıllarda genişletmeye başladığı satış ağı İstanbul ve Ankara'ya da ulaşmaktadır.

Kapsayıcılık ve toplumsal cinsiyet dengesi bağlamında, hayvancılık sektörü ailece yapılan bir sektördür ve kadın erkek ayırımı olmadan gerçekleşmektedir. Demografik olarak incelendiğinde kadın üyelerin sayısı azdır. Toplumsal kapsayıcılık ilkesinin doğrudan karşılanması için üyeliklerin kişi temelli değil aile temelli yapılmasının

hukuki kısmının araştırılması ve kadınların kooperatif üyesi olmamasının ekonomik-toplumsal nedenleri başka bir çalışmanın araştırma sorusu olabilir.

Sürdürülebilirlik bağlamında, uluslararası faaliyet gösteren Fonterra pazar alanlarının birkaç kıtaya yayılması açısından doğaya önemli ölçüde zarar vermektedir. Hiç fabrikası olmadığı ülkelere, başka ülkelere tedarik sağlamaktadır. Yeni Zelanda'da ülke çapında faaliyet gösteren Fonterra'nın sınırlı sayıda üretim tesisi bulunmaktadır. Bu durum farklı bir ölçekte süt taşımacılığını gerektirmektedir ve bu da karbon salınımı açısından olumsuz bir özelliktir. Üretim tesislerinde kullanılan katı yakıtların azaltılması ve bazı üretim tesislerinde sıfır katı atık hedefi olan Fonterra'nın tedarik zincirinde akaryakıt sarfiyatını azaltmak gibi bir hedefi olsa da sıfır akaryakıt tüketimi gibi hedefi bulunmamaktadır. Bu nedenle sürdürülebilirlik açısından en olumsuz faaliyet gösteren kooperatif Fonterra'dır. Fonterra Tire Süt Kooperatifi ile karşılaştırıldığında uluslararası çapta faaliyet göstermediği için tüketilen yakıt oranı çok daha azdır ancak ulusal çapta faaliyet göstermesi nedeni ile yine önemli ölçüde karbon salınımı gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda en az karbon salınımı yapan kooperatif İğdeli'dir. Çünkü bölgesel çapta bir tedarik ağı bulunmaktadır.

Fonterra üyelik açısından ulusal ölçekte bir kooperatiftir. Tire ve İğdeli Kooperatifleri ilçe sınırları içinde üretim faaliyeti göstermektedir. Yeni Zelanda nüfusu 2021 yılı bilgilerine göre 5,1 milyon kişidir ve Fonterra'nın üye sayısı yaklaşık 10.000'dir. Tire İlçesi nüfusu 2021 yılı bilgilerine göre yaklaşık 87 bin üye sayısı yaklaşık 2.000 kişidir. Kiraz ilçesi nüfusu 2021 sayılarına göre yaklaşık 44 bin kişidir ve üye sayısı yaklaşık 2.600 kişidir. Faaliyet sınırlarına göre üye oranları Fonterra'nın %0,19'dur. Tire Süt Kooperatifi'nde bu oran %2,29 iken İğdeli Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi'nde %5,90'dur. Faaliyet sınırları içerisinde kırsal nüfusu kapsama oranı kooperatifin büyüklüğü ile ters orantılıdır.

Yapılan inceleme sonucunda kooperatiflerin faaliyet sınırlarının genişlemesi ile neoliberal politikalar çerçevesinde şirketleşmeye başlayarak kooperatif ilkelerinden ve kırsal kalkınma bağlamından uzaklaştığı görülmektedir. Araştırma sorularını daha detaylı hale getirerek ileri götürülebilme için, Fonterra'nın faaliyet gösterdiği ancak üretim tesisi bulunmayan ülkelere araştırma yapılması, Fonterra'nın süt tedarikinde kooperatifler ile iş birliği durumunun araştırılması.

Kırsal kalkınmada üretici kooperatiflerin rolünün araştırıldığı bu çalışmada, farklı ölçeklerde faaliyet gösteren kooperatifler, kooperatif ilkeleri ve kırsal kalkınma hedefleri bağlamında incelenmiş ve bir değerlendirme yapılmıştır. Kırsal alanın önemli sorunları olan kırsal yoksulluk, cinsiyet eşitsizliği, işsizlik, altyapı eksikliği sorunlarının çözümünde örgütlenmenin önemi bilinmektedir. Kırsal alanda kooperatiflerin bu bakımdan nasıl daha etkin olabileceği ile ilgili daha fazla inceleme, saha çalışması yapılması ile kırsal alanda daha güçlü kooperatifler geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Abasov, F.** (2007). *Kırsal Kalkınmanın Finansmanı: Tarımsal İşletmelerin Finansman Sorunları Ve Çözüm Önerileri.*
- Acar, Z. M.** (2019). Kırsal Alanda Kadın Girişimciliği: Batı Akdeniz Bölgesinde Tkdk'dan Hibe Alan Kadınlar Üzerinde Bir Araştırma.
- Agah, H.** (2012). Dünya Bankası'nın Kırsal Kalkınma Yaklaşımı ve Deneyimleri. *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.*
- Altundağ, H.** (2008). *AB Kırsal Kalkınma Politikasında Leader Yaklaşımının Yeri ve Türkiye'de Uygulamaya Yönelik Yapılan Çalışmalar.* T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı.
- Atay, A.** (2004). *Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Avrupa Tarımsal Yönlendirme Ve Garanti Fonu Ve Balıkçılığın Yönlendirilmesi Mali Aracının Hedef, Kapsam Ve Yöntemlerinin İrlanda Örneği Çerçevesinde İncelenmesi.*
- Avrupa Birliği.** (2013). Avrupa Parlamentosu Ve Konseyinin 1303/2013 Yönetmeliği.
- Avrupa Birliği.** (2022). *Avrupa'yı Beslemek: 60 Yıllık Ortak Tarım Politikası.*
- Ayanoğlu, G. G.** (2014). Kooperatiflerde Toplumsal Sorumluluk İlkesi ve Yenilenebilir Enerji Kooperatifleri. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.*
- Ayanoğlu İpek.** (2008). Kırsal Kalkınma ve Türkiye İçin Bir Kırsal Kalkınma Modeli.
- Aydin, E. ve Selvi, M. S.** (2012). *Kırsal Turizmde Yerel Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Düzce İli Örneği.* www.nobel.gen.tr adresinden erişildi.
- Aysu, A.** (2019). *Yemek Yemek Politik Bir İştir (C. 1).* İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Bajo, C. S. ve Roelant, B.** (2013). Capital and the Debt Trap. Learning From Cooperatives Global Crises.
- Bancel, J.-L.** (2017). *Guidance Notes to the Co-operative Principles.*
- Bernstein, H.** (2010). *Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri ((Çev. O. Köymen).).* Yordam Kitap.
- Bibby, A.** (2014). Co-operatives are an inherently more sustainable form of business. *The Guardian.*
- Birleşmiş Milletler.** (2001). *Fifty-sixth session Third Committee.*
- Birleşmiş Milletler.** (2013). *A New Global Partnership: Eradicate Poverty And Transform Economies Through Sustainable Development.*

- Bozkurt, D.** (2022). *İğdeli Kooperatifi 'nde ile Yapılan Görüşme*. İzmir Kiraz.
- BSB, B. S. B.** (2015). *AKP'li Yıllarda Emeğin Durumu*. Yordam Kitap.
- Cazzuffi, C. ve Moradi, A.** (2012). Membership Size and Cooperative Performance: Evidence from Ghanaian Cocoa Producers' Societies, 1930–36. *Economic History of Developing Regions*, 27(1), 67-92. doi:10.1080/20780389.2012.682380
- CICOPA.** (2014). Building Gender Equality through Cooperatives.
- Cracogna, D.** (2017). *Guidance Notes to the Co-operative Principles*.
- Çelik, Z.** (2006). *Türkiye'de Kırsal Planlama Politikalarının Geliştirilmesi*.
- Çetin, H. ve Yalçın, A. Z.** (2021). 21. Yüzyılda Türkiye'de Kooperatifçilik ve Kalkınma Üzerine Bir Değerlendirme.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.** (t.y.). Kooperatif ve Kooperatifçiliğin Tanımı. <https://izmir.csb.gov.tr/kooperatif-ve-kooperatifciligin-tanimi-i-1529>. 22 Mayıs 2022 tarihinde <https://izmir.csb.gov.tr/kooperatif-ve-kooperatifciligin-tanimi-i-1529> adresinden erişildi.
- Çezik, A.** (1982). Kent Eşiği Araştırması : Türkiye İçin Kent Tanımı. *Devlet Planlama Teşkilatı*.
- Dahlman, C.** (2016). *A New Paradigm for Rural Development*.
- Dellal, İ., Gün, S. ve Ünüvar, F. İ.** (2012). *Türkiye'de Toprak Politikası ve Kırsal Yoksulluk*.
- Develtere, P., Pollet, I., Wanyama, F. ve ve diğerleri.** (2009). *Cooperating out of poverty: The renaissance of the African cooperative movement*. Uluslararası Çalışma Örgütü. https://www.ilo.org/global/publications/ilo-bookstore/order-online/books/WCMS_104756/lang--en/index.htm adresinden erişildi.
- Dokuz Eylül Üniversitesi.** (2022, 10 Ekim). Dokuz Eylül Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Kampüsleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi*.
- Douglas, E.** (2005). Inside Nepal's Revolution. *National Geographic Dergisi*.
- DPT.** (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf adresinden erişildi.
- Drabenstott, M.** (1994). Industrialization: Steady current or tidal wave. *Choices* içinde (C. 9, ss. 4-8).
- Draperi, J.-F.** (2017). *Guidance Notes to the Co-operative Principles*.
- Dünya Bankası.** (1975). *Rural Development: Sector Policy Paper*. World Bank.
- Ege Üniversitesi.** (2022). Ege Üniversitesi Tire Kutsan Meslek Yüksekokulu. *Ege Üniversitesi*.
- Egerstorm, L.** (1994). *Make No Small Plans: A Cooperative Revival for Rural America*.

- Eğitim Reformu Girişimi.** (2003). Herkes İçin Kaliteli Eğitim. *Eğitim Reformu Girişimi*.
- Eken, B.** (2022). *Türkiye’de Büyükşehir Belediyelerinin Tarımsal Faaliyetlerdeki Rolü Ve Kooperatiflerle İşbirliği: İzmir Büyükşehir Belediyesi rneği*.
- Ekoharita.** (2022). Ekoloji Haritası. www.ekoharita.org. 13 Kasım 2022 tarihinde <https://www.ekoharita.org/ekoloji-haritasi/> adresinden erişildi.
- Elçi, S.** (2007). *Avrupa Birliği Yapısal Fonları*.
- Euro News.** (2022). Dünya Süt Günü: Süt rnleri son 1 yılda AB’de yüzde 7; Türkiye’de yüzde 60 zamlandı.
- Fairbairn, B.** (1994). *The Meaning of Rochdale: The Rochdale Pioneers and the Co-operative Principlless*.
- Fonterra.** (2021). Fonterra 2021 Annual Review.
- Fonterra.** (2022a). Genel Bilgilendirme Dkmanı.
- Fonterra.** (2022b). Markalar ve Marketler. 30 Ekim 2022 tarihinde <https://www.fonterra.com/nz/en/our-co-operative/brands-and-markets.html> adresinden erişildi.
- Fonterra.** (2022c). *retim Operasyon şeması*. <https://www.fonterra.com/content/dam/fonterra-public-website/phase-2/new-zealand/media-asset-files/media-asset-factsheets/Fonterra-Factsheet-Manufacturing-Operations.jpg> adresinden erişildi.
- Fonterra.** (2022d). Brands and Market. <https://www.fonterra.com/nz/en/our-co-operative/brands-and-markets.html> adresinden erişildi.
- Fonterra Co-Operative Group Limited.** (2021). *Fonterra Annual Meeting 2021*. <https://edge.media-server.com/mmc/go/Fonterra-Meeting> adresinden erişildi.
- Fonterra Farm Source.** (2022a). Fonterra Akaryakıt Ortakları. 30 Ekim 2022 tarihinde <https://store.nzfarmsource.co.nz/partnerships/services/fuel-partners> adresinden erişildi.
- Fonterra Farm Source.** (2022b). Fonterra Parakende Rehberi. 30 Ekim 2022 tarihinde https://rewards.nzfarmsource.co.nz/discounts/retailer-directory?utf8=√&region_id=&town_id=&category_id=165&search_term=&submit=Search adresinden erişildi.
- Fonterra Farm Source.** (2022c). Fonterra Farm Source Mağazası. <https://store.nzfarmsource.co.nz/> adresinden erişildi.
- Fonterra Kooperatif Grup Limited.** (2022). Fonterra - Kurumsal Yönetim Beyanı ve Yasal Bilgiler 2022.
- Fonterra Sürdürülebilirlik Departmanı.** (2021). *Sustainability Performance Report 2021*. www.fonterra.com/annualreview2021 adresinden erişildi.

- Furat, M.** (2013). Küresel Politika Değişimleri ve Türkiye’de Kırsal Kalkınma. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(3), 589-610. <http://jss.gantep.edu.tr> adresinden erişildi.
- Gözügül, G. Ş.** (2010). *Peynir Yapımı*.
- Gut, S.** (2022). Benefits Of Implementing The Common Agricultural Policy In The European Union In The Period 2014-2020 And Its Future. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 22(1).
- Gülçubuk, B., Köksal, Ö., Ataseven, Y., Gül, U. ve Kan, M.** (2016). *Kırsal Kalkınma Desteklerinin Ulusal Düzeyde Etkileri: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) Projelerinin İncelenmesi. TEAD (C. 2)*.
- Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı.** (2016). *Türkiye Kooperatifçilik Raporu*.
- Gündüz, İ.** (2011). Kırsal Kalkınma Ekseninde KÖYDES Projesi ve Köy Reformu. *TÜRK İDARE DERGİSİ*, 471-472, 117-142.
- Gürlük, S.** (2001). Dünyada ve Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma. *Uludağ Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*.
- Güven, S.** (1994). *Endüstriyel İşçi Kooperatifleri*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Harris, A., Stefansın, B. ve Fulton, M.** (1996). *New generation cooperatives and cooperative theory. Journal of cooperatives*. <http://ageconsearch.umn.edu> adresinden erişildi.
- Harvey, D.** (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi (C. (Çev. A. Onacak))*. İstanbul Sel. Yayınları.
- Hatıpler, M.** (2010). *Osmanlı Toprak Rejimi ve Tarihsel Süreç İçinde Kooperatifçiliğimiz*.
- Hazar, N.** (1990). *Kooperatifçilik Tarihi. Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı*.
- Henk, R., Ploeg, V. der ve Douwe, J.** (2001). *Reconnecting Nature, Farming and Society: Environmental Cooperatives in The Netherlands as Institutional Arrangements for Creating Coherence*.
- ICA.** (1995). General Assembly. Manchester: International Co-operative Alliance.
- ICA.** (2022). What is a cooperative? *International Cooperative Alliance*. 21 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.ica.coop/en/cooperatives/cooperative-identity> adresinden erişildi.
- ICA ve EURISCE.** (2021). *The World Cooperative Monitor 2021*. www.monitor.coopmonitor@monitor.coop adresinden erişildi.
- ICA ve Euricse.** (2015). *Exploring The Co-operative Economy Report 2015*. www.monitor.coop adresinden erişildi.
- ILO, Develtere, P., Pollet, I., Wanyama, F. ve House, K.** (2008). *Cooperating out of poverty*. www.ilo.org/coopafrika adresinden erişildi.

- ILO, I. L. O. ve ICA, I. C. A.** (2015). *Cooperatives and the Sustainable Development Goals A Contribution to the Post-2015 Development Debate*. www.ica.coop adresinden erişildi.
- IMF.** (2020). Seçilmiş Ülkelerin Seçilmiş Konulardaki Raporu. *International Monetary Fund*.
- IPARD.** (2014). IPARD 2014-2020. *Avrupa Birliği Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Programı, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı*.
- İğdeli Süt Kooperatifi.** (2022). *İğdeli Süt Kooperatifi Tanıtım Filmi*.
- İnan, H.** (2008). *Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli (C. 2)*. İstanbul Ticaret Odası.
- İnan, O.** (2021). Türkiye’de Kırsal Kalkınma 29: Kırsal kalkınma alanında çalışan sivil toplum kuruluşları (STK’lar). *Ekovitrin*.
- Kaah, A.** (2012). Dairy Farmer Cooperative Contributes to Food Security in Cameroon. *Heifer International*.
- Kabubo, M.** (2022). Rural Poverty, Poverty Rights and Enviromental Resource Management in Kenya. *International Centre for Theoretical Physics*.
- Kalkınma Bakanlığı.** (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*.
- Kalkınma Bakanlığı.** (2018). *Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyon Raporu*.
- Kaplan, E.** (2017). *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Cumhuriyet Döneminde Kırsal Kalkınma Politikaları Örnek Bir Model: Köy Enstitüleri Yüksek Lisans Tezi*.
- Karataş, F.** (2022). *Tire Süt Kooperatifi Üretimlerden Sorumlu Genel Müdür Yardımcısı ile Yapılan Mülakat*. İzmir.
- Kars Kaynar, A.** (2017). Neo-Liberal Dönemde Hukuk ve Neo-formalizm Tartışmalarına Giriş. *İktisat Dergisi*, 34-50.
- Kartal, N. ve Demirhan, Y.** (2014). Türkiye’de Kentsel Yoksulluğun Kırsal Nedenleri Ve Çözüm Önerileri Üzerine. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2), 135-149.
- Kayademir, İ.** (2007). *Baskı Grupları Ve Bir Baskı Grubu Olan Ziraat Odalarının Tarım Politikalarına Etkisi*.
- Kaynar, İ. S.** (2019). Fındık Üretiminde Sınıf İlişkilerinin ve Piyasasının Değişen Dinamikleri. *İktisat ve Toplum Dergisi*.
- Khan, H. M.** (2001). Rural Poverty in Developing Countries Implications for Public Policy. *International Monetary Fund*. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues26/> adresinden erişildi.
- Kızılaslan, H. ve Doğan, H. G.** (2013). AB ve Türkiye’de Tarım Sektöründe Örgütlenme ve Üretici Birlikleri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 146-159.
- Kilit, G.** (2012). Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası Ve Reform Çalışmaları. *İktisadi Kalkınma Vakfı*.

https://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/degerlendirme_notu_-_52.pdf adresinden erişildi.

- Kiraz Sağlık Meslek Lisesi.** (2022). Kiraz Sağlık Meslek Lisesi Hayvan Sağlığı Alanı. 13 Ekim 2022 tarihinde https://kirazsml.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/35/15/962976/fotograf_galerisi_2604983.html?CHK=4c07e5d43c8bdf071f0b24ea9766430f adresinden erişildi.
- Kocagöz, U.** (2018). *Tire Süt Kooperatifi'nin Esin Dolu Hikayesi - Kurtarıcı Siziniz Söyleşisi.* https://birartibir.org/kurtarici-sizsiniz/#_edn1 adresinden erişildi.
- Koç, Y.** (1991). Geçmişten Günümüze Kamu Çalışanlarının Sendikalaşması. *Türk-İş Eğitim Yayınları.*
- Kooperatifler Kanunu.** (1969). Resmi Gazete (Sayı:13195). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.1163.pdf> adresinden erişildi.
- Köroğlu, S.** (2003). Avrupa Birliğinde ve Türkiye'de Tarımsal Örgütlenme.
- Kurimoto, A.** (2017). *Guidance Notes to the Co-Operative Principles.*
- Kütükçü, A.** (2022). *İğdeli Kooperatifi Tanıtım Belgeseli.* İstanbul: İğdeli Kooperatifi.
- Lippold Cheney, E., Davis, M. ve Reser, A.** (2017). *Guidance Notes to the Co-operative Principles.*
- Mackay, L.** (2007). Health cooperatives in BC: The unmet potential, *49*, 139-142.
- Mcleod, A.** (2006). Types of Cooperatives. *Cooperative Startes Series.* www.nwcdc.coop adresinden erişildi.
- MEB, T. M. E. B.** (2021). *Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2020/2021.* <http://www.meb.gov.tr> adresinden erişildi.
- Mihalicpeynircim.com.** (2022). Kelle Peyniri Orta Tuzlu İnek 1 Kg Satış Fiyatı. 8 Kasım 2022 tarihinde <https://www.mihalicpeynircim.com/urun/mihalic-kelle-peyniri/> adresinden erişildi.
- Nilsson, J. ve Svendsen, G. T.** (2013). Free Riding or Trust? Why Members (do not) Monitor their Cooperatives. *Journal of Rural Cooperation*, 131-150.
- Novkovic, S.** (2017). *Guidance Notes to the Co-operative Principles.*
- OECD.** (2005). *Designing And Implementing Rural Development Policies.* Oaxaca.
- OECD.** (2011). *OECD Regional Typology.* www.oecd.org/regional/regionsataglance adresinden erişildi.
- OECD.** (2016). A New Rural Development Paradigm For The 21st Century: A Took Kit Fir Developing Countries, Development Centre Studies.
- Osti, G.** (2012). Green social cooperatives in Italy: A practical way to cover the three pillars of sustainability? *Sustainability: Science, Practice, and Policy*, 8(1), 82-93. doi:10.1080/15487733.2012.11908087

- Öksüz, E.** (1982). Kooperatifçilik Kavramı Ve İlkelerinin Işığında, Türkiye’de Köy Kalkınma Kooperatifleri. *Journal of Social Policy Conferences*, 31, 329-358.
- Özdaşlı, K.** (2009). Paralel Kariyer Arayışının Nedenleri: Isparta’da Faaliyet Gösteren STK’larda Bir Araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(2).
- Özdemir, G. ve Baraşan, B.** (2003). Türkiye’de Koopertatifçiliğin Fikir, Anayasa ve Kalkınma Planları Çerçevesinde İncelenmesi. *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik Dergisi*, 33-46. <http://www.koopkur.org> adresinden erişildi.
- Özden, F.** (2020). Gıda Etiği Bağlamında Topluluk Destekli Tarım Modeli Üzerine Bir İnceleme. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 7(3), 84-98.
- Öztürk, Ş.** (2008). *Kırsal Yoksulluk ve Neo-Liberal Ekonomi Politikaları*.
- Ranicki, C.** (2013). A Source for Sustainable Teak. *Stories.Coop*. 23 Mayıs 2022 tarihinde <https://stories.coop/stories/a-source-for-sustainable-teak/> adresinden erişildi.
- Roxborough, R.** (2020). *The worsening condition of fresh water in New Zealand and its relationship to the Fonterra Dairy Cooperative*. Metropolia University of Applied Sciences.
- Sabancı Vakfı.** (2018). *Kooperatifçilik Eğitim Seti*.
- Scheper, R.** (2021). *Global Dairy Top 20 2021 - A New Leader of the Pack*.
- Sen, A. K.** (1997). From Income Inequality to Economic Inequality. *Southern Economic Journal*, 384-401.
- Sendika.org.** (2008). Çiftçi Sendikaları Konfederasyonu (Çiftçi-Sen) Kuruldu haber. 6 Kasım 2022 tarihinde <https://sendika.org/2008/05/ciftci-sendikalari-konfederasyonu-ciftci-sen-kuruldu-20872/> adresinden erişildi.
- Sentama, E.** (2009). *Peacebuilding in post-genocide Rwanda: the role of cooperatives in the restoration of interpersonal relationships*. University of Gothenburg, School of Global Studies, Peace and Development Research.
- Shaw, L. ve Wilson, M.** (2017). *Guidance Notes to the Co-operative Principles*.
- Sree, K. M.** (2012). Water Cooperatives Help Quench Olavanna’s Thirst. *The Times of India*.
- Suzuki, T.** (2010, Haziran). A Brief Chronicle of the Modern Japanese Consumer Cooperative Movement in an electronic version Toshifumi Yamashita. *Japanese Consumers’ Co-operative Union*.
- Şenses, F.** (2013). Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk. *İletişim Yayınları*.
- Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu.** (2022). TKDK 15. Yıl Değerlendirme Toplantısı Ve Yatırımcı Buluşması. <https://www.tkd.gov.tr/Duyuru/tkd-15-yil-degerlendirme-toplantisi-ve-yatirimci-bulusmasi-11123> adresinden erişildi.
- Tarım ve Orman Bakanlığı.** (2019a). *LEADER Yerel Eylem Grubu El Kitabı*.

- Tarım ve Orman Bakanlığı.** (2019b). Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı (KKYDP). 1 Haziran 2022 tarihinde <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Kırsal-Kalkınma/Projeler> adresinden erişildi.
- TC Başbakanlık.** (2008). *60. Hükümet Programı Eylem Planı.*
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.** (2019). KÖYDES Nedir? <http://koydes.gov.tr/Home/KoydesNedir>. 1 Haziran 2022 tarihinde <http://koydes.gov.tr/Home/KoydesNedir> adresinden erişildi.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı.** (2021). *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2021-2023).*
- Tekeli, İ.** (2000). Devlet Reformu - Yoksulluk. *Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)*, 139-160.
- Tekeli, İ.** (2016). *Dünyada ve Türkiye’de Kent Kır Karşıtlığı Yok Olurken Yerleşmeler İçin Temsil Sorunları ve Strateji Önerileri.* İdealkent Yayınları.
- The World We Want.** (2013). *Global Thematic Consultation On Governance And The Post-2015 Development Framework Consultation Report.* <https://www.sdg16hub.org/system/files/2018-06/OHCHR%2C%20UNDP%2C%20Federal%20Republic%20of%20Germany%20Global%20Thematic%20Consultation%20on%20Governance%20and%20the%20Post-2015%20Development%20Framework-%20Consultation%20Report.pdf> adresinden erişildi.
- Tire Süt Kooperatifi.** (2018). *Tire Süt Kooperatifi Kurumsal Tanıtım Kitapçığı.*
- Tire Süt Kooperatifi.** (2022). *Tire Süt Kooperatifi’nden Mail ile Alınan Veriler.*
- TKB, T. C. T. ve K. M.** (2009). *Kırsal Kalkınma Planı (2010-2013).*
- Tosun, K. E.** (2007). Avrupa Birliğine Üyelik Sürecinde Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Sivil Toplum Kuruluşları. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi.*
- Trechter, D., Mcgregor, M. ve Murray-Prior, R.** (2003). *A Neo-Institutional Assessment of Cooperative Evolution: Comparing the Australian Wheat Board and the Fonterra Dairy Group* (C. 29).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.** (2019). *On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023.*
- Türkiye İstatistik Kurumu.** (2018). Kır-Kent Tanımının Revizyonu. <https://www.resmiiistatistik.gov.tr/detail/subject/kir-kent-taniminin-revizyonu/> adresinden erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu.** (2021). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2007-2021.*
- Türkiye İstatistik Kurumu.** (2022a). *İşgücü İstatistikleri.*
- Türkiye İstatistik Kurumu.** (2022b). *İşgücü İstatistikleri - 2022.*
- Türkiye Milli Kooperatifler Birliği ile ve T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.** (2001). *GAP Bölgesi Kırsal Kalkınmasında Kooperatifçilik ve Diğer Örgütlenme Modelleri.*

- Türkiye Ziraat Odaları Birliği.** (2022). Ziraat Odaları Merkezleri ve İlçe Teşkilatlanmaları. 6 Kasım 2022 tarihinde <https://www.tzob.org.tr/tarihce> adresinden erişildi.
- Ulusal Süt Konseyi.** (2022a). 2021 Süt Raporu.
- Ulusal Süt Konseyi.** (2022b). Ulusal Süt Konseyi Çiğ Süt Tavsiye Fiyatı. <https://ulusalsutkonseyi.org.tr/ulusal-sut-konseyi-cig-sut-tavsiye-fiyati-3-3919/> adresinden erişildi.
- Uluslararası Çalışma Örgütü - International Labour Office (ILO).** (2003). *Working out of poverty : International Labour Conference, 91st session 2003*. International Labour Office.
- University of Wisconsin Center for Cooperatives.** (2013). Economic Impacts of Cooperatives. <http://reic.uwcc.wisc.edu/impacts/> adresinden erişildi.
- URL.** (t.y.). Fonterra Markaları ve Pazarları. 2022. 15 Haziran 2022 tarihinde <https://www.fonterra.com/nz/en/our-co-operative/brands-and-markets.html> adresinden erişildi.
- URL- 3.** (t.y.). Fonterra Focus on Governance . *Fonterra*. 16 Haziran 2022 tarihinde <https://www.fonterra.com/nz/en/our-co-operative/governance-and-management.html> adresinden erişildi.
- URL- 4.** (t.y.). Tire Süt Kooperatifi Ürünleri. <https://tiresutkoop.org.tr/suturunleri.php> adresinden erişildi.
- URL-5.** (2022). Kiraz Köyleri Haritası.
- Yıldırım, U. D.** (2017). Tarımda Alternatif Kamusalılığın Olanakları: İzmir Tire Süt Kooperatifi Örneği. *Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, (2), 50-67. doi:10.32325/iaad.2017.30
- Yıldırım, U. D.** (2020). Belediyeler ve Kooperatifler Ekseninde Türkiye Tarımında Alternatif Kamusalılık Deneyimleri; Olanaklar ve Sınırlar. *Krize Karşı Kooperatifler - Deneyimler, Tartışmalar, Alternatifler* içinde (C. 2, ss. 25-78). İstanbul.
- Ziraat Odaları Birliği.** (2022). *Ziraat Odaları Tarihçesi*. <https://www.tzob.org.tr/tarihce> adresinden erişildi.
- Zwaneberg, A.** (2001). Will Global Dairy Company be a True Cooperative. *Rabobank International*.